

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Вахович І.М., Дорош В.Ю., Диль Х.М., Забедюк М.С., Іщук Л.І.,
Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Кузьмак О.М., Мостовенко Н.А., Недопад Г.В.,
Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Погуляйко Ю.М.,
Поліщук В.Г., Чиж Н.М., Шейко Ю.О.

**Функціональні аспекти фінансового
менеджменту як інструменту
управління економічними системами**

МОНОГРАФІЯ

**Відділ іміджу та промоції
Луцького НТУ, 2021**

Автори: Вахович І.М., Погуляйко Ю.М. (п. 1.1), Вахович І.М., Недопад Г.В. (п. 1.2, 2.4), Дорош В.Ю., Диль Х.М. (п. 2.1-2.3), Забедюк М.С. (п. 1.3), Кондіус І.С., Олександренко І.В. (п. 1.4), Коробчук Т.І. (п. 4.1), Кузьмак О.М. (п. 4.3), Мостовенко Н.А. (п. 4.2), Ніколаєва А.М. (п. 3.1), Пиріг С.О. (п. 3.4), Поліщук В.Г., Іщук Л.І. (п. 3.2), Чиж Н.М. (п. 4.4), Шейко Ю.О. (п. 3.3).

Монографія присвячена обґрунтуванню функціональних аспектів фінансового менеджменту як інструменту управління економічними системами. Зокрема, розглядаються такі питання як фінансовий менеджмент та чинники розвитку регіональних економічних систем, бюджетна ефективність в системі фінансового менеджменту територій, фінансовий ринок та роль фінансової інклюзії в управлінні економічними системами, підвищення ефективності кредитного менеджменту у розвитку соціально-економічних систем.

Видання передбачене для студентів та викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, науковців, фахівців-практиків, керівників та спеціалістів управлінських структур, фінансових організацій.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Наталія Степанівна Вавдіюк**, д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту Луцького НТУ
- **Віктор Пилипович Лещук**, д.е.н., професор, директор Луцької філії Західноукраїнського національного університету
- **Олена Володимирівна Стащук**, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів Волинського національного університету ім. Лесі Українки

Функціональні аспекти фінансового менеджменту як інструменту управління економічними системами : Монографія / Вахович І.М., Дорош В.Ю., Диль Х.М., Забедюк М.С., Іщук Л.І., Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Кузьмак О.М., Мостовенко Н.А., Недопад Г.В., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Погуляйко Ю.М., Поліщук В.Г., Чиж Н.М., Шейко Ю.О., за ред. д.е.н., проф. Вахович І.М. Луцьк: Відділ іміджу та промоції Луцького НТУ, 2021. 212 с.

Схвалено до друку Вченою радою
Луцького національного технічного університету
Протокол № 10 від 27.04.2021 р.

ISBN 978-617-672-238-0

© Вахович І.М., Дорош В.Ю., Диль Х.М., Забедюк М.С., Іщук Л.І., Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Кузьмак О.М., Мостовенко Н.А., Недопад Г.В., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Погуляйко Ю.М., Поліщук В.Г., Чиж Н.М., Шейко Ю.О., 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	7
1.1. Концептуальні засади фінансового менеджменту	7
1.2. Стратегічні засади фінансового менеджменту територій в умовах бюджетної децентралізації	17
1.3. Ендогенні фактори розвитку регіону в сучасних умовах	26
1.4. Моделювання рівня впливу фінансово стабільних підприємств на економічний розвиток регіону	36
РОЗДІЛ 2. БЮДЖЕТНА ЕФЕКТИВНІСТЬ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТЕРИТОРІЙ	50
2.1. Бюджетний потенціал: етапи становлення, підходи до ідентифікації, розуміння суті	50
2.2. Моніторинг основних індикаторів бюджетного потенціалу місцевих бюджетів України	57
2.3. Пріоритетні напрями стимулювання процесів підвищення бюджетного потенціалу ОТГ	73
2.4. Інструменти підвищення бюджетної ефективності територій в умовах фінансової децентралізації	81
РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВИЙ РИНОК ТА РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ	95
3.1. Роль ефективності фінансового ринку в управлінні економічними системами	95
3.2. Активна імплементація фінансової інклюзії як запорука успішного управління економічними системами	106
3.3. Страхування в системі сталого розвитку соціально-економічних систем	128
3.4. Безготівкові розрахунки як ефективний інструмент фінансового ринку в управлінні економічними системами	137

РОЗДІЛ 4. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРЕДИТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	147
4.1. Фактори впливу на ефективність кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем	147
4.2. Кредитний механізм розвитку соціально-економічних систем: чутливість до монетарних впливів та дієвість в контексті глобальних викликів	156
4.3. Підвищення ефективності банківського кредитування у розвитку аграрного сектору економіки	166
4.4. Управління організаційно-економічним механізмом кредитування в Україні	181
ВИСНОВКИ	192
ДОДАТКИ	195

ПЕРЕДМОВА

Досягнення конкурентоспроможного становища України, її регіонів та галузей економіки, реалізація євроінтеграційних амбіцій нашої держави неможливі без ефективного фінансового менеджменту на всіх рівнях та якісного виконання фінансово-бюджетних функцій. Практичного втілення фінансовий менеджмент набуває завдяки фінансовій політиці, яка в реаліях сьогодення визначає цілі, принципи, напрямки, методи та важелі управління фінансами на усіх рівнях економічної системи та є переплетенням інтересів владних структур і політичних партій, органів влади і управління центрального і місцевого рівнів, територій, галузей економіки, різноманітних верств населення, підприємців, інвесторів, споживачів тощо.

В процесі стратегічного планування та управління економічними процесами, фінансовий менеджмент має прогнозувати тенденції їх розвитку, послідовно вибудовувати та реалізовувати заходи з вирішення нагальних і пріоритетних соціально-економічних питань.

Ефективний фінансовий менеджмент забезпечить високі темпи економічного зростання держави і територій, забезпечить приріст фінансових ресурсів і національного багатства, ріст суспільного добробуту.

Саме розробці такої надзвичайно важливої теми присвячена монографія «Функціональні аспекти фінансового менеджменту як інструменту управління економічними системами».

Зокрема, у межах даної монографії розглядаються такі питання як фінансовий менеджмент і чинники розвитку регіональних економічних систем, а саме досліджуються концептуальні засади фінансового менеджменту, стратегічні засади фінансового менеджменту територій в умовах бюджетної децентралізації, ендогенні фактори розвитку територіальних систем і особливості моделювання рівня впливу фінансово стабільних підприємств на економічний розвиток регіону; досліджуються особливості бюджетної ефективності в системі фінансового менеджменту територій, а саме розкривається сутність бюджетного потенціалу та здійснено моніторинг основних індикаторів бюджетного потенціалу місцевих бюджетів України, визначено пріоритетні напрями стимулювання процесів підвищення бюджетного потенціалу ОТГ та інструменти підвищення бюджетної ефективності територій в умовах фінансової децентралізації; роль ефективності

фінансового ринку в управлінні економічними системами та важливість активної імплементації фінансової інклюзії як запоруки успішного управління економічними системами, роль страхування в системі сталого розвитку соціально-економічних систем, безготівкові розрахунки як ефективний інструмент фінансового ринку в управлінні економічними системами; досліджуються фактори впливу на ефективність кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем, його чутливість до монетарних впливів та дієвість в контексті глобальних викликів, необхідність підвищення ефективності банківського кредитування у розвитку аграрного сектору економіки, питання управління організаційно-економічним механізмом кредитування в Україні.

Видання передбачене для студентів та викладачів закладів вищої освіти, аспірантів, науковців, фахівців-практиків, керівників та спеціалістів управлінських структур, фінансових організацій, усіх, хто не байдужий до проблем функціонування фінансового менеджменту в контексті управління економічними системами, а також хоче поглибити власні економічні знання.

РОЗДІЛ 1

ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ І ЧИННИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

1.1. Концептуальні засади фінансового менеджменту

Теорія менеджменту пройшла достатньо довгий шлях еволюційного розвитку. Сьогодні розрізняють різні види та напрямки менеджменту, серед яких операційний, маркетинговий, виробничий, інвестиційний, фінансовий, інноваційний тощо. Кожен з них відносно самостійний у вивченні, однак досить спорідненні за цілями, методами та прийомами управління.

Одним із найважливіших та одночасно складних завдань менеджменту є фінансовий менеджмент, який сформувався у самостійну наукову дисципліну на межі XIX-XX століття у країнах з розвинутою ринковою економікою (вперше термін «фінансовий менеджмент» з'явився у США).

У цей період відкриваються комерційні ліцеї і виникає спеціальна наука – комерційна арифметика, в рамках якої і почав формуватись інструментарій фінансового менеджменту¹. Предметом комерційної арифметики була техніка нарахування простих і складних процентів, дисконтування майбутніх грошових потоків, розрахунків за борговими цінними паперами та акціями, за довгостроковими та короткостроковими інвестиціями та позиками. Пізніше в країнах із ринковою економікою комерційна арифметика трансформувалась у самостійний напрям фінансового управління – фінансовий менеджмент, і з тих пір відбувається його розвиток та удосконалення².

І.О. Бланк виділяє чотири етапи становлення фінансового менеджменту³:

– перший етап, який припадає на 1890-1930 роки, пов'язаний з механізмом залучення капіталу для створення нових та розширення діючих підприємств, фінансовими аспектами злиття компаній, розробкою системи показників вивчення кон'юнктури фінансового ринку;

– другий етап (1931-1950) пов'язаний з ліквідацією наслідків Великої депресії 1930 року, тому спрямований на розробку напрямків антикризового фінансового менеджменту, комплексної діагностики фінансового стану підприємств, регулювання ринку цінних паперів;

– третій етап (1951-1980), пов'язаний зі становленням концептуальних засад фінансового менеджменту, розробкою принципів та методів фінансового управління підприємствами в умовах активної інтеграції окремих національних економік в систему світового економічного простору; цей етап є найбільш значимим для теорії та практики становлення сучасного фінансового менеджменту;

¹ Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. (2005). Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання. 485 с.

² Антонюк Л.Л., Сацик В.І. Фінансовий менеджмент. Курс лекцій. Луцьк. РВВ ЛДТУ. 2003.

³ Бланк І.А. Основи фінансового менеджмента. (в 2-х томах). Т.1. 2-е изд. перераб. и доп. К.: Ника-Центр, Эльга, 2004. 624 с.

– четвертий етап (починаючи з 1981 до цього часу) пов’язаний з розвитком процесів глобалізації, прискоренням темпів науково-технічного та інноваційного розвитку, нестабільністю національних та світових ринків, інтеграцією різних наукових шкіл фінансового менеджменту та вдосконаленням підходів за усіма напрямками управління фінансами підприємства.

У колишньому СРСР менеджмент (та фінансовий менеджмент зокрема) як наука не розвивався, не вивчався і не розглядався, адже суперечив політичним догмам, стилю і методам управління соціалістичним виробництвом.

Запровадження основних підходів фінансового менеджменту в Україні та інших країнах СНД зумовлене насамперед розбудовою ринкової економіки та розширенням самостійності суб’єктів господарювання на мікрорівні.

Тлумачення суті фінансового менеджменту не є однозначним у теорії та практиці. Найбільш типовими є визначення, представлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Підходи до визначення суті фінансового менеджменту

Автор	Визначення
І.Н. Герчикова ⁴	Вид професійної діяльності, спрямованої на управління фінансово-господарською діяльністю фірми на основі сучасних методів
Л.М. Павлова ⁵	Стратегія і тактика фінансового забезпечення підприємництва, що дозволяє управляти значними фінансовими потоками і знаходити оптимальні фінансові рішення
Джеймс К.Ван Хорн, Джон М. Вахович ⁶	Управлінські рішення з придбання, фінансування і управління активами, спрямованими на реалізацію певних цілей.
І.Т. Балабанов ⁷	Система принципів, методів, форм і прийомів регулювання ринкового механізму в області фінансів з ціллю підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб’єкта
І.О. Бланк ⁸ , А.М. Поддєрьогін, О.В. Павловська ⁹	Процес управління формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб’єкта господарювання та оптимізація обороту його грошових коштів
Е.С. Стоянова ¹⁰	Наука управління фінансами підприємства, спрямована на досягнення його стратегічних і тактичних цілей
Є. І. Бородіна ¹¹	Управління фінансовими потоками з метою найбільш ефективного використання власного і запозиченого капіталу й одержання максимального прибутку

⁴ Герчикова І.Н. (1996). Финансовый менеджмент. М.: АО «Консалтбанкир». 204 с.

⁵ Павлова Л. (1995). Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятия: учебник для вузов. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. 400 с.

⁶ Ван Хорн Дж. К., Вахович Дж.М. (2003). Основы финансового менеджмента. 11-е изд.: Пер. с англ. М.: Изд.дом «Вильямс». 992 с.

⁷ Балабанов И.Т. (1995). Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? М.: Финансы и статистика. 384 с.

⁸ Бланк И.А. (2004). Основы финансового менеджмента. (в 2-х томах). Т.1. 2-е изд. перераб. и доп. К.: Ника-Центр, Эльга.. 624 с.

⁹ Финансовый менеджмент: підручник / кер. кол. авт і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. К.: КНЕУ, 2005. 535 с.

¹⁰ Финансовый менеджмент: теория и практика. Учебник /Под ред. Е.С. Стояновой. М.: Перспектива, 1997. 574 с.

¹¹ Финансы предприятий: учеб. пособие / Е.И. Бородина, Ю.С. Голикова, Н.В. Колчина, З.М. Смирнова; Под ред. Е.И. Бородиной. М.: Банки и биржи. ЮНИТИ, 1995. 208 с.

Узагальнюючи вказані підходи, під фінансовим менеджментом будемо розуміти систему наукових підходів, професійних навичок та цілеспрямованих дій з оптимізації фінансових рішень для підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта у довго- та короткостроковому періодах.

Л.О. Коваленко та Л.М. Ремньова¹² виділяють три основних концепції, на яких базується фінансовий менеджмент:

1. Концепція теперішньої вартості, зміст якої полягає у можливості порівняння та об'єктивності оцінки вкладених та отриманих від інвестування цінностей на основі дисконтування майбутніх грошових потоків.

2. Концепція підприємницького ризику, яка базується на необхідності врахування об'єктивних та суб'єктивних факторів при прийнятті фінансових рішень.

3. Концепція грошових потоків, що полягає у формуванні політики залучення фінансових ресурсів, організації їх руху, підтримання їх у певному якісному стані.

Умовами, необхідними для ефективного функціонування фінансового менеджменту, є¹³:

- приватна власність на засоби виробництва;
- самофінансування підприємницької діяльності;
- ринкове ціноутворення;
- ринок праці, товарів та капіталу;
- чітке регламентування державного втручання у роботу підприємства.

Ефективне управління фінансовою діяльністю підприємства забезпечується реалізацією певних принципів, основними з яких є:

– узгодженість з загальною стратегією розвитку підприємства – цілі та завдання фінансового менеджменту повинні підпорядковуватись цілям загальної стратегії розвитку підприємства; при цьому прийоми фінансового менеджменту повинні бути похідними від загальногосподарських стратегічних цілей та взаємоузгоджуватись з цілями виробничого, інноваційного менеджменту, менеджменту персоналу та інших видів функціонального менеджменту;

– цілеспрямованість управління – фінансовий менеджмент повинен бути орієнтованим на вирішення конкретних проблем, здійснюватись заради досягнення певної мети;

– систематизованість прийняття управлінських рішень - всі управлінські рішення в галузі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів і організації грошового обороту підприємства тісно пов'язані і здійснюють прямий або опосередкований вплив на результати його фінансової діяльності. Тому фінансовий менеджмент повинен розробляти взаємозалежні управлінські рішення, кожне з яких робить свій внесок у загальну результативність фінансової діяльності підприємства;

¹² Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. (2005). Фінансовий менеджмент: навч.посіб. 2 –ге вид., перероб. і доп. К.: Знання. 485 с.

¹³ Павлова Л. (1995) Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятия: учебник для вузов. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. 400 с.

– гнучкість управління, що передбачає оперативне реагування фінансового менеджера на зміну факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, знаходження індивідуального підходу до виходу з різних фінансових ситуацій;

– варіативність підходів до прийняття окремих управлінських рішень – фінансовий менеджер повинен уміти вирізняти найбільш оптимальне із усієї сукупності альтернативних рішень, згладжуючи протиріччя між рентабельністю та ліквідністю, власниками та адміністрацією тощо;

– забезпечення відповідності прав, обов'язків та відповідальності – надлишок прав порівняно з обов'язками призводить до управлінського свавілля, нестача – паралізує ділову ініціативу; особливо це небезпечно при управлінні фінансовими результатами;

– забезпечення зацікавленості всіх учасників фінансового менеджменту у досягненні цілей – застосування виважених підходів матеріального та морального стимулювання дозволяє досягти більших результатів за менших витрат ресурсів.

Ефективний фінансовий менеджмент, що організований з врахуванням наведених принципів, дозволяє сформувати вискооефективний ресурсний потенціал, забезпечувати постійне нарощування власного капіталу, істотно підвищувати його конкурентну позицію на товарному і фінансовому ринках, забезпечувати стабільний економічний розвиток у стратегічній перспективі.

З врахуванням змісту і принципів фінансового менеджменту формуються його цілі та завдання.

Головною метою фінансового менеджменту, як зазначає більшість зарубіжних економістів, є максимізація добробуту власників акцій шляхом досягнення найвищих ринкових цін на звичайні акції підприємства (фірми).

Основні підходи до визначення цілей фінансово менеджменту подано у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Основні підходи до визначення цілей фінансового менеджменту

Автор	Мета фінансового менеджменту
1	2
І.Н. Герчикова ¹⁴	Знаходження оптимального співвідношення між короткостроковими та довгостроковими цілями розвитку фірми і рішеннями в короткостроковому та довгостроковому фінансовому управлінні
Л.М. Павлова ¹⁵	Обґрунтування закономірностей і об'єктивних тенденцій взаємодії сукупної вартісної оцінки засобів, що беруть участь у відтворювальному процесі і сукупного грошового капіталу
І.О. Бланк ¹⁶ Джеймс К. Ван Хорн, Джон М. Вахович ¹⁷	Максимізація благополуччя власників підприємства

¹⁴ Герчикова И.Н. (1996). Финансовый менеджмент. М.: АО «Консалтбанкир». 204 с.

¹⁵ Павлова Л. (1995) Финансовый менеджмент. Управление денежным оборотом предприятия: Учебник для вузов. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. 400 с.

¹⁶ Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. (в 2-х томах). Т.1. 2-е изд. перераб. и доп. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2004.- 624 с.

1	2
І.Т. Балабанов ¹⁸	Досягнення суттєвого успіху для певного господарюючого суб'єкта
А.М. Поддєрьогін, О.В. Павловська ¹⁹	Забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств як у короткостроковому, так і в довгостроковому періодах
Е.С. Стоянова ²⁰	Вибір відповідних методів для забезпечення реалізації тих цілей підприємства, які воно перед собою ставить
Л.О. Коваленко, Л.М. Ремньова ²¹	Максимізація фінансового благополуччя власників капіталу підприємства, що забезпечується шляхом постійного підвищення ринкової вартості підприємства і його акцій

Як видно з таблиці, основною метою фінансового менеджменту будемо вважати максимізацію ринкової вартості підприємства (фірми).

У процесі реалізації цієї головної мети, як зазначає більшість науковців та практиків, фінансовий менеджмент спрямований на вирішення таких основних завдань (табл. 1.3)^{22 23 24} ін.:

1. Забезпечення зростання прибутковості підприємства. Для збільшення прибутковості підприємства доцільними є такі заходи: збільшення обороту підприємства, економія витрат матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, підвищення конкурентоспроможності продукції.

2. Зміцнення конкурентної позиції підприємства. Це завдання спрямоване на забезпечення ринку продукцією, на яку є стабільний попит, що дозволить підтримувати та збільшувати обсяги виробництва, підвищити прибутковість та рентабельність.

3. Знаходження оптимального співвідношення між короткотерміновими і довготерміновими цілями розвитку підприємства. Це завдання реалізується шляхом визначення пріоритетів і пошуку компромісів для оптимального поєднання інтересів різних господарюючих підрозділів, власників та адміністрації підприємства з питань максимізації поточних та майбутніх прибутків.

4. Забезпечення підприємства необхідним обсягом власного та позичкового капіталу у відповідності до цілей розвитку підприємства. Забезпечення планового обсягу виробництва та реалізації продукції вимагає

¹⁷ Ван Хорн Дж.К., Вахович Дж.М. (2003). Основы финансового менеджмента. 11-е изд.: Пер. с англ. М.: Изд.дом «Вильямс», 2003. 992 с.

¹⁸ Балабанов И.Т. (1995) Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? М.: Финансы и статистика. 384 с.

¹⁹ Фінансовий менеджмент: підручник / кер. кол. авт і наук. ред. проф. А.М.Поддєрьогін. К.: КНЕУ, 2005. 535 с.

²⁰ Финансовый менеджмент: теория и практика. Учебник /Под ред. Е.С.Стояновой. М.: Перспектива, 1997. 574 с.

²¹ Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. (2005). Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2 –ге вид., перероб. і доп. К.: Знання. 485 с.

²² Антонюк Л.Л., Сацик В.І. Фінансовий менеджмент. Курс лекцій. Луцьк. РВВ ЛДТУ. 2003.

²³ Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. (в 2-х томах). Т.1. 2-е изд. перераб. и доп. К.: Ника-Центр, Эльга, 2004. 624 с.

²⁴ Коваленко Л.О., Ремньова Л.М. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2 –ге вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2005. 485 с.

відповідного обсягу ресурсів, ключове місце серед яких належить фінансовим ресурсам. Фінансові ресурси підприємство залучає із внутрішніх (власний капітал) та зовнішніх (позичковий капітал) джерел. Завданням фінансового менеджменту відповідно до його мети є оптимізація співвідношення між власним та залученим капіталом з метою забезпечення фінансової стійкості підприємства та підвищення ринкової вартості акцій.

Таблиця 1.3

Основні завдання, спрямовані на реалізацію основної мети фінансового менеджменту

Основна мета фінансового менеджменту	Завдання фінансового менеджменту, спрямовані на реалізацію основної мети
Максимізація ринкової вартості підприємства (фірми)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення зростання прибутковості підприємства. 2. Зміцнення конкурентної позиції підприємства. 3. Знаходження оптимального співвідношення між короткотерміновими і довготерміновими цілями розвитку підприємства. 4. Забезпечення підприємства необхідним обсягом власного та позичкового капіталу у відповідності до цілей розвитку підприємства. 5. Забезпечення найбільш ефективного використання сформованого обсягу фінансових ресурсів в розрізі основних напрямків діяльності підприємства. 6. Оптимізація грошових потоків. 7. Забезпечення мінімізації рівня фінансового ризику при передбаченому рівні прибутку. 8. Забезпечення максимізації прибутку при передбаченому рівні фінансового ризику. 9. Забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.

5. Забезпечення найбільш ефективного використання сформованого обсягу фінансових ресурсів в розрізі основних напрямків діяльності підприємства. Реалізація основної мети фінансового менеджменту передбачає забезпечення ефективності усіх напрямків діяльності підприємства: операційної, фінансової, інвестиційної.

6. Оптимізація грошових потоків. Це завдання передбачає цілеспрямований вплив на процеси акумуляції грошових коштів, їх витрачання та перерозподіл з метою забезпечення платоспроможності, фінансової рівноваги, ритмічності та ефективності фінансового-господарської діяльності підприємства.

7. Забезпечення максимізації прибутку підприємства при передбаченому рівні фінансового ризику. Максимізація прибутку підприємства забезпечується, як правило, при суттєвому рівні фінансових ризиків. При збільшенні прибутку – збільшується і ризик його втрати. Тому завданням фінансового менеджера є оптимізація співвідношення «рибуток – ризик» у сторону забезпечення високої прибутковості при допустимому фінансовому ризику.

8. Забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку. Це завдання забезпечується веденням виваженої політики оптимізації структури капіталу, формування ефективної політики управління капіталом.

У процесі фінансового менеджменту окремі завдання повинні бути узгоджені між собою для найбільш ефективної реалізації його головної мети – максимізації добробуту власників акцій.

Фінансовий менеджмент реалізує свою головну мету і головні завдання шляхом здійснення певних функцій.

Існують різноманітні підходи до визначення функцій фінансового менеджменту. Найпоширенішими є підходи І.О. Бланка, Л.О. Коваленко, Л.М. Ремньової, І.Т. Балабанова, згідно яких класифікують функції фінансового менеджменту в залежності від об'єкта та суб'єкта управління. В залежності від об'єкта управління, розрізняють відтворювальну та розподільчу функції. В залежності від суб'єкта управління виділяють такі функції, як планування, контроль, організацію, мотивацію та інші.

Тобто, виділяються дві основні групи функцій фінансового менеджменту, що визначаються його комплексним змістом²⁵:

– функції фінансового менеджменту як управляючої системи (склад цих функцій характерний для будь-якого виду менеджменту, хоча і повинен враховувати його специфіку);

– функції фінансового менеджменту як спеціальної галузі управління підприємством (склад цих функцій визначається конкретним об'єктом фінансового менеджменту).

У найзагальнішому вигляді склад основних функцій фінансового менеджменту у розрізі цих груп представлений на рис. 1.1.

Розглянемо детальніше зміст основних функцій фінансового менеджменту у розрізі вказаних груп.

У групі функцій фінансового менеджменту як управляючої системи основними з них є:

1. Функція планування – включає систему заходів з обґрунтування фінансових рішень на перспективу, вибір їх альтернативних варіантів. Зміст цієї функції фінансового менеджменту полягає у розробці та реалізації системи поточних фінансових планів та оперативних бюджетів за основними напрямками фінансової діяльності, різноманітними структурними підрозділами та підприємством в цілому. Залежно від змісту і статусу розрізняють директивне, індикативне та стратегічне планування.

2. Функція прогнозування є різновидом функції планування, яка полягає в обґрунтуванні гіпотези про ймовірний стан фінансової діяльності на підприємстві та відповідні показники, які характеризують цей стан.

3. Функція організації полягає у створенні підрозділів фінансової служби, визначенні їх повноважень, встановленні вертикальних і горизонтальних зв'язків між ними, координації їх дій.

²⁵ Бланк И.А. (2004). Основы финансового менеджмента. (в 2-х томах). Т.1. 2-е изд. перераб. и доп. К.: Ника-Центр, Эльга, 2004. 624 с.

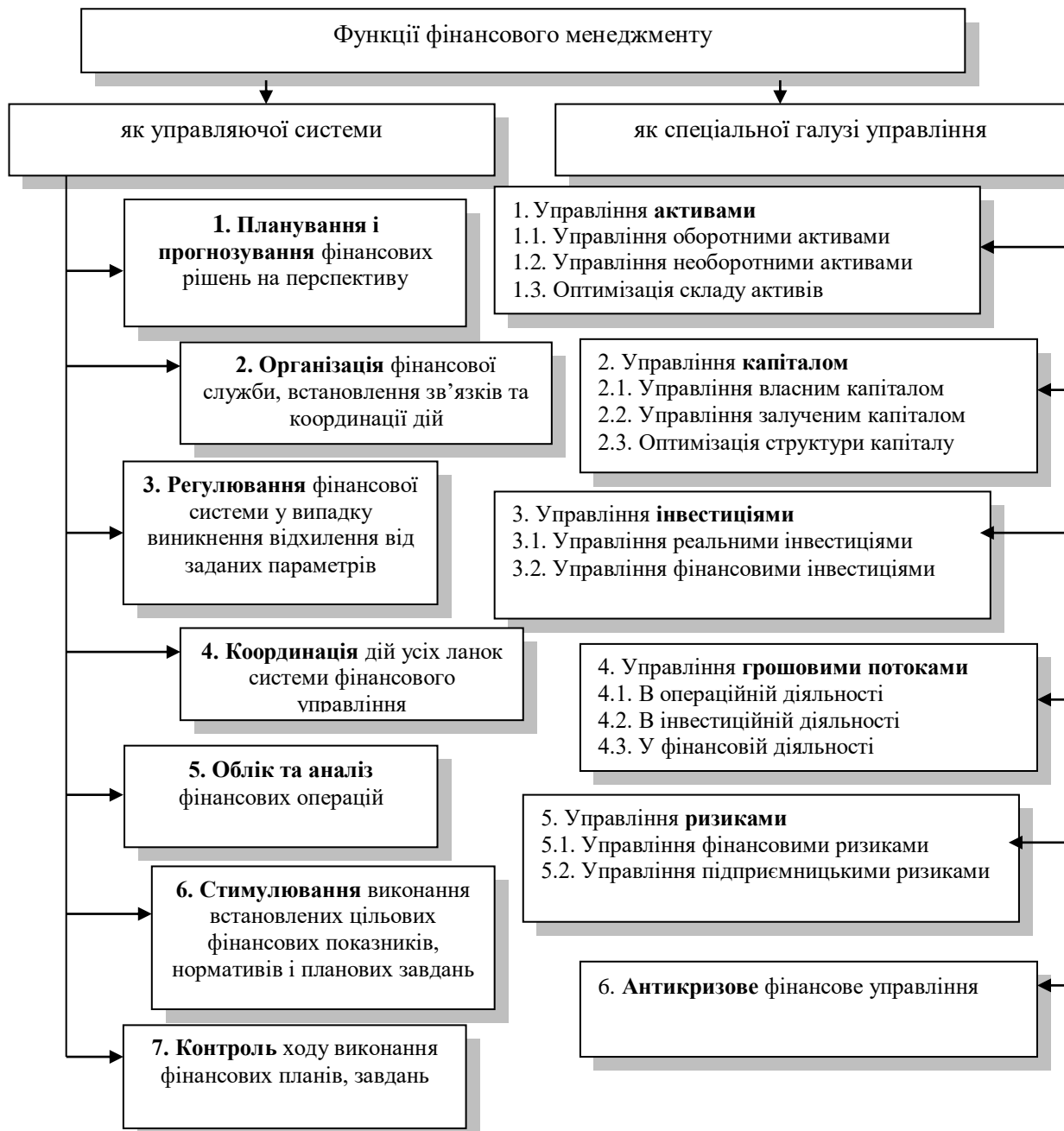

Рис. 1.1. Функції фінансового менеджменту

4. Функція регулювання передбачає вплив на об'єкт управління, за допомогою якого досягається стійкість фінансової системи у випадку виникнення відхилення від заданих параметрів. Регулювання охоплює в основному поточні заходи з ліквідації відхилень від графіків, планових завдань, встановлених норм і нормативів.

5. Функція координації передбачає узгодженість дій усіх ланок системи фінансового управління (виконавців, підрозділів, підприємств) на основі проведення нарад, зустрічей, роботи координаційних комітетів тощо.

6. Функція обліку спрямована на ведення та систематизацію вичерпної, достовірної, своєчасної та зрозумілої інформації, як основи для прийняття оптимальних фінансових рішень.

7. Функція аналізу передбачає проведення експрес - і поглибленого аналізу окремих фінансових операцій; результатів фінансової діяльності окремих дочірніх підприємств, філіалів; узагальнених результатів фінансової діяльності підприємства в цілому та в розрізі окремих її напрямків.

8. Функція стимулювання передбачає формування системи стимулювання і покарань працівників окремих структурних підрозділів підприємства за виконання чи невиконання встановлених цільових фінансових показників, фінансових нормативів і планових завдань. Індивідуалізація такої системи стимулювання забезпечується шляхом впровадження на підприємстві контрактної форми оплати праці працівників підрозділів і фінансових менеджерів.

9. Функція контролю пов'язана зі створенням системи внутрішнього контролю на підприємстві, розподілом контрольних обов'язків окремих служб і фінансових менеджерів, визначенням системи контролюючих показників і контрольних періодів, оперативним реагуванням на результати проведеного контролю.

У групі функцій фінансового менеджменту як спеціальної ділянки управління підприємством основними є:

1. Управління активами. Функції цього управління пов'язані з формуванням, розподілом та ефективним використанням активів підприємства. Ця функція поділяється на керування оборотними активами, необоротними активами та оптимізацію складу активів.

2. Управління капіталом. Функції цього управління пов'язані з залученням, оптимізацією, рефінансуванням та ефективним використанням капіталу підприємства. Ця функція поділяється на управління власним капіталом, управління позиковим капіталом, оптимізацію структури капіталу.

3. Управління інвестиціями. Функції цього управління пов'язані обґрунтуванням доцільності інвестування в той чи інший актив, оцінкою інвестиційної привабливості об'єктів інвестування, визначенням найбільш ефективних форм фінансування інвестицій. Ця функція поділяється на управління реальними інвестиціями та управління фінансовими інвестиціями.

4. Управління грошовими потоками. Функції цього управління пов'язані з акумуляцією грошових коштів, їх витрачанням та перерозподілом з метою збалансування фінансово-господарської діяльності підприємства. Ця функція визначає керування грошовими потоками в операційній, інвестиційній та фінансові діяльності.

5. Управління ризиками. У процесі реалізації цієї функції здійснюється оцінка рівня фінансових та операційних ризиків, визначається обсяг можливих фінансових втрат, оптимізуються співвідношення між рівнями прибутковості та ризиків за певним операціями, обґрунтовуються заходи мінімізації ризиків.

6. Антикризове фінансове управління при загрозі банкрутства. Ця функція передбачає діагностику банкрутства підприємства, виявлення ознак неплатоспроможності, формування комплексу профілактичних заходів, спрямованих на попередження фінансової кризи, при необхідності - виведення підприємства з кризи, у тому числі проведенням санації чи реструктуризації суб'єкта господарювання.

Процес управління фінансовою діяльністю підприємства базується на певному механізмі. Механізм фінансового менеджменту є системою основних елементів, що регулюють процес розробки і реалізації управлінських рішень у галузі фінансової діяльності підприємства.

У структуру механізму фінансового менеджменту входять наступні елементи ²⁶ (рис. 1.2):

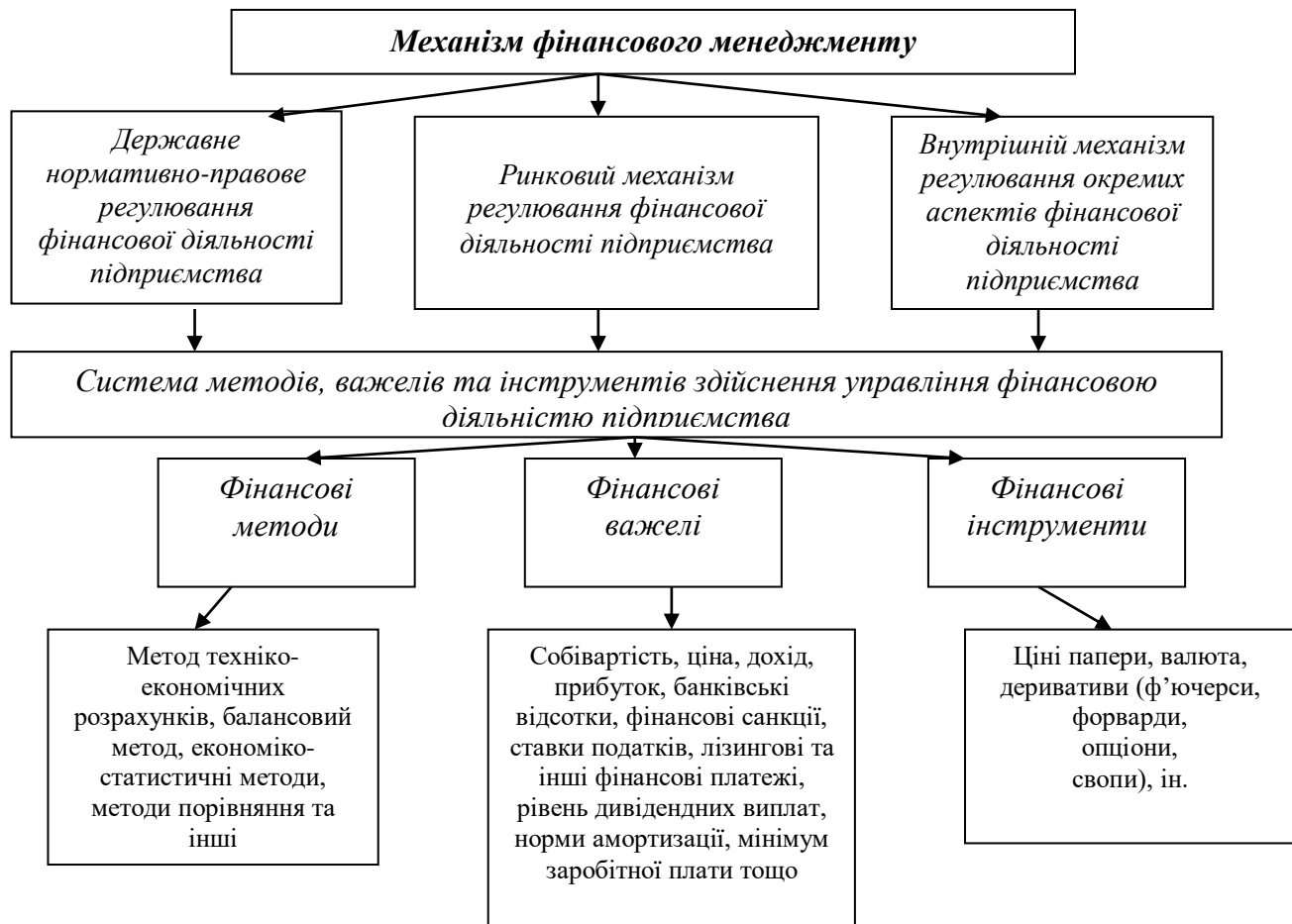

Рис. 1.2. Механізм фінансового менеджменту

1. Державне нормативно-правове регулювання фінансової діяльності підприємства. Прийняття законів та інших нормативних актів, що регулюють фінансову діяльність підприємств, є одним із напрямків реалізації внутрішньої фінансової політики держави.

2. Ринковий механізм регулювання фінансової діяльності підприємства. Цей механізм формується перш за все у сфері фінансового ринку в розрізі окремих видів і сегментів. Попит і пропозиція на фінансовому ринку формують рівень цін (ставки процента) і котирування за окремими фінансовими інструментами, визначають доступність кредитних ресурсів у національній та іноземних валютах, виявляють середню норму доходності капіталу, визначають систему ліквідності окремих фондових і грошових інструментів, що

²⁶ Бланк И.А. Управление прибылью. 2-е изд., перер. и доп. Киев: Ника-Центр, Эльга, 2002. 752 с.

використовуються підприємством в процесі своєї фінансової діяльності. З поглибленням ринкових відносин роль ринкового механізму регулювання фінансової діяльності підприємства зростає.

3. Внутрішній механізм регулювання окремих аспектів фінансової діяльності підприємства. Механізм такого регулювання формується в рамках самого підприємства, відповідно регламентуючи ті чи інші оперативні управлінські рішення з питань його фінансової діяльності. Так, ряд аспектів фінансової діяльності регулюються вимогами статуту підприємства. Окремі з цих аспектів регулюються розробленими на підприємстві фінансовою стратегією і цільовою фінансовою політикою з окремих напрямків фінансової діяльності. Крім того, на підприємстві може бути розроблена і затверджена система внутрішніх нормативів і вимог з окремих аспектів фінансової діяльності.

4. Система конкретних методів, важелів та інструментів здійснення управління фінансовою діяльністю підприємства. У процесі аналізу, планування і контролю фінансової діяльності використовується система методів і прийомів, за допомогою яких досягаються необхідні результати.

1.2. Стратегічні засади фінансового менеджменту територій в умовах бюджетної децентралізації

Визначений стратегічний вектор України в напрямку формування партнерської взаємодії з європейськими спільнотами вимагає від регіонів посиленої уваги щодо обґрунтування фінансової політики через ефективний менеджмент. Адже, процес децентралізації розширив можливості місцевих бюджетів не лише щодо питань збільшення частки самостійності формування дохідної бази і зменшення трансфертної складової а й посилив відповідальність за видаткову частину та алгоритм використання з позиції раціоналізації і максимізації кінцевого результату. Відповідні висновки підкріплені теоретико-прикладними дослідженнями.

Позитивним фактором можна вважати формування бюджету участі в частині менеджменту за розподілом видатків та використання коштів (рис. 1.3), як одного з дієвих форм фінансового управління, що сприяє ефективній реалізації проєктів в напрямку здійснення витрат включаючи співфінансування з місцевих бюджетів.

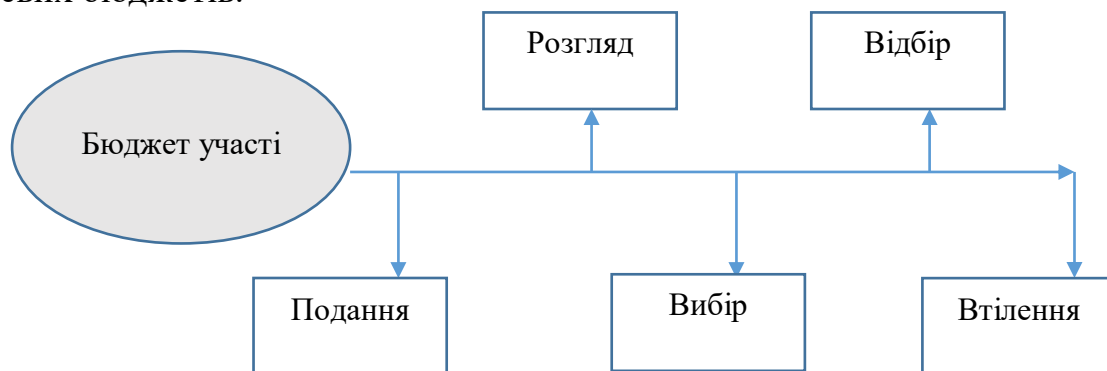

Рис. 1.3. Реалізація бюджету участі громади

Разом з тим, фінансові можливості є важливим індикатором, що генерують в собі якість життя та соціально-економічний розвиток території працюючи на ефективність.

Однак, сьогодні мають місце негативні фактори впливу на економічні процеси країни, що локалізують території в напрямку неефективності прийняття фінансово-економічних рішень. Відтак, важливо сформувати стратегію та побудувати тактику фінансового управління з обґрунтуванням безпечних орієнтирів в разі зміни політичної, економічної або соціальної ситуації.

Тому, вирішення питань щодо фінансового менеджменту територій в умовах бюджетної децентралізації неможливі без підвищення якості управління через гармонізацію, збалансованість, оптимізацію форм і методів впливу на розвиток територій. «Адже, саме взаємовідносини між бюджетами є невід'ємною складовою бюджетного процесу, інструментом вдосконалення фінансових відносин між органами влади, дієвим чинником макроекономічної стабілізації та економічного зростання України»²⁷.

Однак, ситуації щодо недостатнього обсягу фінансових ресурсів, низького рівня ефективності їх використання є частими. Так, як заполітизованість бюджетної децентралізації та низький рівень фінансового управління призводять до конфліктних ситуацій та незацікавленості органів місцевої влади до нарощення власної дохідної бази та відмови від трансфертних потоків з державного бюджету.

Вирівнювання та подолання територіальних диспропорцій залежить першочергово від механізму та інструментів фінансового менеджменту, що працюватимуть на паритетних умовах через якість, ефективність, відповідальність. Тобто, територіями мають створюватись підґрунтя для структурних зрушень, задля забезпечення розвитку та лінійного територіально-економічного простору. Також має бути розроблений підхід щодо групи фінансових індикаторів, які б визначали реальну спроможність громади залучати додаткові можливості до бюджету участі.

Відтак, досягнення ефективності фінансового менеджменту територій вимагає не лише перегляду проблем на державному рівні через вирівнювання нерівностей, бюджетного регулювання, стабілізації ринкового середовища, покращення якості життя а й посилення активності на самих територіях, задля забезпечення вирішення проблем соціально-економічного характеру, окреслення реальних можливостей фінансового забезпечення, розподілу та використання дохідної бази.

Відповідно, першочерговим завданням системи фінансового управління є забезпечення ефективного та практичного вирівнювання фінансового потенціалу через досягнення рівномірного розподілу основних складників бюджету. Окреслений напрямок сприятиме регулювання розвитку території в

²⁷ Вахович І.М., Герасимчук З.В. Фінансове забезпечення розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання: монографія. Луцьк: Волиньполіграфтм, 2014. 332 с.

напрямку стимулювання до нарощення фінансової бази та забезпечення стану соціально-економічної, фінансової та бюджетної безпеки.

Однак, практичне досягнення того чи іншого питання потребує впорядкування законодавчого поля, що чітко розмежовує функції органів територіальних громад в частині формування доходів та здійснення видатків. Адже нормативна невизначеність, першочергово, впливає на якісний рівень виконання стратегії та формування планових показників векторно на майбутні періоди.

Важливим напрямком забезпечення спроможності територіальних громад є формування системи прозорого та дієвого управління через консолідацію всіх інтересів щодо формування та використання бюджетних коштів. Адже, «члени територіальної громади завдяки можливості брати активну участь у вирішенні справ місцевого значення та втручатися в хід прийняття рішень органами місцевого самоврядування є не тільки реципієнтами, але й розпорядниками суспільних коштів, а ступінь схвалення ними бюджетної політики є основним критерієм її ефективності»²⁸. Саме, включеність громадян показує реальну кінцеву картину формування та використання коштів місцевого бюджету через систему потреб, контролю та управління. Рівень залученості є одним з основних індикаторів фінансового менеджменту та вказує на розвиток демократизації процесу в умовах децентралізації та асиметричного розвитку.

Вирішення вказаних проблем потребує системного підходу до формування стратегічних засад фінансового менеджменту територій, розробки методологічних та прикладних аспектів щодо забезпечення ефективності управління. Система має працювати через дієві складники сталого розвитку території (рис. 1.4).

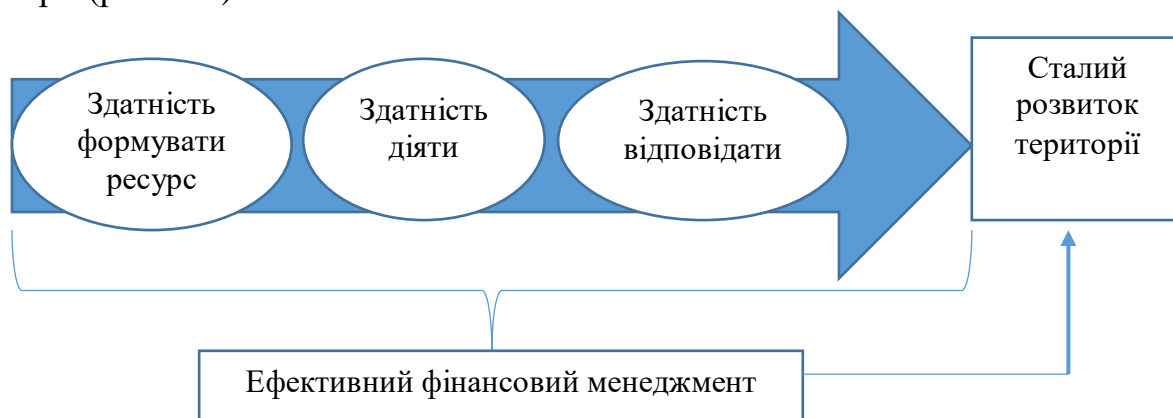

Рис. 1.4. Складники рівня ефективності фінансового менеджменту*
* - розроблено автором

Тому, особливої уваги потребує розробка стратегічної моделі фінансового управління, що буде рухатись до сталого розвитку, при цьому системно формувати ресурс, діяти та відповідати через мультиплікатор ефективності.

²⁸ Моделювання ефективної фінансової діяльності органів місцевого самоврядування ОТГ в умовах децентралізації. Консолідований підхід. Посібник. 136 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/569/5.pdf> (дата звернення 12.12.2020 року).

Система завжди рухається через рух та розвиток, однак гальмівні процеси останнім часом прослідковуються саме в частині управління тобто нездатності діти та нездатності відповідати. Диспропорції в цьому напрямку потребують результативного впорядкування.

Тому, важливим є включення в систему методів, форм та критеріїв оцінки прийнятих рішень, що забезпечуватимуть зміцнення позицій органів управління та посилення їх впливу на соціально-економічні і фінансові процеси в частині векторної здатності до відкритості та контролю за формуванням і використанням як власних так і залучених коштів. Тобто, має формуватися прозора система управління з чіткими критеріями ефективності використання ресурсів, якій би довірилась громада інвестуючи кошти.

В силу останніх змін важливою умовою функціонування громад є створення саме ефективної системи фінансового управління, з метою безперебійності роботи органів місцевого самоврядування. Реформа завершила процес формування адміністративно-територіального устрою, збільшивши при цьому повноваження органів місцевого самоврядування та посилила питання щодо пошуку нових підходів в частині організаційної та управлінської структур.

Нововведення стосуються саме фінансового менеджменту в умовах бюджетної децентралізації, тобто створення фінансового органу, на який покладаються функціональні обов'язки щодо прогнозу, складання, виконання місцевих бюджетів, контроль за використанням коштів, менеджмент коштами місцевого бюджету та організаційна складова поетапності бюджетного процесу.

Відтак, основні зусилля першочергово мають спрямовуватись на раціоналізацію фінансових ресурсів саме в частині формування дохідної бази бюджету, тобто створення підґрунтя для побудови ефективної управлінської системи з векторною ефективністю в умовах децентралізації.

Важливо, новоствореним громадам проводити оцінку фінансових коштів, здійснювати пошук незадіяних резервів, що дозволить в підсумку розкрити потенціал приєднаних територій, покращить інвестиційний клімат та купівельну спроможність населення через залучення їх до розвитку громади. Так, як саме кадровий потенціал є генератором ідей та мотиватором змін, тому від його результативності залежить подальша дієвість роботи фінансових органів.

Практика показала, що сьогодні території з низьким рівнем фінансової ефективності не можуть самостійно подолати розбіжності, тому потребують розробленого механізму та чітких прикладних рекомендацій на довгострокову перспективу.

Вирішення поставлених питань вимагає системного алгоритму фінансового управління об'єднаних територіальних громад, що спрямовуватиметься на ліквідацію негативних наслідків та формування єдиного фінансового простору в частині менеджменту.

Так, як менеджмент є базою для створення структурованого фінансового органу в умовах бюджетної децентралізації, тому саме від його ефективності залежить подальший соціально-економічний розвиток та рівень фінансової безпеки.

Ключовою складовою змін виступає процес прийняття рішень через включеність громадськості, управління справами та розподілом коштів в громаді. Тобто, фінансовий орган має працювати на прозорій системі партнерської взаємодії, відкритій комунікації, та аспектах медіа грамотності. При цьому працювати відповідно до чинного законодавства та наявній системі ефективного фінансового контролю, який виступає інструментом управління в частині забезпечення виконання та підтримки фінансової дисципліни.

Процес на сьогодні має бути поетапним. Відтак, першочерговим завданням новостворених громад має бути побудова колаборації в межах регіону.

Відповідно, колаборація в системі фінансового менеджменту працює через ефективні складники командної роботи, які забезпечують процес побудови партнерських взаємин на основі цінностей, довіри та єдиної мети до розвитку.

Колаборація ефективного фінансового управління для територій подібна алгоритму, що в розрізі об'єднує роботу всіх структур в системі, включаючи в себе колаборацію в периферії, в приєднаних територіях та громаді, що в підсумку створює полюс менеджменту в особі фінансового органу. Рух включає в себе фінансову спроможність та дієздатність (рис. 1.5).

Фінансовий орган з метою ефективного управління бере на себе відповідальність за новостворену громаду, аналізує фінансово-економічні можливості територій, досліджує досвід роботи до колаборації, ти самим провівши SWOT-аналіз сильних та слабких сторін та формує фінансовий вектор розвитку територій.

При цьому бере на себе зобов'язання надавати повну інформацію та консультативну допомогу громадам.

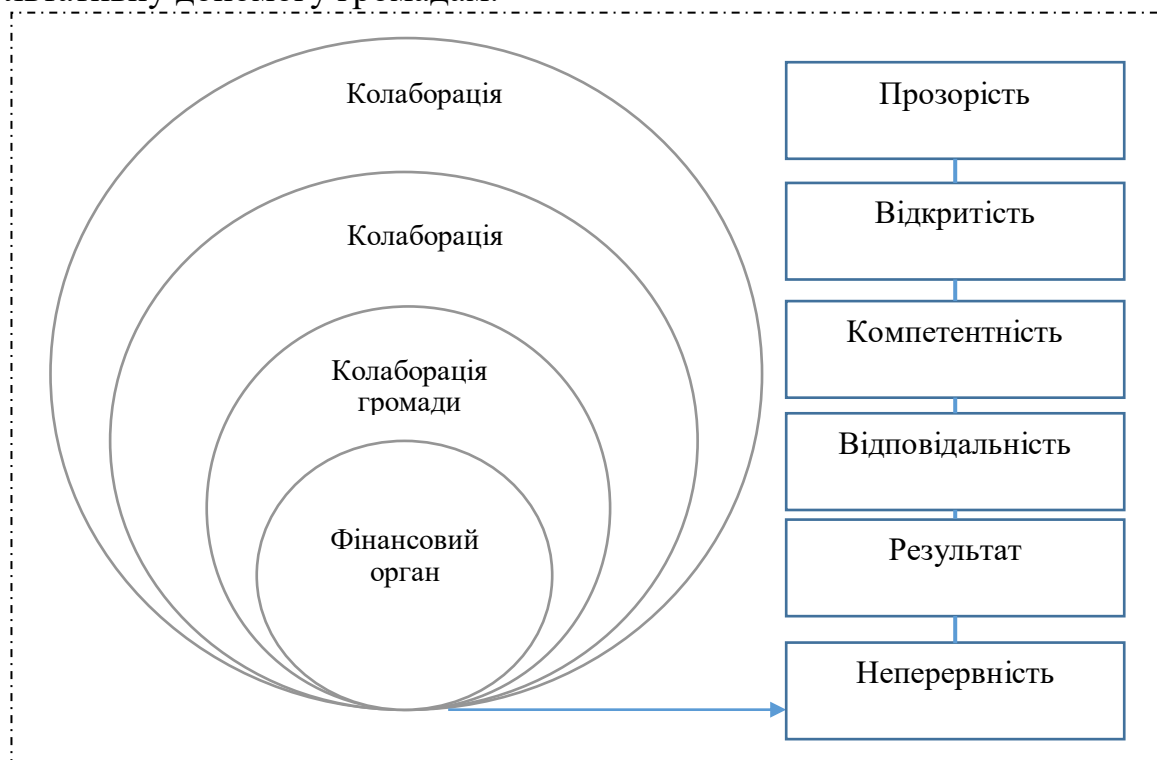

Рис. 1.5. Алгоритм колаборації в системі фінансового менеджменту територій *

* розроблено автором

Про дієвість колаборації буде свідчити практичне застосування стратегічних орієнтирів: здатності приєднаної території власними силами протистояти загрозам, зменшувати соціально-економічні диспропорції, нарощувати фінансову базу, формувати бюджетну спроможність, фінансову стійкість та ефективність.

В системі ефективного менеджменту фінансовому органу важливо проводити оцінку спроможності території, окреслювати складники до здатності формувати дохідну базу, враховувати зміни до бюджетної та податкової політик та посилювати мотиваційну складову до розбудови і розвитку.

Не можливо вирішити проблеми фінансового управління в умовах бюджетної децентралізації не врахувавши рівень бюджетної ефективності територій, про асиметричність якого засвідчили результати проведеного аналізу. Так, більшість регіонів України як і ОТГ регіону характеризуються низьким рівнем бюджетної ефективності, які не спроможні збалансувати бюджет через оптимізацію видатків, та забезпечити фінансову самодостатність.

Подібна ситуація є несприятливою для забезпечення не лише бюджетної а й соціально-економічної безпеки. Адже, низький рівень провислого розвитку для одних територій та недосконалість менеджменту формування місцевих бюджетів для інших, в сукупності лише посилюють диспропорції та поглиблюють асиметричність рівня бюджетного забезпечення.

Тому окреслена проблема потребує формування та визначення стратегічних орієнтирів фінансового менеджменту територій:

– менеджмент територій з високим рівнем бюджетної ефективності (м. Київ). Важливо працювати в напрямку підтримки сильних сторін території та створення умов для розширення процесів капіталізації, тобто всі зусилля направляти на використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів та заходів підтримки;

– менеджмент територій з середнім рівнем бюджетної ефективності (Херсонська, Миколаївська, Київська, Житомирська, Запорізька, Донецька та Чернігівська області). Доцільно, щоб органи фінансово управління працювали над розширенням перш за все внутрішніх можливостей збільшення податкових і неподаткових надходжень та рухалися в напрямку оптимізації видатків з місцевим бюджетів;

– менеджмент територій з низьким рівнем бюджетної ефективності (Закарпатська, Рівненська, Волинська, Чернівецька, Івано-Франківська, Луганська та Тернопільська області). Важливо будувати систему управління, яка б сприяла виявленню резервів, пошуку і залученню додаткових фінансових ресурсів та зменшенню рівня залежності від міжбюджетних трансфертів з державного бюджету.

Важливо сформуванати набір стратегічних орієнтирів системи фінансового менеджменту, що працюватиме на ефективність через взаємопов'язані заходи на всіх рівнях, враховує можливості та точкові перспективи бюджетної децентралізації (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Системна стратегія векторних орієнтирів фінансового менеджменту в умовах децентралізації *

Тип стратегії менеджменту	Векторні орієнтири системи менеджменту				Принципи формування	Пріоритетні завдання менеджменту	Рівні бюджетної ефективності за регіонами
	економічна ефективність	фіскальна ефективність	ефективність бюджетного інвестування	соціальна ефективність			
<i>Стратегія синергії</i>	політика диверсифікації фінансових ресурсів	політика автентифікації податкових надходжень	формування політики підтримки інвестиційного клімату	політика синергії складників соціальної архітектури	системності, адаптивності, гнучкості, стійкості, прозорості, відповідальності, чіткості, інтегрованості, орієнтованості, комплексності, паритетності, структуризації, максимізації ↓ ефективність	<u>Синергетичний менеджменту бюджетної архітектури</u>	<i>високий рівень бюджетної ефективності</i> м. Київ
<i>Стратегія бюджетної інтенсифікації</i>	політика раціоналізації фінансових ресурсів	політика оптимізації розподілу фінансових коштів	формування політики капітального інвестування	політика оптимізації складників соціальної архітектури		<u>Інтенсифікація інноваційної складової фінансового менеджменту</u>	<i>середній рівень бюджетної ефективності</i> Херсонська, Миколаївська, Київська, Житомирська, Запорізька, Донецька та Чернігівська області
<i>Стратегія бюджетної економії</i>	політика капіталізації фінансових ресурсів	політика адміністрування податкових надходжень	формування політики цільового інвестування	політика пріоритетності складників соціальної архітектури		<u>Ескалація державно-приватного партнерства через проекти регіонального розвитку</u>	<i>низький рівень бюджетної ефективності</i> Закарпатська, Рівненська, Волинська, Чернівецька, Івано-Франківська, Луганська та Тернопільська області
<i>Стратегія бюджетного менеджменту</i>	менеджмент через генерацію власних доходів	менеджмент через генерацію податкових надходжень	менеджмент через генерацію коштів державного фонду регіонального розвитку	менеджмент через генерацію складників соціальної архітектури		<u>Дифузія менеджменту від бюджетної деконцентрації до бюджетної децентралізації</u>	<i>високий, середній, низький рівні бюджетної ефективності</i>

* складено автором

Відтак, стратегія фінансового менеджменту в умовах бюджетної децентралізації передбачає системність векторних орієнтирів через діагностику показників рівня бюджетної ефективності та окреслення пріоритетних завдань менеджменту для відповідного регіону, враховуючи регіональну специфіку та визначені пріоритети розвитку.

Системна стратегія працює через принципи формування, включаючи етапність за Кайдзен-технологією в підсумку забезпечує мультиплікативний ефект. Саме паритетність, узгодженість та оптимізація дозволяють створювати окреслений вектор фінансового управління.

Стратегічне планування при цьому, будуємо на синергетичному менеджменті та дисонансі, включаючи аналіз та оцінку рівня ефективності кожного структурного елемента системи.

Стратегія фінансового менеджменту територій спрямована на пошук загрозливих причин та подолання асиметричних розривів в забезпеченні бюджетної ефективності через формування локального інвестиційного базису, синергії складників соціальної архітектури, диверсифікації фінансових ресурсів та автентифікації податкових надходжень.

Визначений напрямок потребує збалансованості між векторними орієнтирами через вбудовані індикатори підвищення бюджетної ефективності територій в умовах фінансової децентралізації через алгоритм дієвості бюджетного процесу.

Так, стратегія бюджетної синергії з визначеною системою орієнтирів фінансового менеджменту запропонована для регіонів з високим рівнем бюджетної ефективності, що реалізовуватиметься через політику підтримки сильних аспектів розвитку території та пошуку резервів сумарного ефекту від розміщення фінансових ресурсів місцевих бюджетів (політика диверсифікації фінансових ресурсів, політика автентифікації податкових надходжень, формування політики підтримки інвестиційного клімату, політика синергії складників соціальної архітектури), що в підсумку полегшить пошук нових напрямів розвитку державно-приватного партнерства на засадах спільного фінансування реалізації важливих інфраструктурних регіональних та міжнародних проєктів.

Стратегія бюджетної інтенсифікації з визначеною системою орієнтирів фінансового менеджменту запропонована для регіонів з середнім рівнем бюджетної ефективності, що реалізовуватиметься через політику нарощення раціоналізації фінансових ресурсів, оптимізації розподілу фінансових коштів, формування політики капітального інвестування, оптимізації складників соціальної архітектури із збільшенням видатків на економічний розвиток, що дозволять забезпечити мультиплікативний ефект вектору показників розвитку території (валовий регіональний продукт, валова додана вартість, доходи населення, рівень зайнятості населення, податкові та неподаткові надходження до місцевого бюджету).

Стратегія бюджетної економії з визначеною системою орієнтирів фінансового менеджменту запропонована для регіонів з низьким рівнем бюджетної ефективності, що реалізовуватиметься через політику капіталізації

фінансових ресурсів, адміністрування податкових надходжень, формування цільового інвестування та пріоритетності складників соціальної архітектури та працює на збільшення фінансування за статтею «економічний розвиток». Стратегія зосереджена на ескалацію державно-приватного партнерства через проекти регіонального розвитку, тобто вибір результативного напрямку фінансування проектів розвитку регіону, що в короткостроковому періоді забезпечить мультиплікативний ефект та вектор результативних показників.

Стратегія бюджетного менеджменту з визначеною системою орієнтирів фінансового менеджменту запропонована для регіонів з високим, середнім та низьким рівнями бюджетної ефективності, що реалізовуватиметься через менеджмент генерації власних доходів, менеджмент генерації податкових надходжень, менеджмент генерації коштів державного фонду регіонального розвитку та менеджмент генерації складників соціальної архітектури. В підсумку такий напрям дозволить покращити якість та посилювати відповідальність за формування та реалізацію імперативів розвитку бюджетної архітектури.

Так, в класичному варіанті фінансовий менеджмент в підсумку генерує рівень ефективності, однак в умовах децентралізації, регіони потребують перегляду підходів саме до управління в напрямку забезпечення високого рівня бюджетної ефективності з метою фінансової самодостатності, оптимізації видатків та нарощення фінансового потенціалу через Кайдзен-технологію.

Система характеризується процесом безперервного вдосконалення фінансового менеджменту через вбудовані імперативи бюджетної ефективності території (рис. 1.6).

Враховуючи адаптацію підходів до європейських стандартів в частині структуризації бюджетних доходів і видатків, сьогодні важливо формувати таку архітектуру фінансового менеджменту, яка спрямована на орієнтацію направлення бюджетних коштів на такі проекти, які в підсумку розширюватимуть ефективність управлінської складової та забезпечуватимуть мультиплікативний ефект ресурсів.

Використовуючи стратегію векторних орієнтирів фінансового менеджменту з вбудованими імперативи Кайдзен-технології в систему формування симетрії менеджменту територій, кожен регіон залежно від рівня бюджетної ефективності повинен самостійно обрати та зосередитись на найбільш результативній стратегії забезпечення ефективності фінансового управління в напрямку досягнення SMART-цілей та послаблення бюджетної деконцентрації.

Важливим орієнтиром в системі фінансового менеджменту є посилення ефективності бюджетного інвестування в сторону формування синергії показників капітального інвестування з місцевого бюджету, цільового фінансування регіонального розвитку та використаних коштів державного фонду регіонального розвитку. Подібна формація працюватиме в сторону нарощення бюджетного потенціалу з векторною ефективністю фінансової спроможності, стійкості, результативності та створенням управлінського базису відкритості, прозорості, транспарентності.

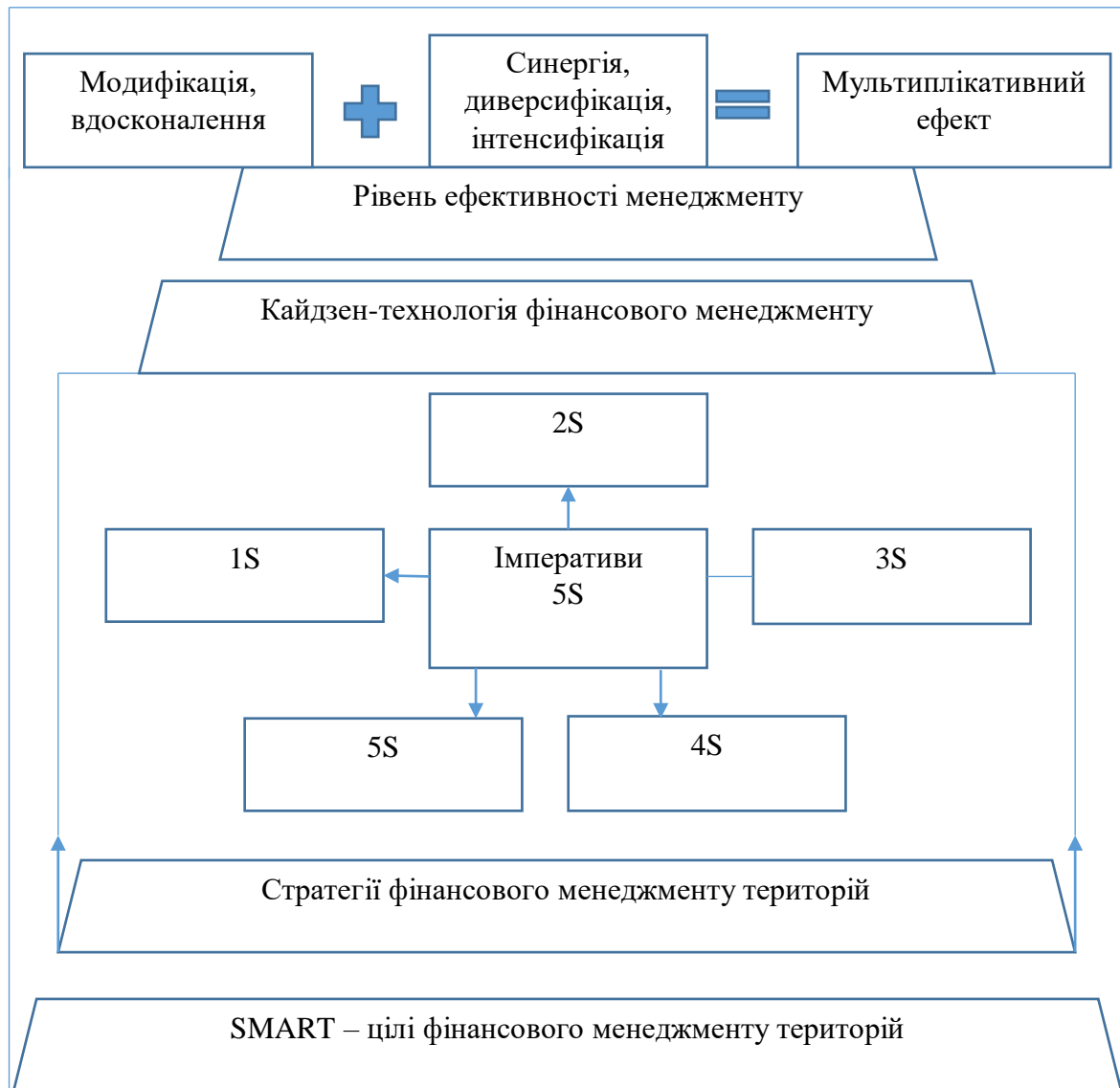

Рис. 1.6. Імперативи Кайдзен-технології в системі формування симетрії фінансового менеджменту територій

Про дієвість стратегічного підходу на наступні періоди буде свідчити прикладний характер методичних розробок в напрямку виявлення загрозливих факторів впливу, протистояння та нейтралізація їх впливу, зменшення асиметричних розривів в управлінні та плануванні, нарощення бюджетного потенціалу, стійкості та бюджетної самодостатності.

1.3. Ендогенні фактори розвитку регіону в сучасних умовах

В умовах трансформацій суспільно-економічних процесів у багатьох країнах із розвинутою економікою акценти регіональної політики зміщуються до зосередження на активізації та пошуку ендогенних регіональних та місцевих факторів розвитку. При цьому, найбільш дієвим шляхом активізації розвитку

регіонів є взаємодія усіх ланок, що беруть участь у регіональних процесах, а саме державних та місцевих органів влади, бізнесу та громади.

«Домінантою сучасного розвитку ... є затвердження нового порядку відносин між центром і регіонами, відчутне розширення прав і відповідальності територій у розв'язанні власних соціально-економічних та інших проблем. Кожен громадянин певною мірою як у побуті, так і в професійній діяльності відчуває свою залежність від умов територіального розвитку, тобто від розвиненості або, навпаки, нерозвиненості того регіону, в якому він живе і працює. До того ж, змінились завдання і функції працівників місцевих регіональних органів влади в аспекті усвідомлення того, що сліпе виконання вказівок згори не стає запорукою успіхів у реалізації регіонального соціально-економічного розвитку. Адже для прийняття ефективних управлінських рішень необхідно зсередини знати місцеві економічні й соціальні проблеми»²⁹.

Процеси децентралізації, що були розпочаті в Україні, призвели до життєвої необхідності активізації ендогенних чинників регіонального та місцевого розвитку. Адже, виборюючи право на самоуправління, території повинні розраховувати, головним чином, на внутрішні чинники розвитку. Тому, пошук шляхів нарощення внутрішніх резервів та підвищення ефективності використання власного потенціалу є головними пріоритетами регіонального розвитку територій.

З метою дослідження ролі та значимості ендогенних факторів регіонального розвитку доцільним є вивчення еволюції теорій економічного зростання територій з метою виокремлення сутності факторів територіального розвитку на різних історичних етапах (табл. 1.5).

Дослідження теорій регіонального зростання почнемо із розгляду *теорій розміщення*, які є базовими в регіональній економіці. Вчені, представники цього теоретичного напрямку, визнавали домінуючу роль у процесах економічного зростання територій ефективності розміщення промислового і сільськогосподарського виробництва, ефекту від масштабу та економії транспортних витрат³⁰.

Більше того, слід відзначити, що теорії розміщення визначили теоретико-методологічну основу регіональної економіки, яка розглядає простір як економічний ресурс і як незалежний виробничий фактор. Уявлення простору як неоднорідного привнесло в регіональну економічну науку одну із ключових концепцій теорій розміщення – економію від агломерації та зробило її серцевиною процесів локального розвитку³¹.

Слід зазначити, що започатковані в теоріях розміщення ідеї щодо розвитку територіальних систем, базуючись на спроможності забезпечення за рахунок ендогенних ресурсів, в сучасних умовах стають досить актуальними, особливо, коли необхідно вирішувати проблеми протистояння нестабільності світової

²⁹ Буряченко А.Є. Формування концепції комплексного регіонального розвитку. *Формування ринкової економіки*. 2013. № 29. С. 78–93.

³⁰ Томашевська О.А., Мірзоева Т.В. Теоретичні засади розміщення продуктивних сил і регіональної економіки. *Агросвіт*. 2012. № 5. С. 17–23.

³¹ Романюк С.А. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія, політика, практика: монографія. К.: НАДУ, 2013. 375 с.

економіки, зменшувати зовнішню залежність від енергоносіїв, зовнішніх запозичень фінансових ресурсів тощо.

Таблиця 1.5

Основні теорії регіонального розвитку

Теорії	Представники	Сутність теорій	Фактори регіонального розвитку
1	2	3	4
<i>Теорії розміщення</i>	Й. Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, В. Крісталлер, А. Льош, Т. Хагерstrand, А Маршал, Ф. Перру	Формування територіальних систем на основі взаємодії факторів розміщення	<ul style="list-style-type: none"> - відстань від господарства до ринку збуту; - ціни на різні види сільськогосподарської продукції; - земельна рента; - транспортні витрати; - витрати на робочу силу; - агломерації; - адміністративне управління; - природні відмінності; - технічний прогрес.
<i>Неокласичні теорії регіонального зростання</i>	Р. Солоу, Дж. Мід, А. Льюїс, Т. Сван	Економічне зростання відбувається за умов підвищення продуктивності праці внаслідок впровадження інновацій та налагодження ефективної організації виробництва; досягнення стійкого збалансованого зростання забезпечується взаємозв'язком праці і капіталу	<ul style="list-style-type: none"> - зростання капіталоозброєності ресурсів (чим вища капіталоозброєність, тим більший обсяг виробництва та інвестицій); - підвищення рівня технологічної інноваційності, яке спричиняє зростання продуктивності праці та капіталоозброєності економіки; - зростання чисельності працездатного населення.
	Х. Зіберт	Диференціація темпів зростання регіонів детермінується швидкістю кількісних змін саме внутрішніх детермінант розвитку регіонів, тобто збільшенням пропозиції робочої сили і підвищенням рівня її кваліфікації, швидкістю накопичення капіталу, інтенсивністю використання технічних інновацій	<ul style="list-style-type: none"> - ступінь мобільності факторів виробництва; - інновації; - напрями міграції ресурсів; - кваліфікація працівників.

Продовження табл. 1.5

1	2	3	4
<i>Кумулятивні теорії</i>	Г. Мюрдаль, Ф. Перру, Ж-Р. Будвіль, Х. Лаусен, П. Потье, Х. Річардсон, Дж. Фрімен, К. Фокс, Е. Хувер, С. Фішер	Основне завдання – формування центрів концентрації ресурсів – «полюсів зростання»; центри й ареали економічного простору, де розташовуються підприємства галузей, що лідирують, стають полюсами тяжіння факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їх використання; конкурентні переваги у досягненні економічного зростання надаються містам і агломераціям.	- ринкові механізми самоорганізації; - внутрішні немобільні ресурси; - мобільні ресурси з інших регіонів.
<i>Інституційні теорії</i>	Т. Веблен, Д. Коммонс, У. Мітчел, Д. Норт, Дж. К. Гелбрейт, Р. Коуз, Дж. Херрінгтон, А. Фергюссон	Важлива умова зростання економіки регіонів – системи управління; основний акцент - на якості інституцій управління регіональним розвитком в умовах консолідації внутрішніх ресурсів територій та використання можливостей самофінансування; визначальну роль в економічному зростанні відіграють традиції та ефективні інституційні структури, трансакційні витрати та право власності.	- інституції регіонального розвитку; - традиції.
<i>Теорія регіонального саморозвитку (ендогенного розвитку)</i>	Дж. Франкель, Ц. Гріліхес, П. Ромер, Р. Лукас	Відповідальність за розвиток регіонів покладається на місцеву владу	- локальні конкурентні переваги; - інновації; - людський капітал

Неокласичні теорії регіонального зростання розглядають проблему економічного розвитку регіонів з декількох позицій, зокрема, шляхом визнання та обґрунтування:

– вагомості впливу мобільності факторів виробництва на динаміку економічного розвитку регіонів;

- впливу мобільності чинників економічного зростання на вирівнювання міжрегіональних диспропорцій;
- взаємозалежності між темпами розвитку економіки і міжрегіональною диференціацією;
- відмінностей внутрішнього потенціалу регіонів як основного чинника диференціації темпів економічного зростання регіонів;
- важливості впливу соціальних, інституційних, політичних та інфраструктурних чинників на динаміку економічного розвитку регіонів ³².

В аспекті нашого дослідження відмітимо, що саме автори неокласичних теорій вперше акцентували увагу на економічному зростанні територій не тільки в результаті конкурентної боротьби регіонів за ресурси, а й шляхом мобілізації внутрішньорегіональних джерел розвитку.

Більше того, в неокласичних моделях регіонального розвитку піднімаються питання впливу ендогенного потенціалу територій на темпи їх економічного розвитку.

На наступному етапі розглянемо основні аспекти *кумулятивних теорій*, що досліджують внутрішні фактори економічного зростання регіонів.

Основними напрямками досліджень представників кумулятивних теорій є прояви ефектів спеціалізації і масштабу, що спричиняє кластеризацію економічної активності та поширення ефекту дифузії інновацій; отримання агломераційних і поляризаційних ефектів під час утворення скупчень міст (великих промислових центрів); особливості виникнення «полосів росту» ^{33,34}.

В *інституційних теоріях* увага, головним чином, акцентується на якості інституцій управління розвитком регіонів в умовах консолідації ендогенних ресурсів територій та використання можливостей самофінансування. При цьому, представники інституційних теорій ключову роль у економічному зростанні регіонів відводять традиціям та ефективній інституційній структурі.

Вчені, автори неінституційної теорії, розглядаючи економічне зростання в контексті факторів ендогенного розвитку, відводили одну із ключових ролей формальним та неформальним інститутам ³⁵.

Наприкінці ХХ ст. виникають *теорії регіонального саморозвитку (ендогенного розвитку)*. Головною особливістю цих теорій є зосередження уваги, насамперед, на внутрішніх чинниках і механізмах господарського розвитку, на зростанні внутрішніх ресурсів і потенцій, які можуть створити необхідні стартові передумови для економічного зростання та підтримки його оптимальних темпів у довгостроковій перспективі.

Окремо слід відмітити, що на ранньому етапі розвитку моделей економічного зростання увага концентрувалася лише на фізичному капіталі та трудових ресурсах, проте згодом акценти зміщуються та переносяться на зростання продуктивності ресурсів та важливості людського капіталу.

³² Стале ендогенне зростання регіонів України в умовах децентралізації: монографія / за ред. І. З. Сторонянської. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2019. 501 с.

³³ Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира». Драма Азии. М.: Изд-во Прогресс, 1972. 767 с.

³⁴ Richardson H.W. Regional growth theory. London, 1973.

³⁵ Dawkins Casey J. Regional Development Theory: Conceptual Foundation, Classic Works, and Recent Developments. *Journal of Planning Literature*. 2003. Vol.18, No.2. Pp. 131–153.

Відтак, слід відмітити розвиток нових ендогенних моделей розвитку (модель Р. Лукаса ³⁶ та П. Ромера ³⁷). Зокрема, Р. Лукас у своїх дослідженнях значну увагу приділяє нагромадженню людського капіталу, завдяки чому відбувається безперервне зростання. Слід відмітити, що зосередження уваги на розвитку людського капіталу зумовлене усвідомленням пріоритетної ролі людини у суспільному прогресі. Адже, людина з її потребами є одночасно і метою суспільного прогресу, і засобом досягнення цієї мети. З одного боку, гармонійний розвиток людини, задоволення її потреб в отриманні освіти, інших соціальних послугах є метою ендогенного розвитку території. З іншого боку, людський капітал, як ендогенна складова, займає вирішальну позицію, адже саме завдяки людським розумовим здібностям та професійним навичкам забезпечується ефективний розвиток усіх сфер господарювання.

В свою чергу, П. Ромер запропонував модель, згідно якої рушійною силою економічного зростання є акумулювання знань. Вчений дійшов висновку, що для забезпечення економічного зростання держава повинна проводити політику, спрямовану на заохочення інвестицій не у фізичний капітал, а в нові дослідження, а також підтримувати процес нагромадження сукупного людського капіталу. Зокрема, було обґрунтовано перспективу економічного росту не за рахунок зовнішніх ефектів, а шляхом підготовки кадрів на виробництві, що є однією із форм накопичення людського капіталу. П. Ромер у конкурентній рівноважній моделі економічного зростання досліджує та аналізує технологічні зміни як ендогенний чинник, а також, демонструє, яким чином знання є двигуном довгострокового економічного зростання.

Основні положення моделі ендогенного зростання П. Ромера полягають у тому, що:

– найважливішим чинником економічного зростання є технологічні зміни, які дозволяють використовувати різноманітні сполучення наявних у суспільства чинників виробництва;

– технологічні зміни відбуваються завдяки діяльності людей, які реагують на ринкові стимули;

– виробничі технології відрізняються від інших економічних товарів ³⁸.

Узагальнюючи дослідження основних аспектів теорій регіонального зростання, слід відмітити, що саме ендогенним чинникам відводиться визначна роль в досягненні ефективності регіонального зростання.

Поряд з цим, важливим є розуміння того, за рахунок яких саме факторів досягається економічне зростання та який внесок кожного з факторів у економічний успіх та соціальну стабільність регіону.

Розглянемо, насамперед, існуючі підходи до трактування поняття «фактори регіонального розвитку» (рис. 1.7).

³⁶ Lucas R. On the Mechanics of Development Planning. *Journal of Monetary Economics*. 1988. № 22. P. 3–42.

³⁷ Romer P. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1988. № 94. P. 1002–1037.

³⁸ Romer P. M. Growth Based on Increasing Returns due to Specialization. *American Economic Review*. 1987. Vol. 77(2). P. 56–62.

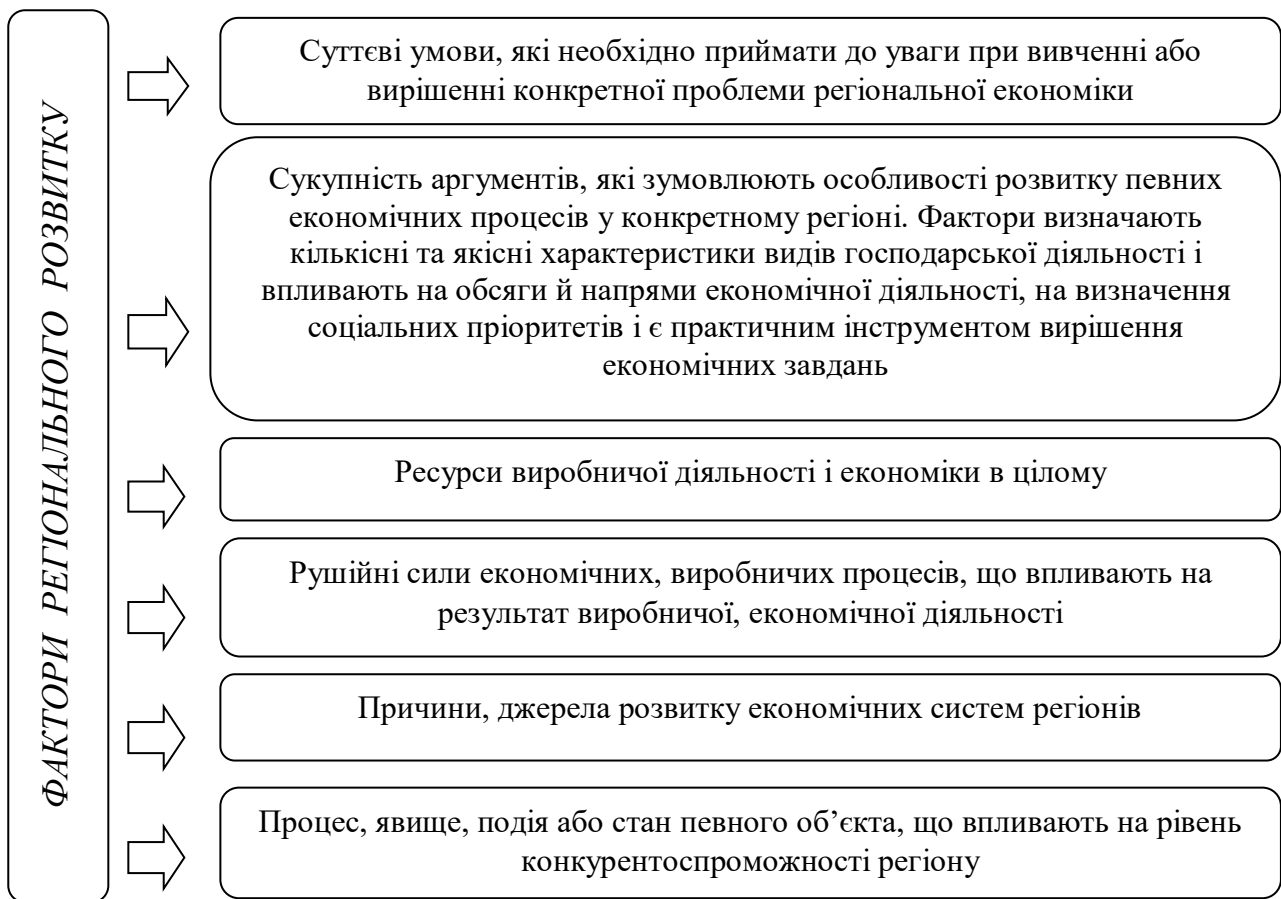

Рис. 1.7. Підходи до трактування поняття «фактори регіонального розвитку»

Отже, можна зробити висновки про багатоаспектність поняття «фактори регіонального розвитку». При цьому, як уже зазначалося, в сучасних умовах підвищується значимість саме ендогенних факторів зростання територій.

Слід відмітити, що в загальному до ендогенних факторів регіонального розвитку відносять:

- історико-економічні;
- природно-ресурсний потенціал регіону;
- демографічні (населення і трудові ресурси);
- соціально-економічні;
- науково-технічний прогрес;
- адміністративно-територіальні;
- інфраструктура та ін.

Окремо слід відзначити, що важливим ендогенним фактором є «ментальність населення та традиції регіонального управління. В умовах України слід відзначити відмінності менталітету населення різних регіонів держави»³⁹.

³⁹ Глотов Б., Луценко С. Українська і західноєвропейська ментальність: порівняльний аналіз. *Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції*: матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю. К. : Вид-во НАДУ, 2003. Т. 1. С. 419–421.

Також, важливими ендogenous чинниками є ті, що формують специфіку кожного окремого регіону, а саме економічну структуру господарства регіону, яка, в свою чергу, складається із:

- галузевої структури виробничого комплексу;
- структури виробництва та переробки продукції в агропромисловому комплексі;
- переважання сільськогосподарського чи промислового виробництва;
- рівень розвитку невиробничої сфери регіону тощо ⁴⁰.

Також, на думку вчених, до найважливіших ендogenous чинників регіонального розвитку можна віднести:

- здатність накопичувати, закріплювати і використовувати інформацію;
- ступінь розвитку різних рівнів суспільства;
- рівень технологічного розвитку;
- соціальні умови існування суспільства (включаючи моральне виховання, відношення між поколіннями);
- інноваційний, інвестиційний, ресурсний, виробничий, кадровий потенціал регіону ⁴¹.

На нашу думку, доцільним є групування сукупності ендogenous факторів регіонального розвитку таким чином:

- ресурсні (формують ендogenous потенціал регіону та можливий ступінь розвитку);
- регуляційні (визначають можливість впливу на розвиток регіону з точки зору управління).

Разом з тим, слід відмітити, що сучасна економічна наука постійно поповнюється та урізноманітнюється у напрямку вивчення факторів зростання територій.

Відтак, слід виокремити виникнення поняття «територіального капіталу», як нового, плідного концепту, що дозволяє прямий розгляд широкого різноманіття територіальних активів як матеріального, так і нематеріального характеру приватної, громадської або змішаної природи ⁴².

Територіальний капітал (капітал території) – це вартість активів, які знаходяться на даній території, здатні приносити дохід, залучені у виробництво і функціонують як джерело створення доданої вартості ⁴³.

Слід зауважити, що проблеми територіального капіталу набули зростаючої актуальності в країнах Європейського Союзу в межах політики згуртованості і напрямів використання європейських фондів у перспективі реалізації Політики єднання на 2014 – 2020 рр.

⁴⁰ Економічний розвиток регіону як складова економічного розвитку держави. URL: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=139 (дата звернення: 20.12.2020).

⁴¹ Гладка Л.І., Тіюцко А.П. Фактори впливу на соціально-економічний розвиток регіонів. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 227. С. 29–31.

⁴² Camagni R. *Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2008.

⁴³ Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН; Гл. ред. Л.И. Абалкин. М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. 1055 с.

Розглянемо основні чинники зростання «територіального капіталу», відображені на рис. 1.8.

Рис. 1.8. Фактори зростання «територіального капіталу»

Вчені зауважують, що поняття «територіальний капітал» можна ототожнювати з регіональними ендегенними ресурсами, використання яких є одним з основних положень політики територіальної єдності.

Також, слід відмітити, що в сучасних умовах особливої актуальності набуває нова парадигма регіонального зростання («place-based policy») – «політика, що спирається на можливості територій». Ця політика визначається як довгострокова стратегія розвитку, метою якої є боротьба з тривалим недостатнім використанням потенціалу та зменшення соціального напруження конкретних територій шляхом зовнішнього втручання та багаторівневого управління, ініціювання інституціональних змін⁴⁴.

Основними сутнісними характеристиками «place-based policy» є:

- використання ендегенності та специфіки в процесах регіонального розвитку;
- трактування регіонального розмаїття як переваги;

⁴⁴ Barca F. An Agenda for a Reformed Cohesion Policy A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. URL: https://ideas.repec.org/p/eeri/paper/eeri_rp_2008_06.html (дата звернення: 26.12.2020).

– акцент на зв'язках та мережах, а також відносинах між територіальними суб'єктами;

– диференціація політики територіального розвитку – її адаптація до конкретних територіальних умов та делегування повноважень на самоврядування⁴⁵.

При цьому, основні принципи нової регіональної економічної політики полягають у:

– створенні можливостей для зростання на всій території, у всіх типах регіонів;

– орієнтації на заохочення ендогенних активів як джерела й основи регіонального розвитку, а не на екзогенні інвестиції і трансферти;

– наданні переваг виявленню і використанню можливостей для зростання, а не для нейтралізації наслідків занепаду;

– можливості для зростання, що існують на всій території й в усіх типах регіонів, акцентування на зміцненні регіональної конкурентоспроможності;

– необхідності розроблення довгострокових стратегій, спрямованих на інтегроване локальне середовище;

– спираючись на підхід «від низу до верху» і погоджене багаторівневе управління з активнішою роллю локальних і регіональних акторів, включаючи бізнес та інших учасників соціального партнерства;

– наданні особливої уваги таким «м'яким» чинникам розвитку, як компетенції, інноваційна спрямованість бізнесу і державного сектору, міжфірмові мережеві взаємодії;

– новому розумінні і підходах до виміру економічного зростання з акцентом на якості людського капіталу і ширші соціальні та екологічні наслідки⁴⁶.

Отже, сутність place-based policy відображається у глибоко децентралізованому підході, що дає можливість враховувати місцеві особливості та активи, ендогенні фактори розвитку при формуванні та імплементації різноманітних стратегій розвитку.

Таким чином, підсумовуючи можна зробити висновки, що ендогенні фактори є ключовими рушійними факторами економічного зростання для регіонів на нинішньому етапі розвитку суспільства. Зокрема, аналіз теорій регіонального зростання дозволив виявити безальтернативність ендогенної складової в аспекті підвищення ефективності регіонального зростання в довгостроковій перспективі на усіх історичних етапах. Зміна акцентів регіональної політики в сучасних умовах зумовлює необхідність подальшого дослідження ендогенних факторів регіонального зростання.

⁴⁵ Куриляк М.Ю. Еволюція концепції «Європи регіонів» у рамках регіональної політики ЄС. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2(52). С. 60–67.

⁴⁶ Давимука С.А., Куйбіда В.С., Федулова Л.І. Тенденції розвитку нової регіональної політики країн-членів Європейського Союзу. *Регіональна економіка*. 2019. № 1. С. 76–85.

1.4. Моделювання рівня впливу фінансово стабільних підприємств на економічний розвиток регіону

Вагома роль у забезпеченні сталого розвитку будь-якого регіону відводиться його економічному розвитку, який визначається низкою факторів, що пов'язані із діяльністю підприємств, рівнем знань населення, географічним розміщенням, ресурсним забезпеченням, галузевою приналежністю, тощо. Наявність значної сукупності факторів впливу свідчить про їх неоднозначний вплив на становлення економіки, що відповідно потребує виокремлення тих, які мають найсуттєвіший вплив на економічний розвиток регіону. Одним із вагомих факторів впливу на економічний розвиток регіону є підприємства, які функціонують на його території, що підтверджується їх роллю, а саме: у забезпеченні доходів бюджету, у створенні валового регіонального продукту, у поширенні інноваційних знань, у здійсненні інвестицій, у формуванні попиту на ринку праці, у залученні регіону до міжнародної торгівлі та євроінтеграції та у інших напрямках становлення економіки.

Незважаючи на вагому роль підприємств у розвитку економіки регіону, можна говорити про існування і негативного їх впливу, що проявляється в результаті їх збитковості, неплатоспроможності, низької ліквідності, використання застарілих технологій.

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що збиткові підприємства зменшують надходження у бюджет, характеризуються низькою інвестиційною та інноваційною активністю, зменшують рівень прибутковості галузі в регіоні. Окрім цього, збиткові підприємства характеризуються відсутністю власних фінансових ресурсів, що відповідно збільшує потребу у позичених коштах і знижує рівень їх фінансової стійкості. Підвищення залежності підприємств від зовнішніх джерел фінансування знижує рівень фінансової стійкості підприємств галузі та регіону в цілому. Збитковість підприємств регіону є першочерговою причиною їх неплатоспроможності, яка теж є негативним явищем у розвитку регіональної економіки.

В результаті неспроможності підприємств вчасно розраховуватись із своїми контрагентами, погіршується фінансовий стан інших суб'єктів господарювання, уповільнюється товарооборот і рух грошових потоків в регіоні. Окрім цього, зниження платоспроможності підприємств зменшує їх участь у розвитку кредитного, валютного та ринку цінних паперів в регіоні. Неплатоспроможні підприємства мають високий рівень ймовірності банкрутства і за умов проведення санації, можуть звільняти працівників чи зменшувати їм заробітну плату, що негативно вплине на обсяг доходів населення та рівень безробіття в регіоні. А в цілому, ліквідація виробничих підприємств в результаті банкрутства носить досить негативні наслідки для розвитку економіки регіону, оскільки зменшиться обсяг виробництва та реалізації продукції, обсяг доходів бюджету, рівень зайнятості населення та відбудеться економічний спад в галузі.

Низька ліквідність підприємств може свідчити про відсутність грошових коштів, наявність значної дебіторської заборгованості, збільшення

кредиторської заборгованості, що вплине на уповільнення руху грошових коштів в регіоні, погіршить в цілому фінансовий стан підприємств галузі регіону, знизить можливості своєчасних розрахунків із нарахованих податків, зборів, заробітної плати, дивідендів, відсотків за кредитами та інших платежів. Окрім цього, підприємства з низькою ліквідністю балансу не мають можливості активно розвиватись, поширювати інновації та здійснювати інвестиції, що є вагомими індикаторами розвитку економіки будь-якого регіону.

Підприємства, які використовують застарілі технології виступають загрозою у розвитку економіки регіону, оскільки гальмують процес ефективного використання трудових, матеріальних та фінансових ресурсів. Наявність застарілих технологій погіршує стан матеріально-технічних ресурсів регіону, що виступають складовою його ресурсного потенціалу і генерують інновації. Також підприємства, які у своїй діяльності використовують застарілі технології не є конкурентоспроможними всередині країни та за її межами, що погіршує експортний потенціал галузі та регіону в цілому.

Зважаючи на вище подане, можна відмітити, що не кількість підприємств, а результати їх роботи впливають на економічний розвиток регіону. При цьому, одні підприємства відіграють вагому роль у економічному розвитку регіону, а інші, навпаки, гальмують ефективне здійснення економічних процесів

Однією із вагомих характеристик підприємств, яка виступає відображенням результатів їх роботи є фінансова стабільність, яка поєднує у собі низку показників-індикаторів фінансового стану суб'єктів господарювання. Фінансова стабільність підприємств є комплексною характеристикою, яка відображає їх здатність вчасно розраховуватись за своїми зобов'язаннями, ефективно використовувати фінансові ресурси та незалежність від кредиторів. При цьому, підприємства, які є фінансово стабільними здійснюють позитивний вплив на розвиток регіону, а фінансово нестабільні, навпаки, є негативним фактором у становленні економіки регіону.

Відповідно до цього, основною метою дослідження є обґрунтування впливу фінансово стабільних підприємств на економічний розвиток регіону, з використанням математичних моделей виявлення залежності між сукупним рівнем економічного розвитку регіону та сукупним показником фінансової стабільності підприємств, розміщених на його території.

Загалом, про роль підприємств у розвитку регіону свідчить наявність низки теорій та концепцій регіонального розвитку, які з поміж значної сукупності чинників впливу на становлення економіки, підприємствам надають важливого значення. Дослідження теорій та концепцій регіонального розвитку дозволяє їх систематизувати залежно від напрямів дослідження розвитку регіонів та факторів впливу, а саме: теорії розміщення виробництва, неокласичні теорії, теорії кумулятивної причинності, теорії нової економічної географії, теорії кластерного розвитку регіону, теорії структурних змін⁴⁷. Вивчення зазначених теорій та концепцій регіонального розвитку дозволило

⁴⁷ Вахович І.М., Олександренко І.В., Потьомкіна О.В. Концептуальні засади визначення ролі підприємств у розвитку регіону. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №7 (169). С.23-33.

виявити основні їх характеристики, що обґрунтовують роль підприємств у розвитку регіону та систематизувати за спільними рисами, що відображено у таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Обґрунтування ролі підприємств у розвитку регіону з позиції теорій та концепцій розвитку*

Теорії та концепції, їх основоположники	Характеристика теорій з позицій ролі підприємств у розвитку регіону
1	2
Теорії розміщення виробництва	
<p>Теорія розміщення сільського господарства (Й.Г. фон Тюнен⁴⁸) Теорія розміщення промисловості (А. Вебер⁴⁹, В. Лаунхардт⁵⁰) Теорія центральних місць (В. Крісталлер⁵¹) Теорія просторового розміщення підприємств (А. Льош⁵², У. Айзард⁵³) Теорія «Примослові райони» (А. Маршалл⁵⁴) Загальна і спеціальна теорії «штандорта» (Т. Паландер⁵⁵)</p>	Розвиток регіону обумовлюється наявністю поблизу сільськогосподарських підприємств
	Розвиваються ті регіони, на території яких розміщуються промислові підприємства
	Розвиток регіону буде визначатись підприємствами, що мають приблизно однакові ринки збуту
	На розвиток регіону впливають виробничі підприємства, їх постачальники та споживачі
	Розвиток регіону залежить від концентрації виробничих підприємств спеціалізованих галузей
	В регіоні будуть розміщуватись підприємства, у яких мінімальними будуть виробничі витрати, а максимальним – прибуток
Неокласичні теорії	
<p>Теорія міжнародної торгівлі (Е. Хекшер⁵⁶, Б. Олін⁵⁷, Пол Самуельсон⁵⁸) Теорія конвергенції (Р. Солоу⁵⁹) Теорія експортної бази (Д. Норт⁶⁰, Ч. Тібу⁶¹)</p>	На розвиток регіону впливають ті підприємства, які виробляють та експортують факторонасичену продукцію та імпортують дефіцитні товари
	Регіональний розвиток залежить від технологічного оснащення підприємств та норми амортизації
	Розвиток регіону пов'язується із підприємствами, що задіяні в міжнародній торгівлі

⁴⁸ Тюнен И.-Г. Изолированное государство. М.: Изд-во «Экономическая жизнь», 1926. 340 с.

⁴⁹ Вебер А. О размещении промышленности. Чистая теория штандорта. М.: Изд-во Книга, 1926. 223 с.

⁵⁰ Launhardt, W. Der zweckmassigste Standort einer gewerblichen Anlage. Zs. d. Vereins dt. Ingenieure, 1882.

⁵¹ Christaller Walter. Die zentralen Orte in Suddeutschland. Jena, 1933.

⁵² Льош А. Географическое размещение хозяйства. М., 1959. 455 с.

⁵³ Isard W. Location and space economy. Cambridge, Mass.: MIT Press. 1956. 240 p

⁵⁴ Маршалл А. Принципы экономической науки. М.: Изд-во «Прогресс», 1993. 594 с.

⁵⁵ Palander T. Beträge zur Standorttheorie. Uppsala, 1935.

⁵⁶ Heckscher E.F. The Effekt of Foreign Trade on Distribution of Income: Reading in the Theory of International Trade. *Blakiston Series of Republished Articles on Economics*. 1919. №4. 386 p.

⁵⁷ Ohlin B.G. *Interregional and International Trade*. Harvard University Press, 1933. 625 p.

⁵⁸ Самуельсон Пол Э., Вильям Д. Нордхаус; [под ред. А. А. Старостиной, В. А. Кравченко; пер. с англ.: О. Л. Пелявского]. Экономика: [классич. учеб. от лауреата нобелевской премии]. 18 - е изд. М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. 1360 с.

⁵⁹ Solow R. Contribution to Theory Economic Growth. *Quarterly Journal Economics*. 1956. №70. P. 65-94.

⁶⁰ North, D.C., R.L. Miller. *The economics of public issues*. New York, Evanston, San Francisco, London: Harper and Row Publisher, 1990. 179 p.

⁶¹ Tiebout, Ch. A Pure Theory of Local Expenditures. *Journal of Political Economy*. 1956. Vol. 64. P. 416-424.

Продовження табл. 1.6

1	2
Теорія екзогенного зростання (Р.Ф. Харрод ⁶² , Е. Домар ⁶³)	Розвиток регіону залежить від підприємств які здійснюють інвестиції
Теорія регіонального зростання (Х. Зібберт ⁶⁴ , Р. Холл і Ч. Джонс ⁶⁵)	На розвиток регіону впливають підприємства, які мають мінімальні виробничі витрати
Теорії кумулятивної причинності	
Теорія «дифузії нововведень» (Г. Мюрдаль ⁶⁶ , Т. Хегерstrand ⁶⁷)	Розвиток регіонів відбувається за рахунок великих корпорацій, що мають регіональні філії і поширюють інновації
Теорія «прямого і зворотнього зв'язку» (А. Хіршман ⁶⁸)	Розвиток регіону визначається тими підприємствами, для функціонування яких є наявні внутрішні ресурси
Теорія полюсів росту (Ф. Перру ⁶⁹ , Ж.-Р. Будвіль ⁷⁰)	Розвиток регіону лежить в основі підприємств лідируючих галузей, що створюють нові товари та послуги
Теорія міської агломерації (Х. Річардсон ⁷¹)	Основним фактором зростання в регіоні є концентрація виробничих підприємств в містах, що є великими промисловими центрами
Теорія «центр-периферія» (Дж. Фрідман ⁷²)	Розвиток регіону визначається постійною інноваційною діяльністю підприємств
Теорії нової економічної географії	
Концепція просторової економіки (П. Кругман, М. Фуджита, Е. Венайблес ⁷³)	Для розвитку регіону необхідно стимулювати збільшення асортименту товарів, що виробляються підприємствами та стимулювати ріст різних фірм залежно від потужності транспортних потоків і комунікацій
Теорія ендегенного розвитку (Р. Лукас ⁷⁴ , П. Ромер ⁷⁵)	Розвиток регіону залежить від обсягу інвестицій в новітні технології підприємств
Теорії кластерного розвитку регіону	
Теорія промислового кластера (М. Портер ⁷⁶), теорія регіонального кластера (М. Енрайт ⁷⁷), теорія ідеального регіонального кластера (М.Сторпер ⁷⁸)	У розвитку регіону важлива роль відводиться скупченню підприємств в межах декількох галузей, що здатні швидко поширювати інновації, знання

⁶² Harrod R. Economic Essays. L., 1952. 265 p.

⁶³ Domar E. Essay in the Theory of Economics Growth. N.Y. 1957. 8 p

⁶⁴ Siebert, H. Economics of the Environment: Theory and Policy. Berlin: Springer-Verlag, 2008. 325 p

⁶⁵ Hall R., Ch. Jones. Why Do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others? *Quarterly Journal of Economics*. 1999. CXIV. P. 83-116.

⁶⁶ Мюрдаль Г. Общ. ред. д.э.н., проф. Р.А. Ульяновского. Современные проблемы «третьего мира». Драма Азии. Пер. с англ. М.: Изд-во «Прогресс», 1972. 767 с

⁶⁷ Hägerstrand T The propagation of innovation waves. Lund studies in geography: Series B, Human geography, 4. Lund. Royal University of Lund, Dept. of Geography, 1952.

⁶⁸ Hirschman A. The Strategy of Economic Development. New Haven, Conn.: Yale University Press. 1958. 270 p

⁶⁹ Perroux F. L'economie du XX siecle. Paris, 1961.

⁷⁰ Boudeville J.R., Problems of Regional Economic Planning. Part I. Edinburgh, 1996. 192 p.

⁷¹ Richardson H.W. Regional economics. Trowbridge, Wiltshire: World University, Redwood Press. 1969. 122 p.

⁷² Friedmann, J. Planning in the public domain: from knowledge to action. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1987. 501 p.

⁷³ Fujita M., Krugman P.R., Venables A.J. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. MIT Press, Cambridge MA, 1999. 640 p.

⁷⁴ Lucas R.E. On mechanisms of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 1988. Vol. 22(1). P. 3-42.

⁷⁵ Romer P.M. Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*. №1. 1998. P. 71-102.

⁷⁶ Портер М. Конкуренция. М.: Изд. дом «Вильямс», 2001. 495 с

⁷⁷ Enright M.J. Why Clusters are the Way to Win the Game? *World Link*. 1992. №5, July/August. P. 24 – 25.

⁷⁸ Storper M. The Limits to Globalization: Technology Districts and International Trade. *Economic Geography*. 1992. №1. P. 60-93.

1	2
Теорії структурних змін	
Теорія інновацій (Й.Шумпетер ⁷⁹) Теорія життєвого циклу (Р.Вернон ⁸⁰ , Е.Маркузен ⁸¹), Теорія стадій територіального розвитку промислових фірм (М.Сторпер і Р. Уолкер ⁸²)	Вагому роль у розвитку регіону відіграють підприємства, які на кожному етапі свого розвитку впроваджують інновації
	У розвитку регіону визначальне місце належить підприємствам, які здатні розробляти нові товари, збільшувати їх асортимент і постійно отримують прибуток
	Регіональний розвиток визначають промислові підприємства, які зміцнюють міжрегіональні зв'язки і є носіями оновлень

Аналіз теорій та концепцій регіонального розвитку дозволяє стверджувати про вагомість участі підприємств у розвитку як регіону в цілому, так і його економіки. З огляду на теорії та концепції, про роль підприємств у економічному розвитку регіону, свідчить вплив таких факторів:

- наявність сільськогосподарських і промислових підприємств;
- наявність підприємств-конкурентів в регіоні;
- наявність не лише виробничих підприємств, а й їх постачальників та споживачів регіоні;
- наявність значної кількості підприємств однакової спеціалізації;
- рівень прибутковості підприємства;
- розвиток підприємств, що здійснюють експорт конкурентоспроможної продукції та підприємств-імпортерів дефіцитної продукції;
- рівень технологічної оснащеності підприємств;
- наявність підприємств, які здійснюють інвестиції в новітні технології;
- наявність великих корпорацій та їх інноваційна активність;
- наявність підприємств, які займають лідируючі позиції в галузі і здійснюють виробництво інноваційної продукції;
- наявність великих промислових підприємств, що дозволяє формувати промислові райони;
- наявність підприємств, які поширюють інноваційні знання;
- наявність значної кількості підприємств, що зміцнюють міжрегіональні зв'язки.

Для виявлення рівня впливу фінансово стабільних підприємств на економічний розвиток регіону, варто вивчити сутність фінансової стабільності та визначити основні показники її оцінювання. Проведений аналіз літературних джерел свідчить, що існують різні підходи до визначення фінансової

⁷⁹ Шумпетер Й. Теория экономического развития. Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры. М. : Прогресс. 1982. 455 с.

⁸⁰ Vernon R. International Investment and International Trade in the Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*. 1966. № 5. P.22-26.

⁸¹ Markusen A. Regions: Economics and Politics of Territory. Rowman and Littlefield Publishers. 1987. 200 p.

⁸² Walker R., Storper M. Capital and Industrial Location. In: *Progressive Human Geography*. 1981. P. 473-509.

стабільності підприємств. Зокрема, виокремлено три підходи до розуміння її змісту, а саме: 1) здатність підприємств бути платоспроможними та ліквідними; 2) здатність підприємств ефективно функціонувати; 3) здатність підприємств бути фінансово стійкими⁸³. Отже, виходячи з вище поданих підходів, можна свідчити, що фінансова стабільність підприємств відображає їх здатність бути ліквідними, платоспроможними, фінансово-стійкими та ефективно провадити свою діяльність. Зважаючи на змістовні риси фінансової стабільності підприємств, можна відмітити, що вона є ваговою характеристикою їх довгострокового розвитку і виступає ключовим індикатором їх фінансового стану, інвестиційної привабливості та ринкової активності.

З метою обґрунтування впливу фінансово стабільних підприємств на розвиток регіону, необхідно здійснити процес моделювання, що дозволить на практиці відслідкувати залежність економічних параметрів регіонального розвитку від рівня фінансової стабільності підприємств. Першочерговим завданням процесу моделювання є виокремлення низки показників, що будуть покладені в основу визначення сукупного рівня фінансової стабільності підприємств та економічного розвитку регіону. Зважаючи на трактування сутності фінансової стабільності підприємств, в основу визначення її сукупного рівня покладено показники ліквідності і платоспроможності (коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт повільної ліквідності, коефіцієнт загальної ліквідності), ефективності діяльності (рентабельність підприємства, рентабельність власного капіталу, рентабельність продукції, операційна рентабельність продажу) і фінансової стійкості (коефіцієнт фінансової незалежності, коефіцієнт фінансової залежності, коефіцієнт фінансової стабільності, коефіцієнт фінансового ризику, власний оборотний капітал). Основними економічними параметрами регіонального розвитку, які дозволять здійснити інтегральну оцінку економічного розвитку регіону є рівень фінансового забезпечення, рівень зовнішньоекономічної діяльності, рівень інвестиційної активності, рівень господарської діяльності та рівень науково-технічного розвитку регіону.

Інтегральну оцінку економічного розвитку регіону, в основу якої беруться розрахунки часткових індексів, пропонуємо здійснити на основі комплексної оцінки функціонування економічної підсистеми регіону.

Дана методологія, яка дає можливість комплексного оцінювання ефективності використання економічного та фінансового забезпечення регіону за різними сферами діяльності, показує об'єктивні результати діяльності вибраного регіону.

Для співставлення та порівняння економічного розвитку регіонів держави необхідно на основі найбільш репрезентативних показників даного блоку розрахувати певні узагальнюючі індекси з кожної із складових економічного розвитку, які становитимуть базу для порівняння стійкості розвитку регіонів країни. Такий показник пропонуємо розрахувати застосувавши один із методів

⁸³ Олександренко І.В., Вахович І.М. Теоретичні підходи до визначення фінансової стабільності підприємств. *Бізнес Інформ*. 2015. №10. С. 19-25.

таксономічного аналізу, що дозволяє впорядкувати елементи даної сукупності за відстанню до певної визначеної у просторі точки, що є еталоном розвитку⁸⁴. Тобто, на основі даного методу ми розрахуємо синтетичну величину – таксономічний показник індекс економічного розвитку регіону (Іерр).

Алгоритм розрахунку таксономічного показника рівня економічного розвитку регіональної системи⁸⁵:

1. Формування сукупності показників, які в найбільшій мірі відображають кожен із складових та загальний рівень економічного розвитку регіону.
2. Формування матриці спостережень, що містить найбільш повну характеристику досліджуваної сукупності:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1k} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2k} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ik} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{w1} & x_{w2} & \dots & x_{wk} & \dots & x_{wn} \end{bmatrix} \quad (1.1)$$

де w - число регіонів;

n – число показників, які характеризують рівень стійкого розвитку регіону;

x_{ik} – значення показника k для i -го регіону.

3. Диференціація ознак матриці спостережень. На основі вивчення характеру впливу кожної з ознак на рівень економічного розвитку регіону, провести їх поділ на стимулятори та дестимулятори. Даний розподіл в подальшому слугуватиме основою для вибору еталонних точок у варіації показників рівня економічної підсистеми.

4. Стандартизація матриці спостережень для співставності показників, які входять до інтегрального показника рівня економічного розвитку регіону за формулами наступного виду:

$$Z_{ik} = \frac{x_{ik} - \bar{x}_k}{S_k}, \quad (1.2)$$

де

$$\bar{x}_k = \frac{\sum_{i=1}^w x_{ik}}{w}, \quad (1.3)$$

$$S_k = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^w (x_{ik} - \bar{x}_k)^2}{w}}, \quad (1.4)$$

де Z_{ik} – стандартизоване значення показника k для i -го регіону;

x_{ik} – значення показника k для i -го регіону;

\bar{x}_k – середнє арифметичне значення показника k ;

S_k – стандартне відхилення показника k ;

w – кількість регіонів.

⁸⁴ Герасимчук З.В., Кондіус З.В. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2010. 412 с.

⁸⁵ Там само.

5. Розрахунок показника рівня економічного розвитку регіону за формулою:

$$|I_{ep}| = \sqrt[5]{(1 + K_{фз}) + (1 + K_{зед}) + (1 + K_{ia}) + (1 + K_{гд}) + (1 + K_{нтр})} - 1 \quad (1.5)$$

де $K_{фз}$ – коефіцієнт, що характеризує рівень фінансового забезпечення регіону;

$K_{зед}$ – коефіцієнт, що характеризує рівень зовнішньоекономічної діяльності регіону;

K_{ia} – коефіцієнт, що характеризує рівень інвестиційної активності регіону;

$K_{гд}$ – коефіцієнт, що характеризує рівень господарської діяльності регіону;

$K_{нтр}$ – коефіцієнт, що характеризує рівень науково-технічного розвитку регіону;

В свою чергу таксономічні показники кожної із складових економічного розвитку є функціями від первинних показників:

$$K_{фз} = f(Дн, Ндос, Ззп) + e,$$

$$K_{зед} = f(Е, I, Kei) + e,$$

$$K_{ia} = f(Овк, Окб, Піо, Кі%, Пі, Кі) + e,$$

$$K_{гд} = f(Орт, Орт%, ВВП, Чзп, ПвВРП, ВРП, ВРПо, Орп, Іпп, Орпп, Ото) + e,$$

$$K_{нтр} = f(Пві, Пврп, Віп, Овкі) + e.$$

Таким чином, в методику прогнозування включаємо систему показників, які характеризують обсяги, структуру, якість та ефективність використання економічних ресурсів, які можна буде отримати шляхом математичної обробки первинних даних офіційних статистичних матеріалів. Система індикаторів, що характеризує рівень розвитку регіону за напрямками дослідження, зведена у таблицю 1.7.

На другому етапі слідує розробка математичних моделей, а саме відбувається подальша формалізація проблем економічного розвитку регіону та вираження її у вигляді конкретних математичних співвідношень, формул, рівнянь та нерівностей.

Алгоритми побудови математичної моделі передбачає наступні структурні елементи:

1) вибір із уже існуючих методів, або розробка унікального методу рішення задачі;

2) розробка алгоритму для числового розв'язання задачі у відповідності до вибраного методу;

3) використання математичної моделі для складення прогнозів регіонального розвитку;

4) оцінка отриманих результатів;

5) перевірка адекватності математичної моделі та корегування шляхом уточнення математичних методів.

Таблиця 1.7

Показники дослідження економічного розвитку регіонів України

Параметри економічного розвитку регіону	Позначення		Показники оцінки
1	2		3
Рівень фінансового забезпечення	X1	Дн	Доходи населення
	X2	Ндос	Наявний дохід у розрахунку на одну особу
	X3	Ззп	Заборгованість із заробітної плати
	X28	K _{фз}	Рівень фінансового забезпечення
Рівень зовнішньоекономічної діяльності	X4	Е	Експорт
	X5	І	Імпорт
	X6	Кеі	Рівень фінансового забезпечення
	X29	K _{зед}	Рівень зовнішньоекономічної діяльності
Рівень інвестиційної активності	X7	Овк	Обсяг власних коштів підприємств та організацій у фінансуванні капітальних інвестицій
	X8	Окб	Обсяг кредитів банків та інших позик у фінансуванні капітальних інвестицій
	X9	Піо	Прямі інвестиції в розрахунку на одну особу
	X10	Кі	Капітальні інвестиції
	X11	Пі	Прямі іноземні інвестиції
	X12	Кі%	Капітальні інвестиції, у % до ВРП
	X30	K _{іа}	Рівень інвестиційної активності
Рівень господарської діяльності	X13	Орт	Обсяг роздрібного товарообороту
	X14	Орт%	Обсяг роздрібного товарообороту, у % до ВРП
	X15	ВВП	ВВП країни
	X16	Чзп	Частка збиткових підприємств за усіма видами економічної діяльності регіону
	X17	ПвВРП	Питома вага ВРП у ВВП країни
	X18	Орп	Обсяг реалізованої продукції
	X19	Іпп	Індекс промислової продукції
	X20	Орпп	Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг)
	X21	Ото	Оптовий товарооборот
	X22	ВРП	Валовий регіональний продукт
	X23	ВРПо	Валовий регіональний продукт в розрахунку на одну особу
	X31	K _{гд}	Рівень господарської діяльності
Рівень науково-технічного розвитку	X24	Пві	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації
	X25	Пврп	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції
	X26	Віп	Витрати на інновації у промисловості
	X27	Овкі	Обсяг власних коштів підприємств у фінансуванні інновацій у промисловості
	X32	K _{нтр}	Рівень науково-технічного розвитку
Рівень економічного розвитку регіону	У	I _{ерр}	Інтегральний індекс рівня економічного розвитку регіону

Для забезпечення принципів комплексності і системності модель економічного розвитку регіону слід розглядати як багатовимірний процес, який відбувається під впливом багатьох факторів. В загальному вигляді лінійну за параметрами багатофакторну модель можна представити у вигляді⁸⁶:

$$y_t = a_0 + a_1 f_1(t) + a_2 f_2(t) + \dots + a_m f_m(t) + e_t, \quad (1.6)$$

де $a_i (i = 0, \dots, m)$ – невідомі оцінки параметрів a_i ;

$e_t (t = 1, \dots, n)$ – відхилення (оцінки помилок або зрушень ε_t);

$f_i(t)$ – функції динаміки впливу відповідних факторів в момент t .

В подальших викладках значення функції $f_i(t)$ позначимо через X_{ij} і будемо розглядати як незалежні фактори. Тому рівняння багатофакторної моделі запишеться:

$$y_t = a_0 + a_1 x_{1t} + a_2 x_{2t} + \dots + a_m x_{mt} + e_t, t = \overline{1, n}. \quad (1.7)$$

Підставляючи отримані значення коефіцієнтів a_i в рівняння регресії (1.7) отримаємо математичний вираз лінійної за параметрами багатофакторної моделі. Економічний зміст коефіцієнтів a_i полягає в тому, що вони показують, на скільки одиниць зміниться фактор Y , якщо незалежний фактор X_i зміниться на одиницю. За даною методикою розраховуються коефіцієнти математичної моделі економічного розвитку регіону: X28 – X32 (табл.1.7)

Запропонований алгоритм побудови комплексної моделі економічного розвитку регіону, заслуговує уваги, адже дозволяє зробити ряд узагальнень, що мають практичний характер і можуть бути використані для подальшого удосконалення заходів регіональної політики в умовах пошуку потенціальних можливостей стійкого розвитку.

Так як розвиток регіону є багатовимірний процес, що відбувається під впливом багатьох факторів, тому для забезпеченості принципів комплексності та системності, застосовуючи метод найменших квадратів, розраховуємо лінійну по параметрах багатофакторну модель, де факторами в багатофакторній моделі рівня фінансового забезпечення (X28) є детерміновані (не випадкові) функції (X1- X3), в моделі зовнішньоекономічної діяльності (X29) – функції (X4-X6), в моделі інвестиційної активності (X30) – функції (X7-X12), в моделі господарської діяльності (X31) – функції (X13-X23), і в моделі науково-технічного розвитку (X33) – функції (X24-X27). В свою чергу математична модель економічного розвитку регіону Y будується на основі п'ятих детермінованих функцій: X28-X33, що характеризують динаміку зміни кожної із сфери в часі.

Наступним етапом є перевірка адекватності отриманої моделі, так як можливе виявлення помилок двох типів: неправильність вибору виду функції та

⁸⁶Герасимчук З.В., Кондіус З.В. Теоретичні та прикладні засади прогнозування стійкого розвитку регіону: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2010. 412 с.

неправильність постулювання закону розподілу і властивостей стохастичної складової, які унеможливають використання розрахованої моделі для прогнозування економічного розвитку регіону. Розрахунок фактичних коефіцієнтів Феррара-Глобера, Стьюдента, Фішера, Дарбіна-Уотсона, порівняння яких з критичними значеннями дозволило науково обґрунтувати припущення гіпотез про відсутність загальної та часткової мультиколінеарності між факторами аналізованих моделей, а помилки є незалежними (не корельованими).

Таким чином, перевірки всіх гіпотез дозволила зробити обґрунтовані висновки, щодо адекватності побудованої лінійної за параметрами багатофакторної моделі економічного розвитку регіону, яка і буде в подальшому використана для перспективного прогнозування функціонування як окремих складових, так і для всієї регіональної системи.

За розрахованими рівнями розвитку всіх складових буда побудована математична багатофакторна модель інтегрального індексу економічного розвитку регіону:

$I_{err} = 0,128 + 0,018 * K_{фз} + 0,15 * K_{зед} + 0,1774 * K_{ia} + 0,154 * K_{гд} + 0,148 * K_{нтр}$,
результати якого представлені на рис.1.9.

Аналіз динаміки інтегральних показників свідчить про те, що найбільшого впливу інтегральна оцінка рівня економічного розвитку регіону зазнає від рівня інвестиційної діяльності з коефіцієнтом 0,18, а найменшого – від рівня фінансового забезпечення з коефіцієнтом 0,018. За рахунок досягнутої за останній рік макроекономічної стабілізації відбулося вирівнювання показника економічного розвитку регіональної системи і як результат – ріст інтегрального індексу економічного розвитку на 40% і досяг значення 0,66 у 2017 році.

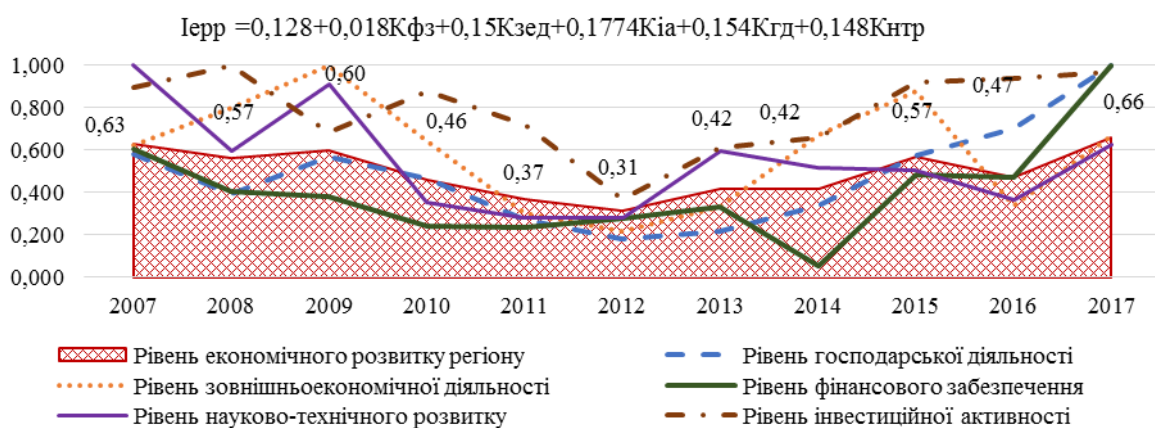

Рис. 1.9. Динаміка інтегральних показників, що характеризують рівень економічного розвитку Волинської області за 2007-2017 роки

Для моделювання рівня фінансової стабільності підприємств було обрано п'ять підприємств, що за аналізований період демонстрували найвищі результати економічної діяльності в регіоні, а саме: ПрАТ «Луцьк Фудз», ПрАТ «СКФ Україна», ПРАТ «Теремно Хліб», ТзОВ «Транс Імперія» та ПрАТ «Едельвіка». Як було зазначено вище, рівень фінансової стабільності

підприємства залежить від рівня ефективності діяльності, платоспроможності та ліквідності, рівня фінансової стійкості підприємства і в загальному може бути виражена формулою:

$$P_{\text{фс}} = f(K_e, K_{\text{пл}}, K_{\text{фс}}, e),$$

де K_e – коефіцієнт, що характеризує рівень ефективності діяльності підприємства;

$K_{\text{пл}}$ – коефіцієнт, що характеризує рівень платоспроможності та ліквідності;

$K_{\text{фс}}$ – коефіцієнт, що характеризує рівень фінансової стійкості підприємства;

e – випадкова помилка.

Результати дослідження представлені на рис. 1.10. свідчать, що на рівень фінансової стабільності підприємств ($P_{\text{фс}}=0,01+0,31*K_e+0,329*K_{\text{пл}}+0,324*K_{\text{фс}}$) майже з однаковою силою з середнім коефіцієнтом 0,3-0,33 впливають всі складові: ефективність діяльності, платоспроможність та ліквідність, фінансова стійкість.

Так як одним із вагомих факторів впливу на економічний розвиток регіону є підприємства, які функціонують на його території, то наступним етапом є моделювання саме рівня такого впливу.

Таблиця 1.8

Вихідні дані для побудови математичної моделі залежності рівня економічного розвитку від рівня фінансової стабільності підприємств

Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Рівень фінансової стабільності	0,55	0,57	0,62	0,50	0,48	0,41	0,5	0,52	0,58	0,54	0,69
Рівень економічного розвитку регіону	0,43	0,45	0,44	0,47	0,42	0,37	0,42	0,46	0,47	0,43	0,48

Результати проведеного моделювання представлені на рисунку 1.11 свідчать про сильну пряму кореляцію між рівнем економічного розвитку регіону та фінансовою стабільністю підприємств, що функціонують на даній території.

Отже, варто свідчити, що рівень фінансової стабільності підприємств впливає на економічний розвиток регіону, що можна пояснювати наступним чином, зважаючи на окремі складові її забезпечення:

- чим більш платоспроможні підприємства, тим більшим є товарооборот в регіоні, збільшується попит на робочі місця, зростає обсяг фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, населення та збільшуються надходження до бюджету;

- висока ліквідність активів підприємств, що відображає їх фінансову стабільність, свідчить про наявність достатнього обсягу інвестиційних ресурсів і впливає на обсяг інвестицій та інвестиційну діяльність в регіоні, а також сприяє інноваційному розвитку і підвищенню конкурентоспроможності економіки регіону;

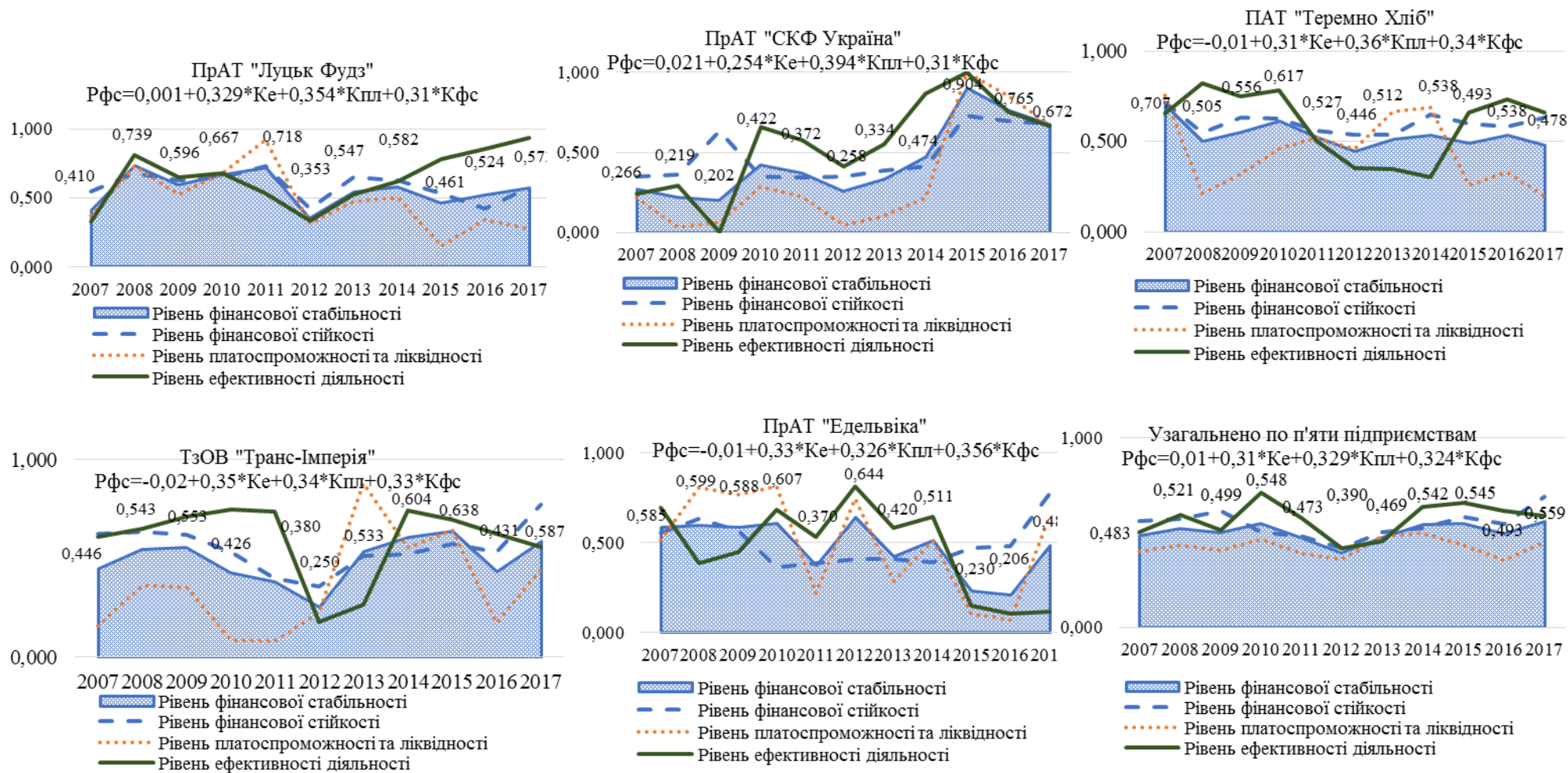

Рис. 1.10. Динаміка та моделі рівня фінансової стабільності підприємств за період 2007 – 2017 роки

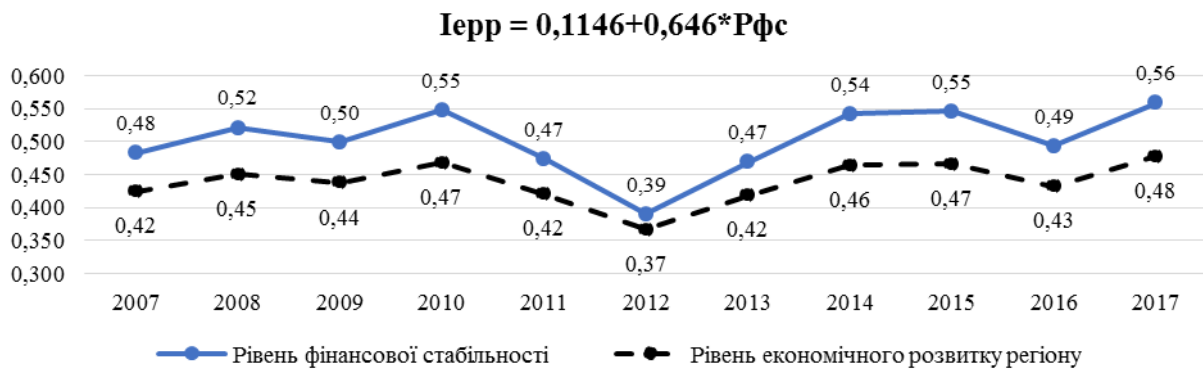

Рис. 1.11. Графічне відображення залежності рівня економічного розвитку Волинської області від рівня фінансової стабільності п'яти найкращих підприємств області за 2007-2017 рр.

- висока фінансова стійкість відображає здатність підприємств регіону фінансувати свою діяльність за рахунок власних коштів, а це відповідно підвищення інвестиційної привабливості регіону, активізація зовнішньоекономічних процесів на регіональному рівні та зниження ризику збитковості і банкрутства суб'єктів господарювання, які функціонують на певній адміністративній території;

- чим ефективніше (чим вищий рівень рентабельності) працюють підприємства в регіоні, тим більшим буде сукупний чистий прибуток, отриманий суб'єктами господарювання в регіоні, а це відповідно збільшення ВРП, валової доданої вартості, стимулювання росту товарообороту, зниження частки збиткових підприємств в регіоні, збільшення обсягу власних фінансових ресурсів в регіоні та надходжень до місцевого бюджету.

Підсумовуючи вище зазначене, відзначаємо, що запропонована методика, враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід проведення аналітичного дослідження, забезпечує комплексний підхід до оцінки розвитку регіону, дає змогу здійснити всебічний та змістовний аналіз функціонування регіональної системи та дослідити досягнутий рівень економічного розвитку, визначити тенденції розвитку регіону, виявити та оцінити наявний ресурсний потенціал економічного зростання в майбутньому, дослідити основні переваги, недоліки та проблеми, диспропорції у функціонуванні регіональної системи та оцінити вплив на неї фінансової стабільності підприємств, що функціонують на даній території. Оціночні групи показників розглядаються у взаємозалежному зв'язку, що забезпечує цілісність обхвату аналізуючого середовища.

РОЗДІЛ 2

БЮДЖЕТНА ЕФЕКТИВНІСТЬ

У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Бюджетний потенціал: етапи становлення, підходи до ідентифікації, розуміння суті

Однією з переконливих умов подальшого поглиблення процесів децентралізації держави є спроможність органів місцевого самоврядування забезпечувати сталий розвиток територій, а це стає можливим при наявності ефективної бюджетної політики.

Актуальності дане питання набуває також при побудові фінансового механізму регулювання бюджетного потенціалу, від якого безпосередньо залежить становище країни, її регіонів та простих громадян.

Зосередимо увагу на інтерпретації терміну потенціал, бюджетний потенціал у наукових джерелах. Відразу наголосимо, що термін потенціал різними науковими школами визначається дещо по іншому. Так в одних джерелах зустрічається прирівнення його до ресурсу, в інших до резерву чи до прикладу – майбутнього стану досліджуваного об'єкту.

Оскільки дослідження власне бюджетного потенціалу є метою нашої роботи, то вивчимо та систематизуємо наукові підходи до визначення даного терміну.

У цілому бюджетний потенціал розглядається науковцями як:

- 1) оцінка можливостей надходження в майбутньому до бюджету;
- 2) бюджетний резерв;
- 3) бюджетний ресурс.

Наукові підходи до ідентифікації понять «бюджетний потенціал» систематизовано у табл. 2.1.

Місце бюджетного потенціалу в ієрархії економічних відносин представлено на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Місце бюджетного потенціалу в ієрархії економічних відносин

Таблиця 2.1

Наукові підходи до ідентифікації понять «бюджетний потенціал»

Автор	Тлумачення
1	2
Зенченко С. В.	«це максимально можливі видатки, які може дозволити собі бюджет з огляду на власну доходну частину, а також вказує на те, що його доцільно розглядати з точки зору отриманих податкових платежів та ефективності їх використання» ⁸⁷
Балацький Є.О.	«це оцінка можливостей надходження в майбутньому до бюджету міста максимального обсягу фінансових ресурсів від здійснення операцій з оподаткування, залучення грошових коштів за рахунок неподаткових надходжень та коштів цільових фондів» ⁸⁸
Боронос В.Г.	«це оцінка можливих надходжень до бюджету певного рівня по окремих податках або в цілому по всіх податках на конкретній території на майбутній рік» ⁸⁹
Григоренко В.О.	«сукупність всіх економічних і нормативно-правових умов, що сприяють отриманню максимально можливих доходів, які в свою чергу покривають нормативні витрати регіону, а також забезпечують їх цільове та ефективне використання» ⁹⁰
Воробйова В.В.	«це оцінка можливих надходжень до бюджету певного рівня окремих або всіх податків з конкретної території на наступний рік» ⁹¹
Пушак Я. Я.	«наявний фактичний обсяг бюджетних ресурсів, акумульованих бюджетною системою» ⁹²
Пасічник Ю.В.	«це реальні можливості максимального використання наявних ресурсів бюджетної системи протягом визначеного періоду часу» ⁹³

⁸⁷ Зенченко С.В. Бюджетный потенциал региона и методические подходы к его оценке. *Региональные проблемы преобразования экономики. Наук. ж-л.* 2008. №1. С. 186-198.

⁸⁸ Балацький Є.О. Формування науково-методичних засад визначення бюджетного потенціалу міста. *Зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки».* 2011. № 29. Ч. 1. С.226–230.

⁸⁹ Боронос В.Г. Формування бюджетної складової фінансового потенціалу. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Наук. ж-л.* 2010. № 30. С. 42–52.

⁹⁰ Григоренко В.О. Фінансовий потенціал території: теоретичні аспекти та механізми формування. *Економічний форум. Наук. ж-л.* 2012. №1. URL : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Ekfor/2012_1/18.pdf. (дата звернення: 01.11.2020)

⁹¹ Воробьева В. Проблемы формирования бюджетного потенциала муниципалитетов в реализации финансовой политики региона. *Управленческое консультирование. Наук. ж-л.* 2002. № 2. С. 7–15.

⁹² Пушак Я.Я. Напрями формування бюджетного потенціалу регіону. *Наукові праці ДонНТУ: серія економічна.* 2009. № 103(4). С.89–93.

⁹³ Пасічник Ю.В. Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні: [монографія]. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005.642 с.

Продовження табл. 2.1

1	2
Лучка А.В.	«це всі бюджетні ресурси і бюджетні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, які використовуються або можуть бути використані для досягнення певної мети, реалізації завдань цих органів» ⁹⁴
Ставнич М.М., Тарасенко О.Я.	«реально можливий обсяг доходу в якості джерела ресурсів бюджету регіону, який може бути отриманий за рахунок податкових надходжень, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, офіційних трансфертів та надходжень до державних цільових фондів» ⁹⁵
Іоненко К. В.	«сукупність податкових й неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом та надходження до цільових фондів» ⁹⁶
Жебчук Р.Л.	«Це частина фінансового потенціалу країни, адміністративно-територіальної одиниці (області, району, міста, села, селища), що є загальним обсягом грошових одиниць, які можуть бути акумульовані за рахунок усіх джерел в бюджет адміністративно-територіального утворення за конкретний період часу та за існуючих умов господарювання» ⁹⁷
Кичко І. І.	«загальна величина доходів та структура видатків бюджету» ⁹⁸
Алмазов С. Г.	«потенційна можливість акумулювання фінансових ресурсів у бюджетній системі» ⁹⁹
Атаева А. Г.	«податкові доходи бюджету; неподаткові доходи бюджету; кошти передані до бюджету муніципального утворення» ¹⁰⁰

⁹⁴ Лучка А.В. Бюджетний потенціал фінансової незалежності місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. економ. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2009. 20 с.

⁹⁵ Ставнич М.М. Тарасенко О.Я. Взаємозв'язок понять фінансового та бюджетного потенціалу регіону в процесі реалізації державної регіональної фінансової політики. *Економіка і регіон: наук. вісник ПНТУ ім. Ю.Кондратюка*. 2010. № 1 (24). С.15–23.

⁹⁶ Іоненко К.В. Формування та оцінка фінансового потенціалу регіону: автореф. дис. ... канд. економ. наук. Київ, 2007. 24 с.

⁹⁷ Жебчук Р.Л. Бюджетний потенціал та його місце в процесі бюджетного планування. URL : http://www.visnyk-onu.od.ua/journal/2013_18_3_1/38.pdf (дата звернення: 01.11.2020)

⁹⁸ Кичко І.І. Ретроспективний аналіз бюджетної політики у контексті бюджетного регулювання особистих потреб населення. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2009. № 35. С. 36-40.

⁹⁹ Алмазов С.Г. Управление финансовой устойчивостью местных бюджетов. URL : http://science.ncstu.ru/articles/econom/2006_04/13.pdf/file_download. (дата звернення: 01.11.2020)

¹⁰⁰ Атаева А.Г. Муниципальные финансы после реформы местного самоуправления: проблемы и направления совершенствования. URL : <http://economyar.narod.ru/ataeva.pdf>. (дата звернення: 01.11.2020)

Рисунок 2.1 можемо інтерпретувати таким чином, що податковий потенціал не є тотожним поняттям до бюджетного, а є його частиною, при цьому являючись структурним елементом фінансового потенціалу, який являється складовою економічного потенціалу.

Сталий розвиток регіону не можливий без напрацювання процедур нарощення бюджетного потенціалу місцевих бюджетів. Однак ми не зможемо вибудувати логічну послідовність даного процесу без дослідження основних етапів становлення бюджетної системи України та формування бюджетного потенціалу її територій.

Основні етапи становлення бюджетної системи України та формування бюджетного потенціалу її територій представлені на рис. 2.2.

Формування бюджетного потенціалу регіонів України ми не можемо розглядати відірвано від етапів становлення бюджетної системи. Розділяємо думку науковця Педченко Н.С., який виділив 8 періодів в процесі історичного розвитку бюджетної системи України. Якщо розглядати періоди, які стосуються незалежної України, то відправними точками, були певні події. Період 1991-2000 рр., свого роду період зародження вітчизняної бюджетної системи, оскільки з прийняттям незалежності наша держава почала вибудувати законодавчо-нормативне підґрунтя для функціонування даної системи. У цей же період з'являється Закон України «Про бюджетну систему».

Наступний етап – 2001-2010 рр – становлення бюджетної системи, яких охарактеризувався прийняттям Бюджетного кодексу України і разом з тим низку нововведень в організацію бюджетного процесу, що сприяла нарощенню бюджетного потенціалу країни.

Етап 2011 до нині – це етап змін, у першу чергу завдяки процесу децентралізації, який відбувається у нашій країні.

Саме поняття «децентралізація» для України не нове. Децентралізація в простому тлумаченні означає відміну чи послаблення централізації. Можемо пригадати Магдебурзьке право, відповідно до якого міста частково звільнялися від центральної адміністрації та влади феодалів і створювали органи самоврядування. впродовж XV – XVII ст. його здобули Київ, Львів, Кам'янець та інші міста, де існував магістрат. У 1430 році це право отримав Луцьк, у 1431 – Крем'янець, наприкінці XV ст. – Володимир, в XVI ст. – Ковель, Торчин, Олика та ін. У першу чергу дане право давало території самоуправління, що мало сприяти його вільному розвитку. Новостворені міські управи управляли справами міського маєтку, публічного порядку, опіки над убогими. Також вони мали виключне право адмініструвати податки, що накладалися на помешкання, вози, коней, собак. На міські управи покладалося право формувати бюджети, порядкові правильники, складали проекти в обсязі міських потреб та вносити до них зміни. По суті це був бюджетний процес.

Однак, з кінця XVIII ст Магдебурзьке право припиняє своє існування і входять в дію загальноросійські норми права.

Рис. 2.2. Основні етапи становлення бюджетної системи України та формування бюджетного потенціалу її територій¹⁰¹

¹⁰¹ Педченко Н.С. Стрілець В.Ю. Бюджетний потенціал регіону: оцінка та перспективи розвитку: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2014. 220 с. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/300237579.pdf>

Відновлення певних елементів децентралізації відбулося у квітні 1918 року, коли Конституцією УНР було проголошено основний принцип децентралізації «не порушуючи єдиної своєї влади, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, дотримуючись принципу децентралізації».

Період входження України СРСР характеризувався повною централізацією. Варто принагідно відмітити, що свого часу було встановлено категорії місцевих рад, які наділялися певними правами, ідентифіковані конкретні доходи та видатки, що закріплювалися за певними бюджетами; республіки мали затверджений перелік місцевих податків та зборів з визначеними ставками та порядком стягнення; закріплено процес та ідентифіковано порядок складання, затвердження та виконання місцевих бюджетів. Однак розвитку дані процеси не набули оскільки система державного управління була цілковито централізованою.

Після проголошення незалежності України у 1991 році розпочався новий виток фінансових відносин, який потребував інноваційних підходів при побудові бюджетної системи.

Сьогодні ж актуальності набувають питання ефективного впровадження політики децентралізації, у тому числі й бюджетної. Зауважимо, що децентралізація (від латинського *de* – «заперечення», *centralize* – «середній, центральний») означає «знищення, скасування або ослаблення централізації і розширення прав низових органів управління»¹⁰². Децентралізаційна теорія виникла під назвою «*decentralization*», яка запроваджувала розмежування усіх адміністративних прав на ті, що належать тільки до компетенції держави, і такі, що «...надаються громаді шляхом делегації»¹⁰³, тобто делеговані. Дане бачення наближає децентралізацію до самоврядування. Згодом наукове товариство стали розглядати децентралізацію «як розширення компетенцій місцевих адміністративних органів, що діють у межах своєї компетенції самостійно та незалежно від центральної влади»^{104, 105}.

Науковцями зарубіжних країнах термін фінансової ототожнювався з поняттям фіскальної децентралізації. Теоретичний базис якої розробив американський економіст-науковець Ч. Тібо. Він вважав, що саме фіскальна децентралізація сприяє субнаціональним органам управління бути автономними у реалізації покладених на них функцій. Науковець запропонував тезис, «що за наявності великої кількості територіальних одиниць та інтенсивної міграції населення бюджетна децентралізація сприяє покращанню, оскільки вона створює підвалини для адекватного виявлення переваг щодо локальних суспільних благ і більш повної реалізації цих переваг. Аргументом на користь фіскальної децентралізації є те, що вона підвищує конкуренцію серед місцевих урядів, що обмежує обсяги суспільного сектора та підвищує

¹⁰² Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарлупа. К. : Наук. думка, 2000. 680 с.

¹⁰³ Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен, 1963. 175 с.

¹⁰⁴ Бак Н. А. Регулювання міжбюджетних відносин як складова бюджетного регулювання. *Фінанси України. Наук. ж-л.* 2002. № 5. С. 78-82.

¹⁰⁵ Яценко А. Теория федерализма. Юрьев, 1912. 154 с.

ефективність їх діяльності, бо місцеві органи влади краще інформовані про потреби своїх резидентів, ніж центральний уряд»¹⁰⁶.

Великого визнання отримала запропонована У. Оутсом «теорема про децентралізацію», відповідно до якої «відсутність економії витрат від централізованого надання суспільних послуг забезпечить вищий суспільний добробут за умови, що рівні споживання залежать від економічного розвитку кожного територіального утворення, але не однакові для всіх територіальних утворень»¹⁰⁷. Вчений У. Оутса називає певні умови, які мають бути дотримані, щоб було підґрунтя для реалізації децентралізації: блага, пов'язані з децентралізацією суспільних послуг, просторово обмежені; надання споживачами переваги приватним чи суспільним благам, а також їхнє ставлення до різних суспільних благ неоднакове; реагування споживачів на «чинники бюджетної локалізації» мобільне.

Передовими були напрацювання у цьому напрямі Дж. Бреннана і Дж. Б'юкенена, згідно з якими процес «фіскальної децентралізації» характеризується «конкуренцією між різними рівнями влади»¹⁰⁸.

Наукові дослідження фіскальної децентралізації ґрунтуються на трьох пов'язаних з нею поняттях «федералізму», «автономії», «субсидіарності» (рис. 2.3).

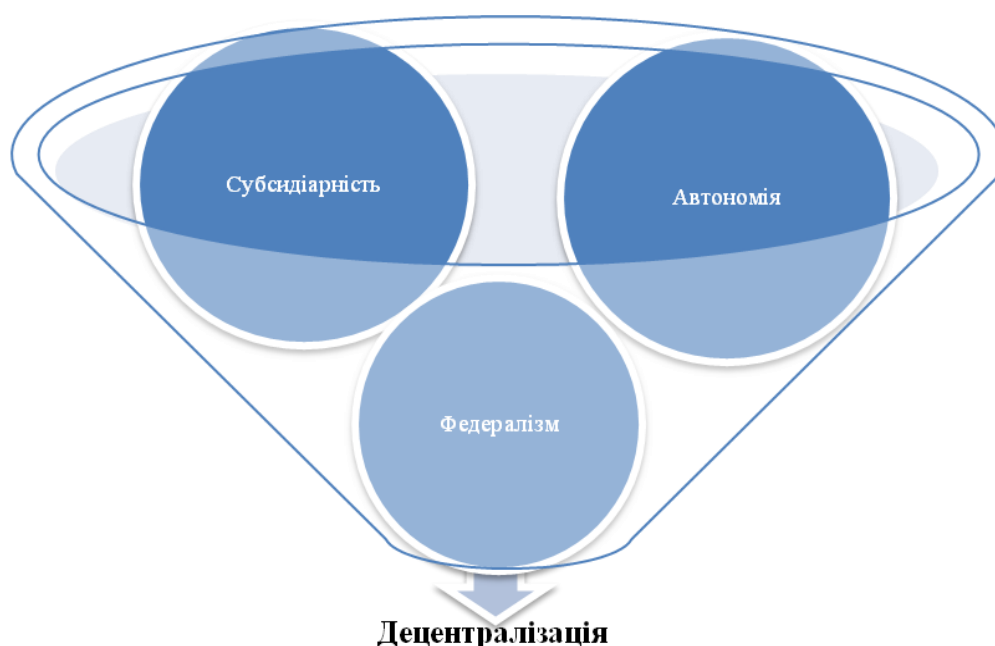

Рис. 2.3. Автономія, субсидіарність та федералізм – основа децентралізації

Як правило термін автономія, трактується як самоврядування, «право самостійного здійснення певних функцій державної влади чи управління, що надані конституцією окремій частині держави»¹⁰⁹, «відносно самостійні у

¹⁰⁶ Бюджетная система / Под ред. Романовского М.В. М.: Юрайт, 1999. 173 с.

¹⁰⁷ Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу: генеза та еволюція. К., 2001. 470 с.

¹⁰⁸ Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу: генеза та еволюція. К., 2001. 470 с.

¹⁰⁹ Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1999. 1187 с.

здійсненні державної влади або місцевого самоврядування територіальні утворення у межах певної держави»¹¹⁰.

Субсидіарність нині застосовують як принцип у сфері «розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування й державою (в державах з унітарним устроєм), а також місцевим самоврядуванням і суб'єктами федерації, федерацією в цілому (в державах з федеративним устроєм)»¹¹¹.

У цілому термін «федералізм» трактується у науковій літературі з кількох позицій (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Опорні поняття федералізму

Проведене у роботі теоретичне дослідження концептуальних засад бюджетного потенціалу місцевих бюджетів дозволило вивести власне бачення даної категорії, яке ми трактуємо як складову фінансової спроможності місцевого самоврядування (країни, регіону, району, міста, селища, ОТГ), що є загальною сумою фінансових надходжень, яку можна накопичити з усіх джерел у бюджеті певної території в певний період часу та за існуючих економічних умов. Зауважимо, що доцільно бюджетний потенціал ідентифікувати залежно від рівня бюджетної системи та типу бюджету: державний бюджетний потенціал, бюджетний потенціал регіону, бюджетний потенціал ОТГ та ін.

2.2. Моніторинг основних індикаторів бюджетного потенціалу місцевих бюджетів України

Аналіз бюджетного потенціалу місцевих бюджетів України розпочнемо з аналізу та оцінки зведеного (консолідованого) бюджету, що містить сукупність показників Державного бюджету, зведеного бюджету АРК та зведених бюджетів областей, м. Києва та Севастополя.

¹¹⁰ Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред) та ін. К.: «Укр. Енциклопедія», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

¹¹¹ Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2007. 992 с.

Проаналізуємо доходи та видатки Зведеного бюджету України за видами бюджетів (рис. 2.5 та рис. 2.6).

Як бачимо з рисунку 2.5 для аналізу ми обрали не абсолютний показник, а відносний показник інтенсивності, який показує скільки грошових одиниць доходів припадає на 1 грошову одиниць валового внутрішнього продукту.

Досліджуючи доходи Зведеного бюджету України за видами бюджетів відмітимо, що доходи Зведеного бюджету зменшилися за рахунок скорочення доходів державного бюджету. Звернемо увагу на те, що доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у 2019 р зросли на 0,2 в.п, однак лишаються меншими рівня 2017 року.

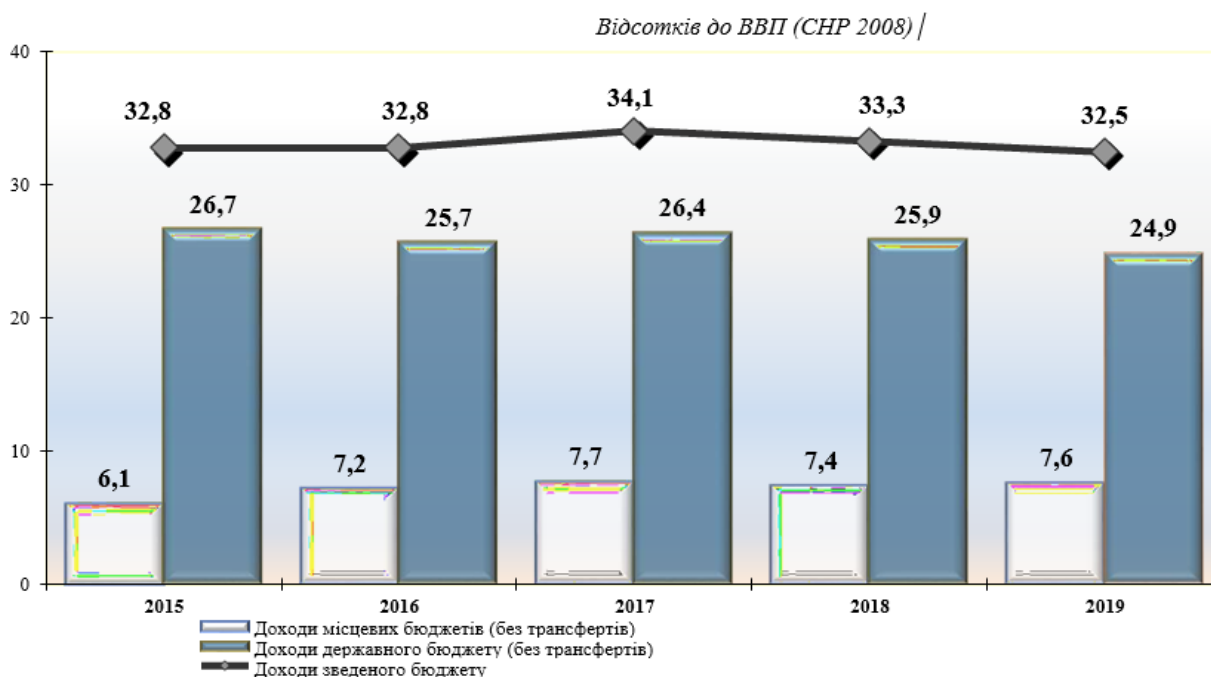

Рис. 2.5. Доходи Зведеного бюджету України за видами бюджетів ¹¹²

Вивчимо видатки Зведеного бюджету України за видами бюджетів (рис. 2.6). Для цього ми також скористаємося відносним показником інтенсивності.

На рисунку 2.7. подано структуру доходів Зведеного бюджету України у 2019 році. Як свідчать результати проведеного аналізу структура доходів Зведеного бюджету України у 2019 році формувалася в основному за рахунок податкових надходжень, які склали 83,0 % та неподаткових надходжень, які становили 16,5 %.

Податкові надходження Зведеного бюджету України у 2019 році в основному сформовані за рахунок податку на додану вартість, податку та збору на доходи фізичних осіб, акцизного податку та податку на прибуток підприємств.

Надходження від цільових фондів, доходів від операцій з капіталом та офіційних трансфертів від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ у сукупності дають лише 0,5 %.

¹¹² Статистичний збірник: «Бюджет України 2019». URL : <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення: 01.11.2020)

Відсотків до ВВП (СНП 2008) |

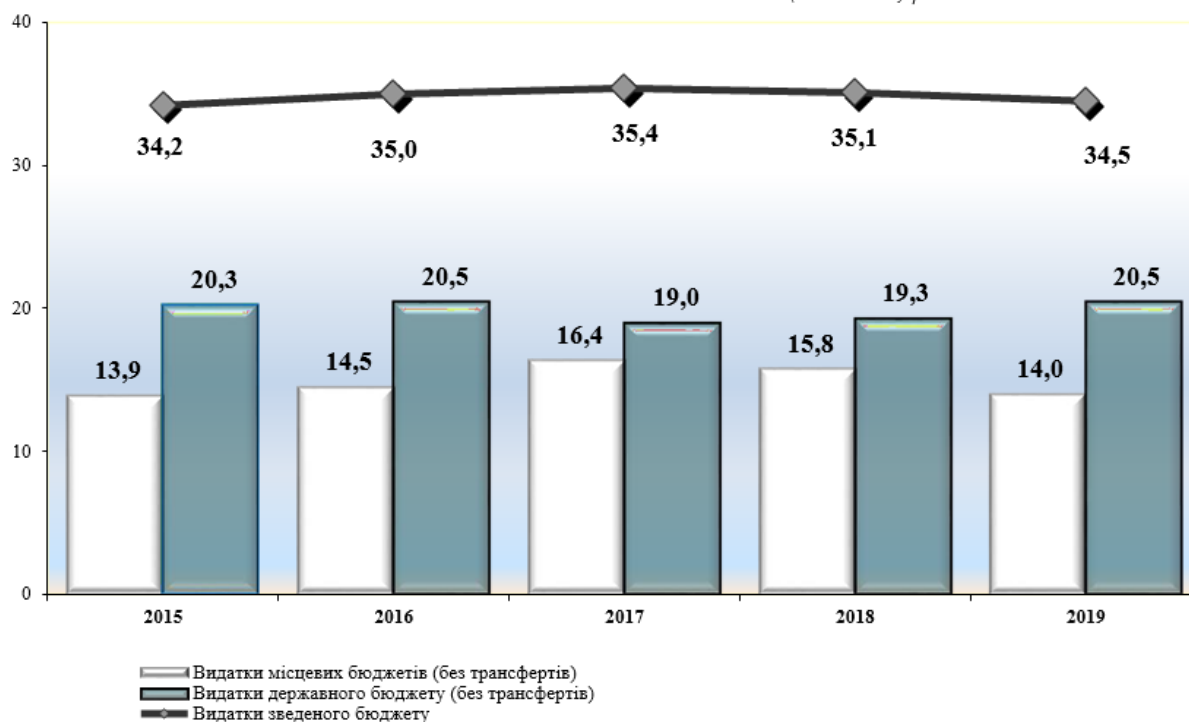

Рис. 2.6. Видатки Зведеного бюджету України за видами бюджетів (Статистичний збірник: «Бюджет України 2019»)

Рис. 2.7. Структура доходів Зведеного бюджету України у 2019 році (Статистичний збірник: «Бюджет України 2019»), %

На рисунку 2.8 подано структуру видатків Зведеного бюджету України у 2019 році.

Досліджуючи структуру видатків Зведеного бюджету України у 2019 році зазначимо, що основними статтями видатків лишаються соціальний захист та соціальне забезпечення (23,4 %), освіта (17,4 %), економічна діяльність (11,2 %), громадський порядок, безпека та судова влада (10,5 %).

Рис. 2.8. Структура видатків Зведеного бюджету України у 2019 році (Статистичний збірник: «Бюджет України 2019»), %

Бюджетоутворюючі доходи Державного бюджету України у 2019 році представлені на рис. 2.9.

Рис. 2.9. Бюджетоутворюючі доходи Державного бюджету України у 2019 році (Статистичний збірник: «Бюджет України 2019»), %

Бюджетоутворюючими доходами Державного бюджету України у 2019 р. були податок на додану вартість з урахуванням бюджетного відшкодування (37,9 %), акцизний податок (12,4 %), податок та збір на доходи фізичних осіб (11,0 %), податок на прибуток підприємств (10,7 %).

Бюджетоутворюючі доходи місцевих бюджетів України у 2019 році подані на рис. 2.10. Як видно з рисунку бюджетоутворюючими доходами місцевих бюджетів України у 2019 році були дотації та субвенції (46,4 %), податок та збір на доходи фізичних осіб (29,5 %).

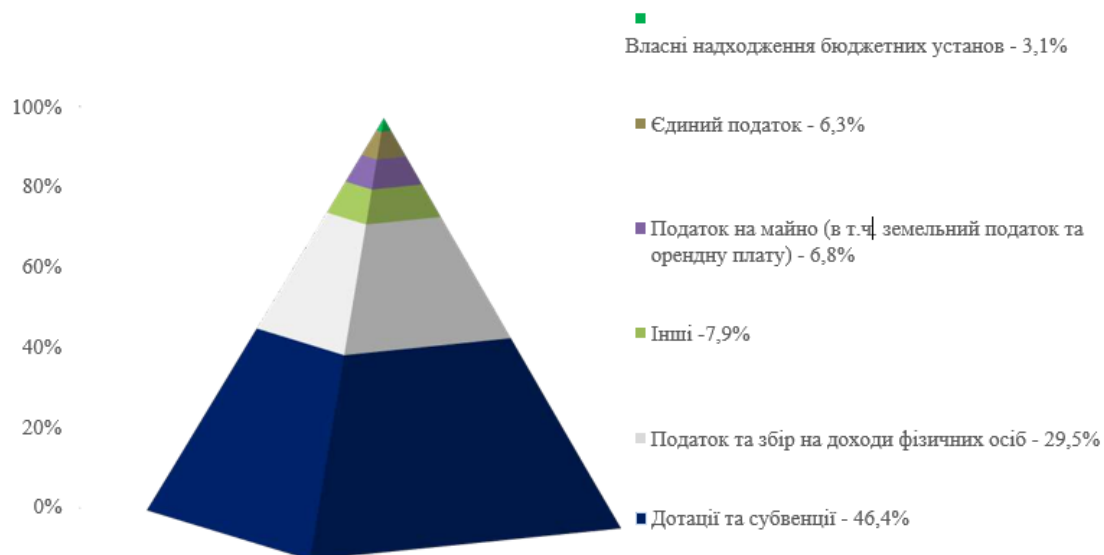

Рис. 2.10. Бюджетоутворюючі доходи місцевих бюджетів України у 2019 році (Статистичний збірник: «Бюджет України 2019»), %

Середній рівень доходів та видатків місцевих бюджетів на одну особу за регіонами України у 2017-2019 роках представлено на рис. 2.11 та 2.12 відповідно.

З наведених даних, що зображені на рис. 2.11 можна побачити, що середній рівень доходів місцевих бюджетів на одну особу за регіонами України у 2017-2019 роках (без трансфертів з державного бюджету) не є зовсім стабільним. Проте, у більшості областях середній рівень доходів має тенденцію до збільшення щороку. Регіонами, в яких цей рівень вищий від середнього по Україні є: Київська обл. та місто Київ, Полтавська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька та Одеська області. В усіх інших регіонах рівень доходів на одну особу є нижчим від середнього по Україні. Такі результати зумовлені переліком чинників, серед яких: рівень економічного розвитку регіону; середня заробітна плата та платоспроможність населення; частка зайнятого населення та кількість безробітних; стабільність податкової системи та розбалансованість податкової політики; участь місцевого самоврядування в розв'язанні проблем розвитку регіонів.

На рис. 2.12 зображений середній рівень видатків місцевих бюджетів на одну особу за регіонами України у 2017-2019 роках (без трансфертів до державного бюджету). Розглядаючи рисунок, можна побачити, що середній рівень видатків кожного року зростає. До областей, в яких рівень видатків на одну особу є нижчим від середнього по Україні належать – Сумська, Луганська, Донецька, Херсонська, Чернівецька, Закарпатська та Тернопільська області. Чинниками збільшення видатків є: збільшення видатків на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення населення; якість життя населення; у зв'язку з воєнними діями на сході України зросли витрати на оборону; значні кошти витрачаються на утримання апарату державних службовців; низька ефективність використання бюджетних коштів; нераціональний розподіл коштів.

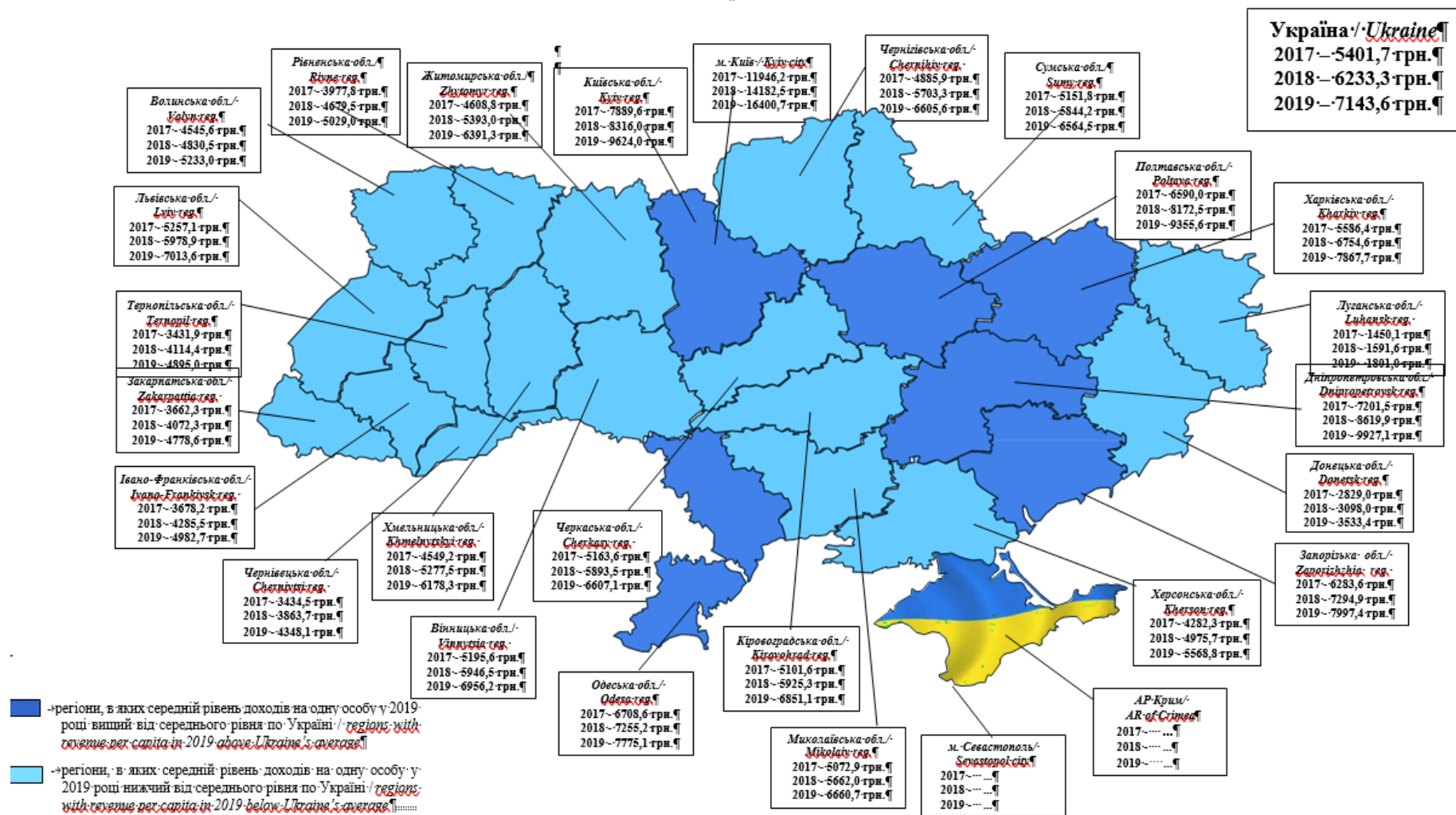

Рис. 2.11. Середній рівень доходів місцевих бюджетів на одну особу за регіонами України у 2017-2019 роках (без трансфертів з державного бюджету), (Статистичний збірник: «Бюджет України 2019»)

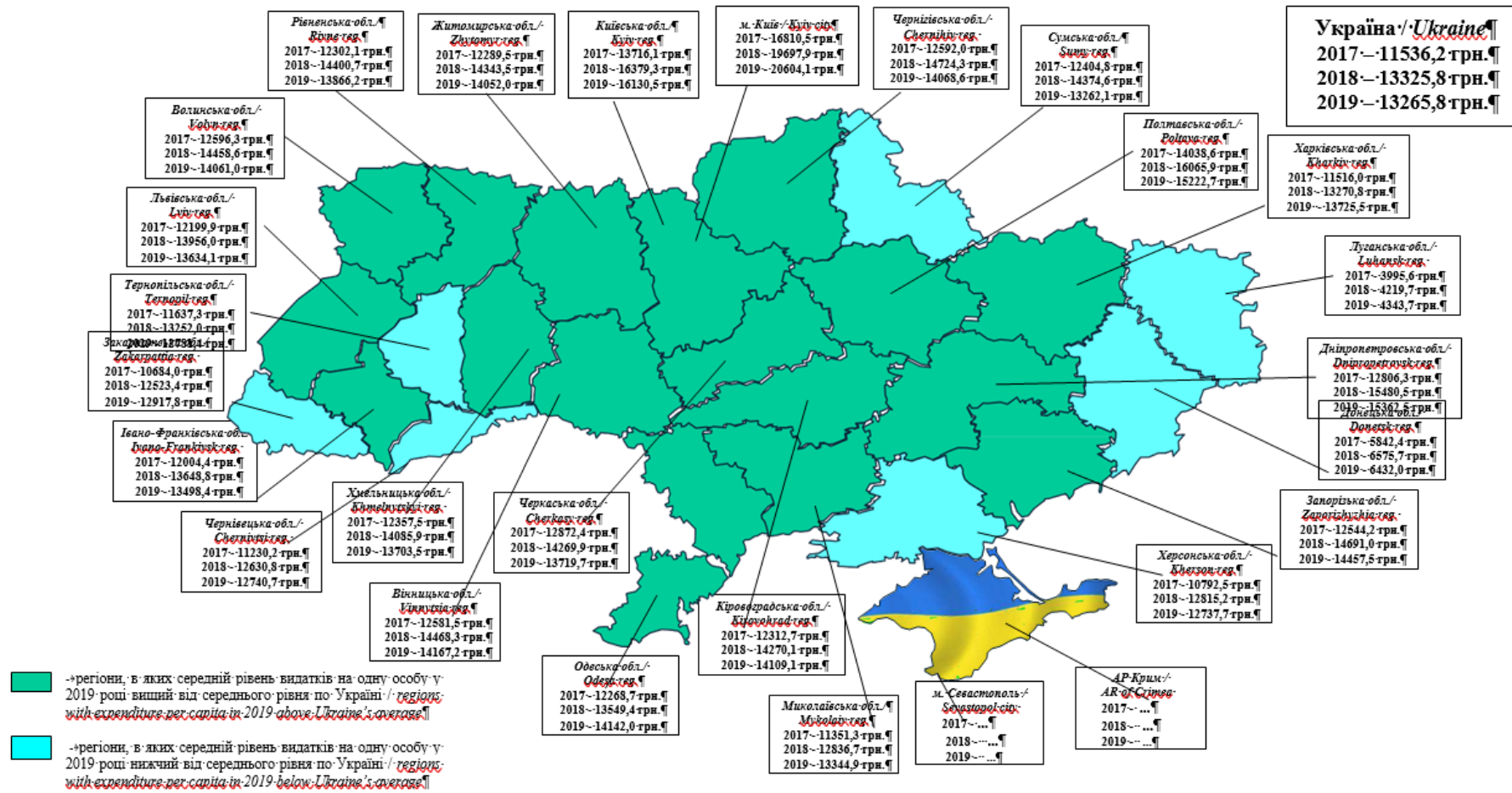

Рис. 2.12. Середній рівень витраток місцевих бюджетів на одну особу за регіонами України у 2017-2019 роках (без трансфертів до державного бюджету), (Статистичний збірник: «Бюджет України 2019»)

Аналізуючи рисунки, можна сказати, що рівень видатків значною мірою перевищує рівень доходів. Для того аби врівноважити доходи та видатки потрібно:

1. Розробити бюджетну стратегію.
2. Виділити основні напрямки бюджетної політики.
3. Максимізувати доходи, стимулювати знаходження інвестицій.
4. Збалансувати податкову політику, проаналізувавши її недоліки.
5. Необхідно створити нову систему управління місцевими фінансами.
6. Скоротити видатки та спрямувати їх у найнеобхідніші галузі.

Доходи місцевих бюджетів Волинської області у 2017-2019 рр представлені у табл. 2.2.

В 2017 році Волиню було отримано доходів на суму 13628,00 млн. грн., з них 4052,40 млн. грн. податкових надходжень, 618,5 млн. грн. неподаткових надходжень, 47,5 млн. грн. доходів від операцій з капіталом, 7,7 млн. грн. доходів цільових фондів та 8902,00 млн. грн. офіційних трансфертів від органів державного управління.

У 2018 році доходи збільшились на 1372,70 млн. грн. порівняно з 2017 роком за рахунок таких факторів: збільшення податкових надходжень на 180,50 млн. грн., збільшення неподаткових надходжень на 39,8 млн. грн., зменшення доходів від операцій з капіталом на 1,4 млн. грн., поява офіційних трансфертів від Європейського Союзу урядів іноземних держав міжнародних організацій донорських установ на суму 63,5 млн. грн., збільшення доходів від цільових фондів на 0,4 млн. грн. та збільшення офіційних трансфертів від органів державного управління на 1089,90 млн. грн.. В 2019 році доходи зведеного бюджету Волинської області зменшились на 441,5 млн. грн. порівняно з 2018 роком за рахунок таких факторів: збільшення податкових надходжень на 582,40 млн. грн., зменшення неподаткових надходжень на 139,7 млн. грн., збільшення доходів від операцій з капіталом на 13 млн. грн., зменшення офіційних трансфертів від ЄС на 7,7 млн. грн., зменшення доходів від цільових фондів на 1,2 млн. грн. та зменшення офіційних трансфертів від органів державного управління на 840,30 млн. грн.

Структура доходів у 2017 році: 29,74% – податкові надходження, 4,54% – неподаткові надходження, 0,35% – доходи від операцій з капіталом, 0,06 – доходи цільових фондів, 65,32% – офіційні трансферти від органів державного управління.

Структура доходів у 2018 році: 28,22% – податкові надходження, 4,39% – неподаткові надходження, 0,31% – доходи від операцій з капіталом, 0,42% – офіційні трансферти від ЄС, 0,05 – доходи цільових фондів, 66,61% – офіційні трансферти від органів державного управління.

Структура доходів за 2019 рік: 33,07% – податкові надходження, 3,56% – неподаткові надходження, 0,41% – доходи від операцій з капіталом, 0,05% – офіційні трансферти від ЄС, 0,05 – доходи цільових фондів, 62,86% – офіційні трансферти від органів державного управління.

Таблиця 2.2

Доходи місцевих бюджетів Волинської області, млн грн*

Доходи	2017 р.	2018 р.	2019 р.
1	2	3	4
Податкові надходження	4 052,4	4 232,9	4 815,3
у тому числі: Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	2 163,0	2 755,2	3 283,4
у тому числі: податок та збір на доходи фізичних осіб	2 119,8	2 696,3	3 218,8
податок на прибуток підприємств	43,2	58,8	64,6
Податки на власність Рентна плата та плата за використання інших	0,00	0,00	-
Внутрішні податки на товари та послуги	340,7	341,8	325,9
у тому числі: акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	42,2	44,0	40,2
акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	163,5	180,1	165,2
акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів	134,9	117,7	120,5
Місцеві податки і збори, вкл. нараховані до 1 січня 2011 року	719,6	898,6	1 119,3
з них:			
податок на майно	359,9	426,0	547,5
з них:			
земельний податок та орендна плата за землю	314,4	353,6	443,7
з них:			
земельний податок з юридичних осіб	120,0	132,8	204,8
орендна плата з юридичних осіб	135,5	155,0	170,9
земельний податок з фізичних осіб	27,6	30,2	34,9
орендна плата з фізичних осіб	31,3	35,6	33,1
транспортний податок з фізичних осіб	0,7	1,7	1,6
транспортний податок з юридичних осіб	1,5	1,9	2,1
збір за місця для паркування транспортних засобів	0,5	0,5	0,4
туристичний збір	0,5	0,6	1,4
єдиний податок	358,8	471,5	570,0
Інші податки та збори	782,3	160,5	5,9
з них:			
екологічний податок	7,1	6,2	5,9
Неподаткові надходження	618,5	658,3	518,6
у тому числі:			
Доходи від власності та підприємницької діяльності	93,6	71,1	25,0

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4
<i>з них:</i>			
плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів	86,5	61,3	10,4
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	95,8	117,4	112,6
<i>з них:</i>			
плата за надання адміністративних послуг	84,0	104,9	96,3
надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном	10,3	10,9	14,4
державне мито	1,4	1,3	1,8
Інші неподаткові надходження	39,8	71,7	54,8
<i>з них:</i>			
надходження коштів пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту	22,5	37,4	24,4
Власні надходження бюджетних установ	389,3	398,1	326,2
Доходи від операцій з капіталом	47,5	46,1	59,1
<i>у тому числі:</i>			
Надходження від продажу основного капіталу	7,9	3,3	16,1
Кошти від продажу землі і нематеріальних активів	39,6	42,7	43,1
Офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ	-	63,5	7,7
Цільові фонди	7,7	8,1	6,9
<i>у тому числі:</i>			
Цільові фонди, утворені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади	7,7	8,1	6,9
Разом доходів	4 726,1	5 008,8	5 407,6
Офіційні трансферти від органів державного управління	8 902,0	9 991,9	9 151,6
<i>у тому числі:</i>			
дотації	881,9	1 085,3	1 153,9
субвенції	8 020,1	8 906,6	7 997,7
Всього доходів	13 628,0	15 000,7	14 559,2

* Складено авторами на основі Статистичного збірника «Бюджет України 2019».

Аналізуючи видатки місцевих бюджетів Волинської області за 2017-2019 роки бачимо, що на освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення, економічну діяльність виділялося найбільше коштів (табл. 2.3). На іншу діяльність, а саме обслуговування боргу і на фізичну культуру та спорт виділялося найменше коштів протягом досліджуваного періоду.

У 2017 році спостерігається профіцит 480,3 млн грн, що є дуже позитивно. А у 2018 і 2019 роках зафіксовано дефіцит 84,7 і 114,9 млн гривень відповідно.

Таблиця 2.3

Видатки місцевих бюджетів Волинської області, млн грн

Видатки	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Державне управління	465,8	672,6	820,2
Освіта	4 001,0	5 092,2	5 714,4
Охорона здоров'я	1 973,7	2 183,3	2 024,5
Соціальний захист та соціальне забезпечення	4 433,9	4 527,9	3 247,5
Культура і мистецтво	375,2	324,4	383,4
Фізична культура і спорт	104,5	131,3	155,1
Житлово-комунальне господарство	293,1	382,0	460,1
Економічна діяльність	1 391,0	1 636,6	1 648,3
Інша діяльність	58,1	41,7	76,7
з них:			
обслуговування боргу	0,05	1,0	4,2
Разом видатків	13 096,4	14 992,0	14 530,2
Міжбюджетні трансферти	43,6	87,2	136,3
Всього видатків	13 140,0	15 079,2	14 666,5
Кредитування	7,8	6,2	7,5
Перевищення видатків над доходами (дефіцит)	x	84,7	114,9
Перевищення доходів над видатками (профіцит)	480,3	x	x

* Складено авторами на основі Статистичного збірника «Бюджет України 2019».

Проводячи аналіз цих видатків, то можна зробити висновок, що:

- на державне управління видатки з кожним роком зростали, за 3 роки вони збільшилися на 354,4 млн гривень, або на 76%;
- на освіту видатки збільшилися, а саме на 1713,4 гривні, або на 42,8%.
- на охорону здоров'я найбільше коштів виділялося у 2018 році, а саме 2183,3 млн гривень, що на 209,6 млн гривень більше ніж у 2017 році і на 158,8 млн гривень більше ніж у 2019 році;
- на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2019 році видатки були найменші, а саме на 1280,4 млн гривень менше ніж у 2018 році, або на 28,3% і на 1186,4 млн гривень менше ніж у 2017 році, або на 26,8%;
- на культуру і мистецтво найбільше видатків було у 2019 році (383,4 млн гривень), а найменше у 2018 році (324,4 млн гривень). Тобто видатки збільшилися на 56 млн гривень, що у відсотках дорівнює 18,2%;
- на фізичну культуру і спорт, порівняно з іншими видатками протягом трьох років виділялася одна з найменших сум коштів. У 2019 році видатки склали 155,1 млн гривень, що на 23,8 млн гривень (18,1%) більше ніж у 2018 році і на 50,6 (48,4%) млн гривень більше ніж у 2017 році;
- на житлово-комунальне господарство видатки у 2019 році, порівнюючи з 2017 роком зросли на 167 млн гривень, або на 57%;
- на економічну діяльність видатки суттєво зросли у 2018 році, а саме на 245,6 млн гривень (17,7%), ніж у попередньому році;
- на іншу діяльність найбільша сума видатків спостерігається у 2019 році, а саме 76,7 млн грн, що на 35 млн гривень більше, або на 83,9%, ніж у 2018 році.

Проводячи аналіз усіх сукупних видатків, ми бачимо, що у 2018 році сума видатків була найбільшою, а саме 15079,2 млн гривень, що на 1939,2 млн гривень (14,8%) більше, ніж у 2017 році і на 412,7 млн гривень (2,8%) більше, ніж у 2019 році.

У структурі видатків місцевих бюджетів Волинської області найбільша питома вага належить видаткам на освіту та соціальний захист та соціальне забезпечення. У сукупності на кінець 2019 року вони склали 61,1 %.

У подальшому зосередимося на доведенні гіпотез дослідження бюджетного потенціалу місцевих бюджетів України в умовах фінансової децентралізації.

Зазначимо, що чим більша чисельність населення об'єднаної територіальної громади, тим вищі показники надходжень власних доходів ОТГ. На противагу громади з низькою чисельністю населення мають обмежений потенціал для сталого розвитку та надання всіх необхідних послуг її мешканцям. Дане дослідження ми проведемо ґрунтуючись на статистичних показниках 806 ОТГ (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду без урахування трансфертів до кількості мешканців відповідної ОТГ ¹¹³

Групи	Критерій групування	Кількість ОТГ в групі	Кількість ОТГ, в яких показник доходів на 1 мешканця є більшим за середній показник по всіх ОТГ	Середня сума власних доходів, отримана ОТГ відповідної групи, грн	Середній показник власних доходів на 1 мешканця у відповідній групі ОТГ, грн	Найвищий показник суми доходів на 1 мешканця, грн	Найнижчий показник суми доходів на 1 мешканця, грн	Різниця між найвищим і найнижчим показником
1	Населення понад 15 тис. осіб	95	26	87,2 млн	4139,30	7695,00	1108,60	6,9 разів
2	Населення від 10 до 15 тис. осіб	128	37	53,5 млн	4387,60	23702,40	905,2	26,2 рази
3	Населення від 5 до 10 тис. осіб	268	81	30,8 млн	4409,60	21239,20	792	26,8 рази
4	Населення до 5 тис. осіб	288	108	16,2 млн	4755,80	35748,00	760,6	47 разів
5	ОТГ- міста обласного значення	27	14	418,5 млн	5976,00	9813,00	3098,80	3,2 рази

¹¹³ Оцінка фінансових показників бюджетів 806 ОТГ. Рейтинг за 2019 рік. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/12192> (дата звернення: 01.11.2020)

Відслідковуємо цікаву тенденцію група ОТГ з населенням понад 15 тис осіб має у своєму складі лише 95 громад. Кожна наступна група у якій населення громад поступово зменшується містить більшу кількість сформованих громад. Так для прикладу група з населенням до 5 тис осіб формується з 288 ОТГ. Можемо стверджувати, що зі зростанням чисельності населення зростає середня сума власних доходів, отримана ОТГ відповідної групи. Однак, цікавим є факт, що зі зростанням населення ОТГ диференціація між найвищим та найнижчим показником суми доходів на 1 мешканця зменшується.

Цікавим є факт, який свідчить, що механізм горизонтального вирівнювання є дієвим засобом, який забезпечує надання територіальним громадам якісних публічних послуг.

Розглянувши доходи місцевих бюджетів ОТГ Волинської області (рис. 2.13), можна побачити, що найбільший дохід має Боратинська ОТГ. Найменший дохід має Велимченська ОТГ. В топ-5 входить також Підгайцівська, Зарічанська, Липинська та Рівненська.

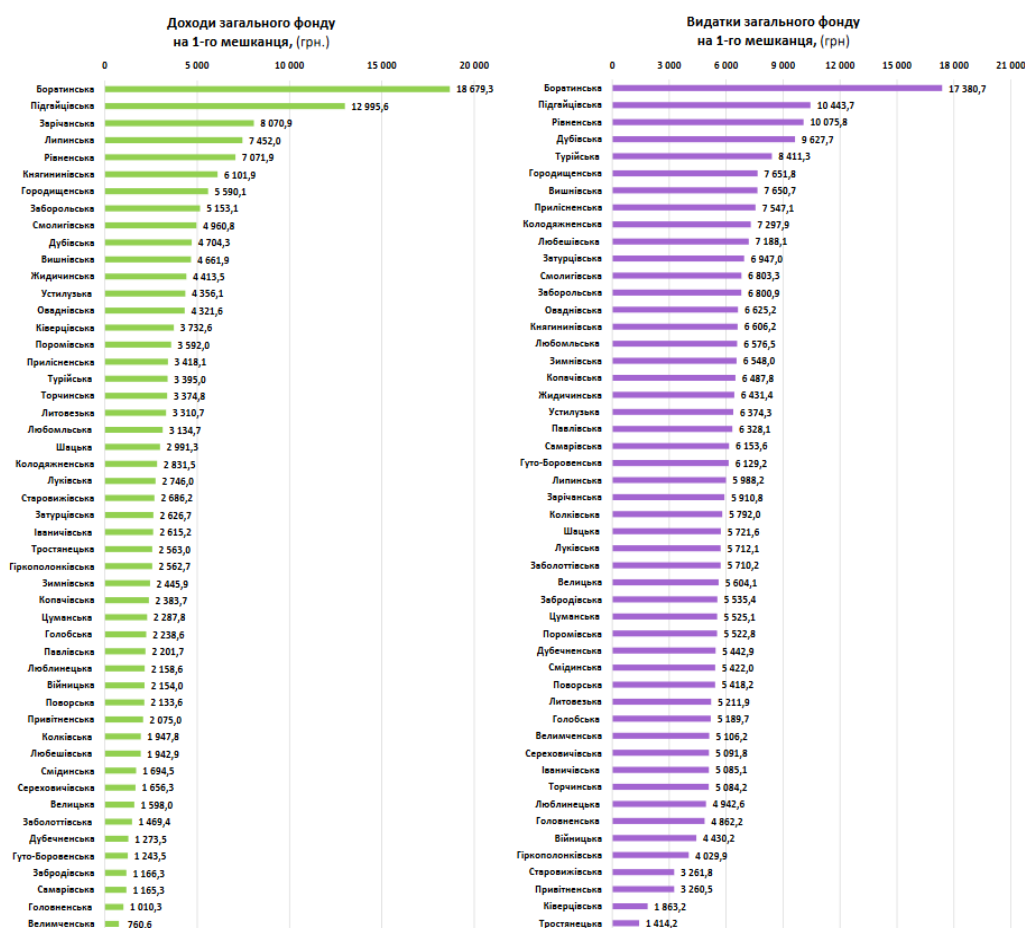

Рис. 2.13. Доходи та видатки місцевих бюджетів ОТГ Волинської області у 2019 р., (<https://decentralization.gov.ua>)

На такий стан речей впливає низка факторів: вікова структура людей працездатного віку, частка зайнятих і безробітних у загальній структурі

місцевого населення; наявність або відсутність тіньового сегменту у податковій системі; оцінка збалансованості та стабільності податкової системи; динаміка розвитку економічного, культурного, освітнього та інших сфер ОТГ; показники платоспроможності, соціального та фінансового забезпечення населення; участь в грантах, проєктах і т.д, швидкість та ефективність місцевого самоврядування у прийнятті рішень щодо проблем ОТГ.

Розглянувши видатки місцевих бюджетів ОТГ Волинської області, можна побачити, що Боратинська та Підгайцівська ОТГ залишається на лідерських позиціях за даним показником. Наступних три ОТГ змінюються на Рівненську, Дубнівську і Турійську.

Найменше видатків має Тростянецька ОТГ. Спостерігаючи за співвідношенням видатків над доходами, можна помітити, що у багатьох ОТГ видатки більші за доходи. На ці дані є ймовірний вплив таких факторів: не ефективний розподіл коштів; значна частка видатків витрачаються на одну або декілька найпроблемніших сфер ОТГ; значна частка видатків витрачається на утримання апарату державних службовців; нераціональність у використанні видатків; відсутність аналізу динаміки розвитку певних сфер ОТГ; не залучення додаткових коштів до бюджету; не передбачені витрати.

Як і раніше, переважна більшість наших територій (40 місцевих бюджетів ОТГ) будуть дотаційними (рис. 2.14). Загрозливими показниками характеризуються низка ОТГ: Велимчанська 62,6 %, Головненська - 52,9%. Забродівська – 49,9 %, Гуто-Боровеньська – 49,8 %, Самарівська – 49,3 %

Ще 2 громади Волинської області будуть бездотаційними (тобто, їх податкоспроможність близька до середньої по державі): Устилузька, Литовезьська.

У групу до заможних ОТГ, які ділитимуться коштами з державою відійшли: Боратинська, Підгаєцьська, Липинська, Жидичинська, Смолигівська, Зарічанська, Поромівська.

Основні бюджетні характеристики ОТГ Волинської області у 2019 році, систематизовано у таблиці 2.5.

Згідно таблиці за 2019 рік, усі ОТГ Волинської області охарактеризовані за такими бюджетними характеристиками, як: кількість населення на 01.01.2019, власні надходження на 1-ну особу (грн.), питома вага управлінських витрат у власних доходах та капітальні видатки на 1-ну особу, в грн.

За показником кількості населення, найбільшою є Любешівська територіальна громада. Тут проживає 28469 чол. Другою та третьою ОТГ в списку є Ківерцівська з чисельністю 17606 чол. та Любомльська з 16016 чол. Наступними двома є Колківська (12944), і з невеликою різницею Цуманська (12931). Ці територіальні громади посідають перші місця за чисельністю населення, однак інші характеристики не є відносно хороші. Найменшою є Смолигівська ОТГ (1984).

Однак за власними надходженнями на 1-ну особу з вище перелічених громад лише Смолівська попадає в десятку лідерів, а саме 9 місце з розміром надходжень 4960,81 грн на 1-ну особу.

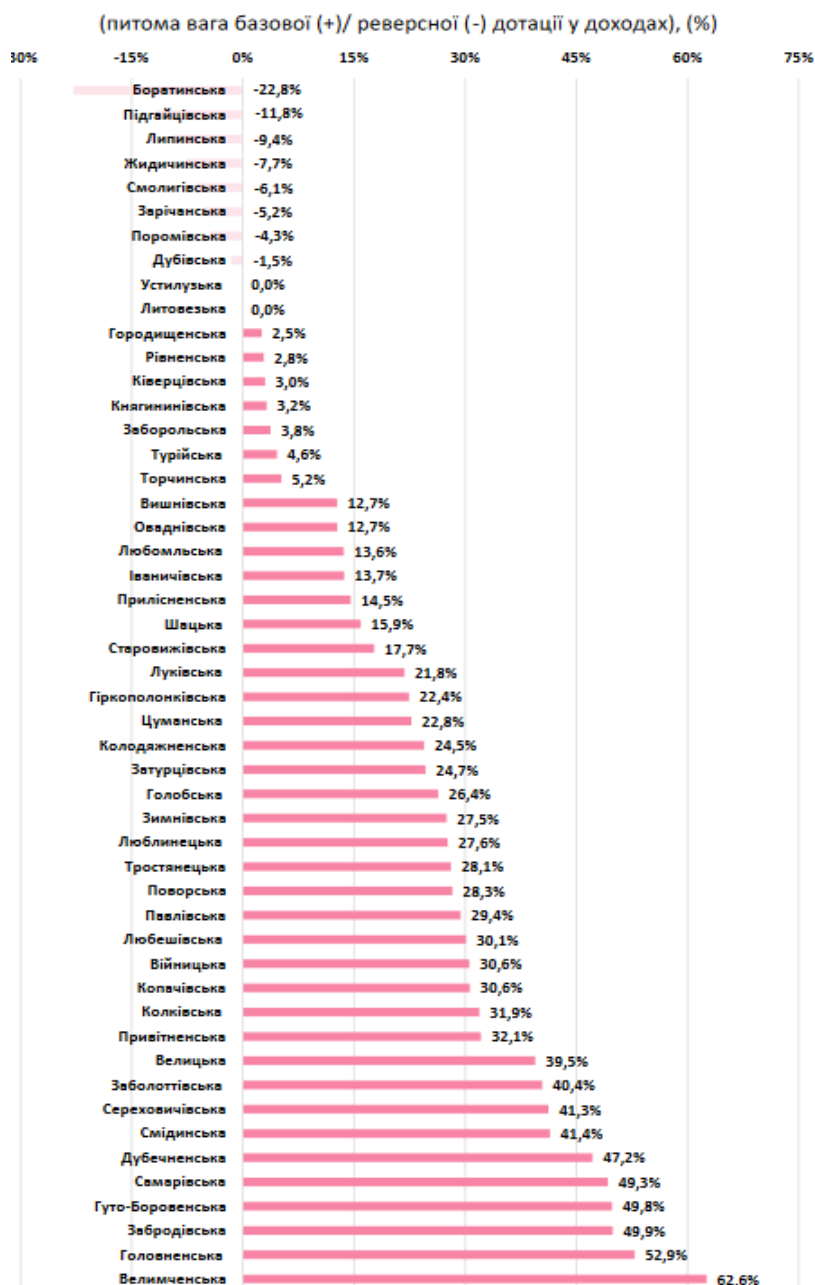

Рис. 2.14. Рівень дотаційності бюджетів ОТГ Волинської області у 2019 році, (<https://decentralization.gov.ua>)

Тут перше місце займає Боратинська ОТГ з надходженнями у 18679,26 грн. на 1-ну особу.

Це свідчить про те, що сюди входить більша кількість працездатних осіб з відносно великою сумою заробітних плат, враховуючи показники інших громад. Конкуренцію цій ОТГ у майбутньому може скласти лише Підгаєцька, з надходженнями 12995,57 грн. на 1-ну особу, що теж є хорошим результатом. Адже середній показник дорівнює приблизно 3541,84 грн. на 1-ну особу, враховуючи, що 10 останніх громад не перевищують планку в 2000 грн. на 1-ну особу.

Таблиця 2.5

Основні бюджетні характеристики ОТГ Волинської області у 2019 році

Територіальна громада	Населення на 01.01.2019	Власні надходження на 1-ну особу, грн	Питома вага управлінських витрат у власних доходах	Капітальні видатки на 1-ну особу, грн
1	2	3	4	5
Боратинська	7651	18679,26	8,98	5129,90
Підгастьська	8549	12995,57	9,93	3914,33
Зарічанська	4275	8070,90	14,46	1646,64
Липинська	5335	7451,95	17,28	2042,59
Рівненська	5567	7071,88	23,29	3328,05
Княгининівська	8004	6101,94	15,78	1555,01
Городищенська	3654	5590,07	23,83	1745,22
Заборольська	7669	5153,05	20,28	2145,95
Смолигівська	1984	4960,81	27,08	1716,15
Дубівська	3654	4704,33	27,90	1479,17
Вишнівська	7024	4661,91	26,42	2474,33
Жидичинська	3814	4413,48	26,19	1720,43
Устилузька	7416	4356,07	26,26	983,26
Оваднівська	4831	4321,57	29,21	1190,63
Ківерцівська	17606	3732,58	11,57	304,26
Поромівська	5790	3592,00	27,37	1128,89
Прилісненська	5706	3418,13	28,08	1994,72
Турійська	7732	3394,95	26,99	354,82
Торчинська	9273	3374,78	26,13	708,50
Литовезька	4175	3310,67	38,82	956,44
Любомльська	16016	3134,66	25,75	1009,31
Шацька	8615	2991,35	26,41	1152,65
Колодязненська	4590	2831,48	39,15	815,60
Луківська	4419	2745,97	25,59	702,63
Старовижівська	10854	2686,22	23,06	822,09
Затурцівська	5972	2626,70	37,25	814,63
Іваничівська	9575	2615,23	28,18	559,81
Тростянецька	4364	2563,04	35,83	726,83
Гіркополонківська	7545	2562,67	32,36	894,32
Зимнівська	7505	2445,89	33,16	1403,27
Копачівська	5279	2383,70	36,03	963,84
Цуманська	12931	2287,80	29,96	1035,54
Голобська	8659	2238,61	37,53	917,91
Павлівська	7932	2201,66	41,81	1214,12
Люблинецька	6424	2158,63	37,61	460,25
Війницька	3671	2154,03	40,70	1063,28
Поворська	4484	2133,6	36,02	1375,30
Привітненська	3534	2075,01	37,05	509,84
Колківська	12944	1947,82	25,59	832,70
Любешівська	28469	1942,89	36,40	810,12
Смідинська	3146	1694,54	43,77	1916,87
Сериховичівська	2548	1656,26	61,80	861,04
Велицька	4030	1597,98	59,05	1140,58
Заболоттівська	9546	1469,38	31,50	1058,67
Дубечненська	5437	1273,54	36,87	789,26
Гуто-Боровенська	5071	1243,49	49,34	706,40

Продовження табл. 2.5

1	2	3	4	5
Забродівська	10631	1166,32	33,04	1412,76
Самарівська	5508	1165,27	47,53	1525,49
Головненська	6152	1010,26	53,94	1048,64
Велимченська	3786	760,61	42,46	1147,89
Всього по Волині	359299	3541,84	23,85	1249,77

Найбільша питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без урахування трансфертів) припадає на бюджет Сереховичівської ОТГ – 61,8%, найменша – на бюджет Боратинської ОТГ – 8,98%. За оцінками експертів, при більшій фінансовій спроможності бюджету частка видатків на утримання апарату управління буде меншою. Тому, у бюджетах із більшим ресурсом витрати на апарат управління у відсотковому вираженні є меншими. Внаслідок цього, такі громади мають можливість спрямувати більше коштів на розвиток своїх територій. Крім Боратинської ОТГ, як найкращої за цим показником, сюди можна віднести ще Підгаєцьську, Ківерцівську та Зарічанську. Їх показник не перевищує 15%.

Середній розмір капітальних видатків на 1-го мешканця (без урахування власних надходжень бюджетних установ) по 50 ОТГ області склав 1249,77 грн. Найбільше капітальних видатків у розрахунку на мешканця було проведено у Боратинській ОТГ – 5129,9 грн, найменше з бюджету Ківерцівської ОТГ – 304,26 грн.

2.3. Пріоритетні напрями стимулювання процесів підвищення бюджетного потенціалу ОТГ

У даному розділі роботи зосередимо увагу на напрацюванні механізму покращення бюджетного потенціалу місцевих бюджетів, на прикладі ОТГ Волинської області. Для початку проведемо ідентифікацію внутрішніх сильних і слабких сторін і розпізнавання зовнішніх можливостей і загроз ОТГ Волинської області за допомогою SWOT-аналізу (табл. 2.6).

SWOT-аналіз дозволяє виявити власні сили і мінімізувати внутрішні слабкості, максимально враховуючи зовнішні можливості та виключаючи загрози. Зазначимо, що SWOT-аналіз як правило застосовують для ідентифікації найбільш важливих екзогенних і ендегенних чинників, що мають значення для розвитку ОТГ. Побудована матриця SWOT-аналізу буде розмежована на сфери за якими будемо проводити дослідження. Зокрема:

Сфера 1. Демографія; інфраструктура; відходи; водопостачання.

Сфера 2. Навколишнє середовище; клімат; туризм.

Сфера 3. Економіка; бізнес; землекористування; громадська сфера.

Сфера 4. Освіта; охорона здоров'я; соціальний захист; спорт.

S – сильні сторони – це наявні внутрішні ресурси та характерні особливості ОТГ, що чинять або можуть чинити позитивний вплив на якість життя та перспективний розвиток громади.

Таблиця 2.6

SWOT-аналіз ОТГ Волинської області

<i>Сфера</i>	<i>S</i>	<i>W</i>	<i>O</i>	<i>T</i>
1	2	3	4	5
<i>Демографія</i> <i>Інфраструктура</i> <i>Відходи</i> <i>Водопостачання</i>	Наявність сучасного пренатального центру Вигідне географічне розташування Розвинена спортивна інфраструктура Наявність розгалуженої транспортної мережі	Старіння населення Незадовільний стан дорожнього покриття Недостатність паркомісць Незадовільний стан централізованого водопостачання та водовідведення Ізольованість деяких малих сіл	Пошук альтернативних не бюджетних джерел для утримання доріг Забезпечення усіх населених пунктів якісним централізованим водопостачанням Будівництво екологічного сміттепереробного заводу	Незадовільний демографічний процес (перевага смертністю над народжуваністю, еміграції над імміграцією) Подальше поступове руйнування дорожньої інфраструктури через неналежність утримання доріг Надмірне накопичення сміття
<i>Навколишнє середовище</i> <i>Клімат</i> <i>Туризм</i>	Відсутність суттєво забрудненого повітря Наявність конкурентних туристичних маршрутів Наявність відомих туристичних об'єктів Наявність великих готельних комплексів Розвинена мережа громадського харчування	Неналежна якість надання послуг закладами громадського харчування Відсутність постійної фіксації рівня забрудненості територій	Зведення нового міжнародного транспортного коридору, збільшення потоку туристів за рахунок відкриття нового пункту перетину на українсько-польському кордоні.	Погіршення загального екологічного стану території

Продовження табл. 2.6

1	2	3	4	5
<p><i>Економіка</i> <i>Бізнес</i> <i>Землекористування</i> <i>Громадська сфера</i></p>	<p>Наявність у певних громадах підприємств з іноземними інвестиціями, які ефективно функціонують та надають приклад іншим інвесторам</p> <p>Транскордонне співробітництво</p> <p>Міжнародні зв'язки</p> <p>Наявність земельних ресурсів для інвестиційної діяльності (залучення інвестицій)</p> <p>Наявність активно працюючих громадських організацій, які успішно реалізують проекти розвитку громади</p>	<p>Велика частка людей, які не можуть себе знайти.</p> <p>Несумісність ринку праці наявним вакансіям в ОТГ, що призводить до безробіття</p> <p>Виснаження ґрунтів</p> <p>Недостатня комунікація, низька якість втілених реформ</p>	<p>Залучення іноземних інвестицій</p> <p>Покращення економічної ситуації завдяки євроінтеграційним процесам і вигідному гео економічному розташування Волині</p>	<p>Нестабільність національної валюти (ризики інфляції, девальвації)</p> <p>Відплив за межі громади кваліфікованих кадрів</p> <p>Завершення проектів з розвитку громад</p> <p>Монополізація влади та бізнесу</p> <p>Соціально відповідальний бізнес</p>
<p><i>Освіта</i> <i>Охорона здоров'я</i> <i>Соціальний захист</i> <i>Спорт</i></p>	<p>Розвинена спортивна інфраструктура шкіл (спортмайданчики, футбольні поля)</p> <p>Наявність двох національних університетів з широким переліком спеціальностей та достатньої кількості професійно-технічних навчальних закладів</p>	<p>Незадовільна ситуація у медичних та освітніх закладах ОТГ: необхідність проведення реконструкцій будівель та опалювальних систем, відсутність сучасного медичного обладнання</p> <p>Надання неякісних послуг установами соціальної сфери</p>	<p>Завдяки медичній реформі підвищити рівень надання медичних послуг</p> <p>Підвищення якості надання освітніх послуг</p> <p>Моніторинг спеціальностей, що надаються закладами освіти, для реалізації таких, які затребувані в регіоні</p> <p>Діджиталізація послуг соціальної сфери</p>	<p>Неналежний рівень знань учнів сільських населених пунктів</p> <p>Погіршення здоров'я жителів ОТГ</p> <p>Збільшення кількості осіб, що потребують соціального захисту</p>

W – слабкі сторони – внутрішні характерні особливості, процеси та обмеження, що чинять негативний вплив на розвиток ОТГ.

O – можливості – зовнішні чинники, які позитивно впливатимуть на досягнення цілей ОТГ. А також можливі шанси, що матимуть місце і підсилять сильні позиції громади.

T– загрози – непередбачені обставини та чинники, які можуть обмежити розвиток ОТГ.

Загальноприйнятим є факт оцінки територіальних громад на основі дослідження 8 критеріїв-індикаторів, що забезпечить комплексність та всебічну охопленість аналізу. Дані показники представлені на рис. 2.15.

Доходи загального фонду на 1-го мешканця (співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду без трансфертів до кількості мешканців відповідної ОТГ);

Видатки загального фонду на 1-го мешканця (співвідношення обсягу видатків загального фонду до кількості мешканців відповідної ОТГ);

Видатки на утримання апарату управління у розрахунку на 1-го мешканця (співвідношення обсягу видатків на утримання апарату управління, проведених за рахунок коштів загального фонду до кількості мешканців відповідної ОТГ);

Капітальні видатки на 1-го мешканця (співвідношення обсягу капітальних видатків бюджету громади до кількості мешканців відповідної ОТГ);

Рівень дотаційності бюджетів (співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів загального фонду бюджету ОТГ з дотаціями, але без урахування субвенцій з державного бюджету);

Співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами ОТГ (співвідношення видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування із сумою доходів загального фонду без урахування трансфертів з державного бюджету, у відсотках);

Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету ОТГ (відсоткова частка проведених із загального фонду бюджету видатків на заробітну плату з нарахуваннями до обсягу видатків загального фонду бюджету без урахування трансфертів, перерахованих з бюджету ОТГ до інших бюджетів);

Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків (частка капітальних видатків у сумарному обсязі видатків загального та спеціального фонду відповідного бюджету ОТГ).

Рис. 2.15. Критерії-індикатори для інтегральної оцінки територіальних громад

Даними критеріями скористаємося для визначення інтегральної оцінки бюджетного потенціалу ОТГ Волинської області

Вихідні дані для інтегральної оцінки територіальних громад Волинської області подані у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Вихідні дані для інтегральної оцінки територіальних громад Волинської області
(критерії індикатори)

Територіальна громада	Доходи загального фонду на 1-ного мешканця, грн	Питома вага управлінських витрат у власних доходах	Капітальні видатки на 1-ну особу, грн	Рівень догаційності бюджетів ОТГ Волинської області	Видатки загального фонду на одного мешканця	Питома вага капітальних видатків у загальній сумі витратків, %	Питома вага ЗП з нарахуваннями у видатках загального фонду, %	Видатки на утримання апарату управління на 1-го мешканця, грн
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Боратинська	18679,3	8,98	5129,9	-22,8	17380,7	23,3	33,5	1677
Підгаєцьська	12995,6	9,93	3914,33	-11,8	10443,7	28,2	37,6	1269,8
Зарічанська	8070,9	14,46	1646,64	-5,2	5910,8	21,7	60,2	1165
Липинська	7451,95	17,28	2042,59	-9,4	5988,2	25,7	46,5	1275,3
Рівненська	7071,88	23,29	3328,05	2,8	10075,8	25,1	64,6	1647
Княгининівська	6101,94	15,78	1555,01	3,2	6606,2	19	60,6	962,6
Городищенська	5590,07	23,83	1745,22	2,5	7651,8	18,1	74,7	1332,2
Заборольська	5153,05	20,28	2145,95	3,8	6800,9	23,3	68,2	1045,2
Смолигівська	4960,81	27,08	1716,15	-6,1	6803,3	19,7	74,3	1343,1
Дубівська	4704,33	27,9	1479,17	-1,5	9627,7	12,7	80,5	1312,4
Вишнівська	4661,91	26,42	2474,33	12,7	7650,7	25	80,2	1231,6
Жидичинська	4413,48	26,19	1720,43	-7,7	6431,4	21	74,8	1155,8
Устилузька	4356,07	26,26	983,26	0	6374,3	13,6	77,5	1143,9
Оваднівська	4321,57	29,21	1190,63	12,7	6625,2	15,1	75,3	1262,4
Ківерцівська	3732,58	11,57	304,26	3	1863,2	13,9	61,2	431,9
Поромівська	3592	27,37	1128,89	-4,3	5522,8	16,4	76,8	983,2
Прилісненська	3418,13	28,08	1994,72	14,5	7547,1	20,8	77,1	960
Турійська	3394,95	26,99	354,82	4,6	8411,3	3,9	83,8	895,3
Торчинська	3374,78	26,13	708,5	5,2	5084,2	17,4	80,7	881,7
Литовезька	3310,67	38,82	956,44	0	5211,9	15,2	79,2	1285,1
Любомльська	3134,66	25,75	1009,31	13,6	6576,5	13,1	83,6	807,1
Шацька	2991,35	26,41	1152,65	15,9	5721,6	16,3	80,9	789,9
Колодяжненська	2831,48	39,15	815,6	24,5	7297,9	9,7	85	1108,5
Луківська	2745,97	25,59	702,63	21,8	5712,1	10,6	79,2	702,6
Старовижівська	2686,22	23,06	822,09	17,7	3261,8	19,9	72,7	619,5

Продовження табл. 2.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Затурцівська	2626,7	37,25	814,63	24,7	6947	10,2	85,8	978,6
Іваничівська	2615,23	28,18	559,81	13,7	5085,1	9,7	77,6	736,9
Тростянецька	2563,04	35,83	726,83	28,1	1414,2	33,2	73	918,3
Гіркополонківська	2562,67	32,36	894,32	22,4	4029,9	17,7	77,1	829,4
Зимнівська	2445,89	33,16	1403,27	27,5	6548	17,2	82,6	811
Копачівська	2383,7	36,03	963,84	30,6	6487,8	12,6	84,1	858,8
Цуманська	2287,8	29,96	1035,54	22,8	5525,1	16,4	85,7	682,2
Голобська	2238,61	37,53	917,91	26,4	5189,7	14,5	84,5	840,1
Павлівська	2201,66	41,81	1214,12	29,4	6328,1	15,5	85,6	920,6
Люблинецька	2158,63	37,61	460,25	27,6	4942,6	8	82,1	789,5
Війницька	2154,03	40,7	1063,28	30,6	4430,2	18,8	84,1	876,7
Поворська	2133,6	36,02	1375,3	28,3	5418,2	19,8	86,4	768,6
Привітненська	2075,01	37,05	509,84	32,1	3260,5	12,9	81,7	750,2
Колківська	1947,82	25,59	832,7	31,9	5792	12,3	81,4	498,5
Любешівська	1942,89	36,4	810,12	30,1	7188,1	10,4	78,2	706,7
Смідинська	1694,54	43,77	1916,87	41,4	5422	25,8	79,9	708,8
Сериховичівська	1656,26	61,8	861,04	41,3	5091,8	14	85,6	1023,6
Велицька	1597,98	59,05	1140,58	39,5	5604,1	16,5	82,3	943,5
Заболоттівська	1469,38	31,5	1058,67	40,4	5710,2	15	77,8	462,9
Дубечненська	1273,54	36,87	789,26	47,2	5442,9	12,4	83,2	445,4
Гуто-Боровенська	1243,49	49,34	706,4	49,8	6129,2	10,2	88,1	613,5
Забродівська	1166,32	33,04	1412,76	49,9	5535,4	19,7	86,3	385,3
Самарівська	1165,27	47,53	1525,49	49,3	6153,6	19,4	81,4	553,8
Головненська	1010,26	53,94	1048,64	52,9	4862,2	17,5	85,8	545
Велимченська	760,61	42,46	1147,89	62,6	5106,2	17,8	82,8	322,9

На основі вихідних даних для інтегральної оцінки територіальних громад Волинської області порахуємо часткові індекси, що ляжуть в основу інтегрального. Інтегрована оцінка бюджетного потенціалу ОТГ Волинської області представлена на рисунку 2.16.

Групування ОТГ Волинської області за рівнем бюджетного потенціалу наведено у таблиці 2.8.

Враховуючи результати вище наведеного типологічного групування територій зауважимо, що високим рівнем бюджетного потенціалу притаманний Боратинській та Підгаєцьській ОТГ.

Низький рівень бюджетного потенціалу притаманний 43 з 50 ОТГ. Зокрема це Вишнівська, Прилісненська, Городищенська, Ківерцівська, Жидичинська, Смолигівська, Дубівська, Устилузька, Старовижівська, Зимнівська, Шацька, Поворська, Поромівська, Оваднівська, Любомльська, Цуманська, Тростянецька, Торчинська, Литовезька, Гіркополонківська, Луківська, Павлівська, Війницька, Забродівська, Копачівська, Голобська, Смідинська, Велимченська, Іваничівська, Затурцівська, Колодяжненська, Турійська, Самарівська, Заболоттівська,

Колківська, Люблинецька, Дубечненська, Головненська, Любешівська, Велицька, Гуто-Боровенська, Привітненська, Сериховичівська об'єднані територіальні громади.

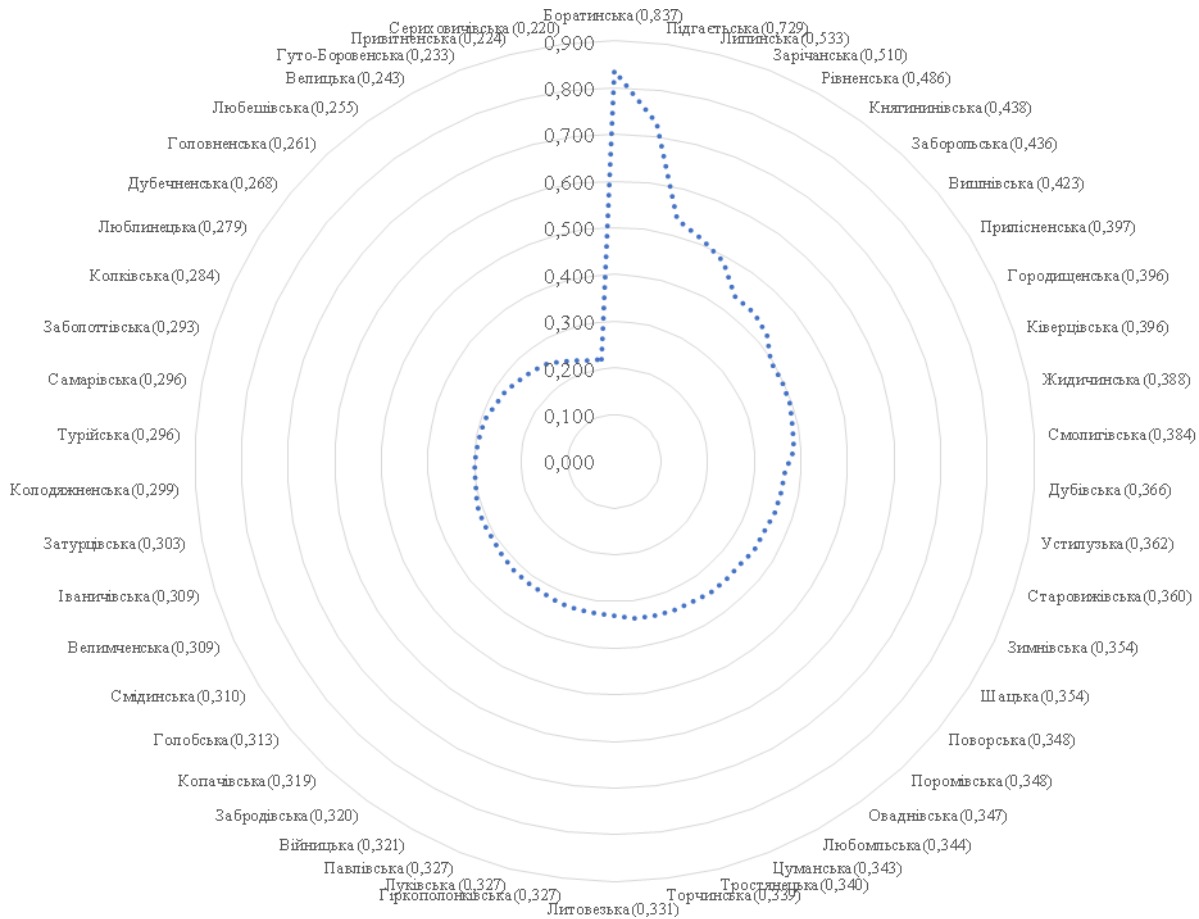

Рис. 2.16. Інтегрована оцінка бюджетного потенціалу ОТГ Волинської області

Цілком очевидним лишається факт, що розвиток ОТГ безпосередньо залежить від рівня бюджетного потенціалу, від того наскільки самостійний регіон у формуванні достатнього фінансового забезпечення, необхідного для реалізації ним своїх державних функцій. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває розробка проблем підвищення фінансового потенціалу регіонів загалом та обґрунтування раціональної структури фінансових ресурсів зокрема.

До пріоритетних напрямів стимулювання процесів підвищення бюджетного потенціалу ОТГ відносимо:

- 1) формування конкурентного середовища та інвестиційно-комфортного простору;
- 2) нарощення власних фінансових ресурсів

Таблиця 2.8

Групування ОТГ Волинської області за рівнем бюджетного потенціалу

Значення індексу $I_{б.п}$	Рівень розвитку	Якісна оцінка використання бюджетного потенціалу	ОТГ Волинської області
$0,631 \leq I_{фз} \leq 1,000$	Високий	Використовується повно та результативно	Боратинська, Підгаєцька
$0,426 \leq I_{фз} < 0,631$	Середній	Використовується неповністю та недостатньо ефективно	Липинська, Зарічанська, Рівненська, Княгининівська, Заборольська
$0 \leq I_{фз} < 0,426$	Низький	Недостатньо використовується	Вишнівська, Прилісненська, Городищенська, Ківерцівська, Жидичинська, Смолигівська, Дубівська, Устилузька, Старовижівська, Зимнівська, Шацька, Поворська, Поромівська, Оваднівська, Любомльська, Цуманська, Тростянецька, Торчинська, Литовезька, Гіркополонківська, Луківська, Павлівська, Війницька, Забродівська, Копачівська, Голобська, Смідинська, Велимченська, Іваничівська, Затурцівська, Колодяжненська, Турійська, Самарівська, Заболоттівська, Колківська, Люблинецька, Дубечненська, Головненська, Любешівська, Велицька, Гуто-Боровенська, Привітненська, Сериховичівська

Рис. 2.17. Пріоритетні напрями стимулювання процесів підвищення бюджетного потенціалу ОТГ

Формування конкурентного середовища та інвестиційно-комфортного простору стане можливим завдяки:

- зміцненню інфраструктури ОТГ;
- розвитку конкурентного середовища ОТГ;
- встановленню спеціальних режимів інвестування та кредитування;
- формуванню інвестиційної привабливості регіонів держави.

Пільгове кредитування бізнесу ОТГ; ефективне використання регіональними суб'єктами господарювання конкурентних переваг ОТГ; цільове використання бюджетних ресурсів забезпечить нарощення власних фінансових ресурсів.

2.4. Інструменти підвищення бюджетної ефективності територій в умовах фінансової децентралізації

Започатковані зміни в фінансово-економічній системі України останніх років та поглиблення процесів фінансової децентралізації, кінцева мета якої –

достатній рівень автономності органів місцевого самоврядування в питаннях формування та реалізації бюджетної політики, чіткий розподіл фінансової бази, видаткових повноважень та функцій між різними рівнями управління, дієві стимули та механізми відповідальності ОМС для забезпечення ефективного надання якісних суспільних послуг, обумовлюють необхідність підвищення бюджетної ефективності територій.

Забезпечення такої ефективності базується на низці важелів та інструментів, використання яких дозволить сформувавти алгоритм дієвості бюджетного процесу в умовах децентралізації.

Систему визначальних інструментів підвищення бюджетної ефективності розвитку територій подано на рис. 2.18.

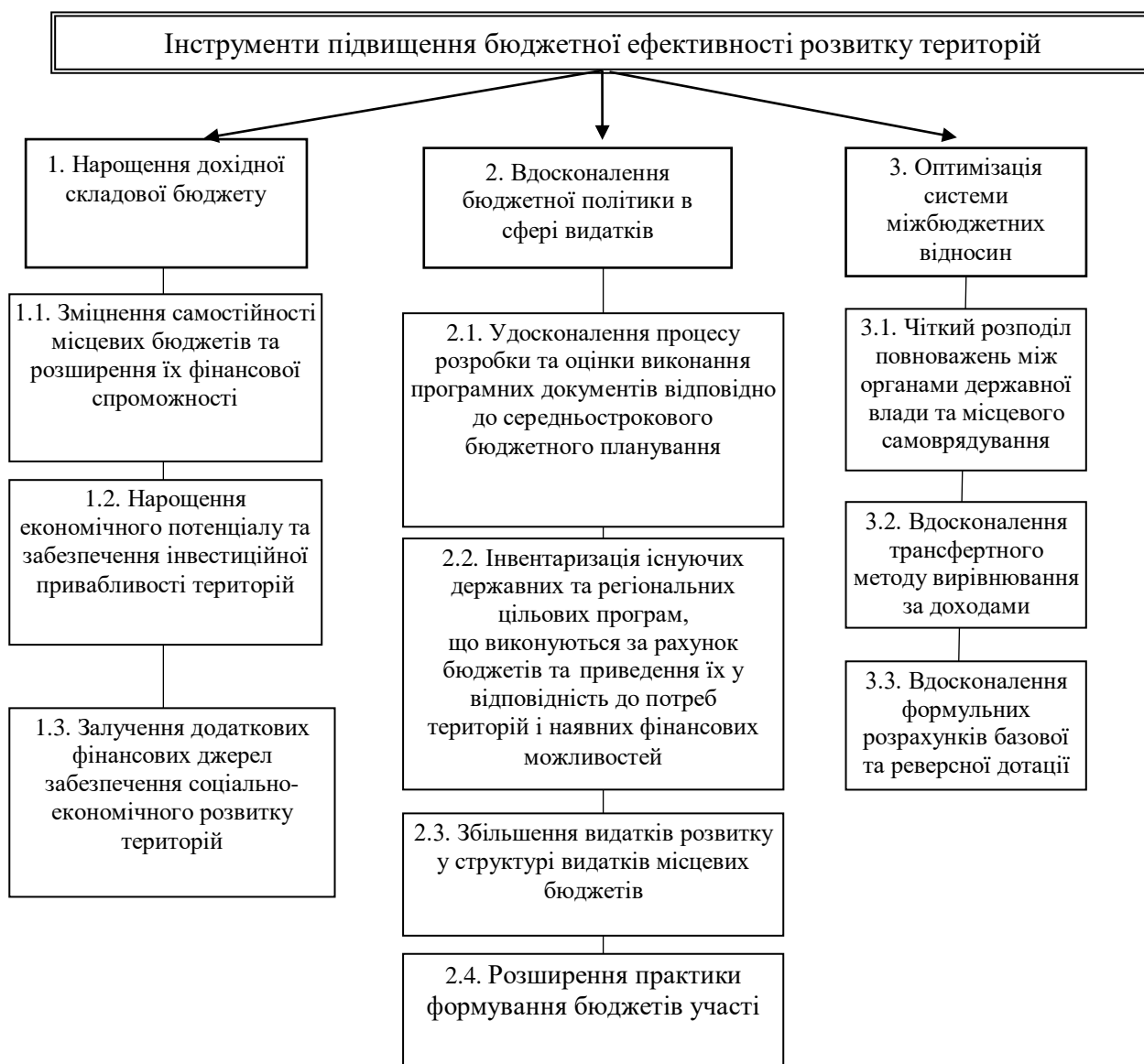

Рис. 2.18. Визначальні елементи підвищення бюджетної ефективності розвитку територій

Вона включає низку важливих блоків, серед яких: блок доходів, блок видатків, блок міжбюджетних відносин.

Розглянемо кожен з них.

Підвищення бюджетної ефективності в контексті забезпечення соціально-економічного розвитку територій України потребує у першу чергу вдосконалення її дохідної складової, адже тривала невідповідність між доходною базою та функціями, покладеними на територіальні органи влади, зумовлювала низку проблем соціального, економічного, інфраструктурного характеру.

Першочерговими кроками у напрямі дохідної складової є такі.

1.1. Зміцнення самостійності місцевих бюджетів та розширення їх фінансової спроможності. У цьому аспекті, вважаємо за доцільне, в першу чергу, переглянути склад доходів місцевих бюджетів, що дозволить зменшити трансфертну залежність з державного бюджету. Позитивом реформи децентралізації безсумнівно є зарахування податку на доходи фізичних осіб у розмірі 60 % у бюджети міст та ОТГ.

Однак, розподіл на загальнодержавний рівень 25 % даного податку та 15 % на обласний рівень нами вважається несправедливим, оскільки обласні бюджети з 2016 року зобов'язались фінансувати профтехосвіту та вищу освіту I-II рівня акредитації, покладено фінансування інших видатків. Тому вважаємо доцільним збільшення нормативу відрахування з ПДФО, що сплачується зареєстрованими платниками на території області до обласного бюджету до 25%, натомість 15% – зараховувати до державного бюджету. Крім того, залишається проблемною система адміністрування земельного податку. Це потребує вирішення проблеми інвентаризації земель та формування повноцінного земельного кадастру; посилення фіскального адміністрування земельного податку й орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності; проведення грошової оцінки (переоцінки) земель у населених пунктах та за їх межами з урахуванням ринкового фактору.

1.2. Нарощення економічного потенціалу та забезпечення інвестиційної привабливості територій. Доходи місцевих бюджетів залежать, у першу та основну чергу, від ефективності роботи суб'єктів економічної діяльності, розташованих на їх території. Тому органи місцевого самоврядування повинні віднаходити шляхи стимулювання для бізнесу. Це можуть бути як надані земельні ділянки, відбудована інфраструктура, так і фінансові важелі стимулювання бізнесу шляхом надання певних преференцій та пільг.

Інвестиційна привабливість територій є предметом досліджень науковців та практиків, органів влади та політичних інституцій, громадських організацій та бізнесу.

Систематизуючи підходи до визначення чинників впливу на інвестиційну привабливість територій^{114 115 116 117 118 119}, можна виокремити дві основні

¹¹⁴ Оніщенко І. Інвестиційна привабливість України: проблеми та шляхи їх вирішення. *Траектория науки*. 2016. № 3 (8). С. 289–295.

¹¹⁵ Вахович І. М. (2007). Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізм реалізації : монографія. Луцьк : Надстир'я. 496 с.

складові: тверді чинники (зміна яких є неможливою або тривалою) та м'які чинники (підлягають швидкій зміні).

До твердих чинників слід віднести:

- географічне розташування;
- наявні природні ресурси та клімат;
- рівень розвитку людського капіталу;
- інноваційний потенціал;
- рівень економічного розвитку території;
- рівень розвитку інфраструктури;
- обсяг споживчого ринку.

До м'яких чинників відносяться:

- ефективність та прозорість діяльності органів влади;
- місцеві податки та платежі;
- адміністративні послуги та процедури.

Таким чином, органи місцевого самоврядування повинні вибудовувати регіональну політику у напрямі підвищення інвестиційної привабливості території, що має бути передбачено як у довго-, та і у короткострокових цілях.

1.3. Залучення додаткових фінансових джерел забезпечення соціально-економічного розвитку територій. Такими джерелами можуть бути місцеві запозичення, які здійснюються з метою створення або модернізації стратегічних об'єктів довготривалого користування або для вирішення нагальних проблем чи задоволення інтересів населення територій.

Такі запозичення органи місцевого самоврядування, зокрема міста (під заставу, як правило, комунального майна), можуть здійснювати, керуючись статтею 143 Конституції України, статтями 16,74 Бюджетного Кодексу України, пунктом 26 частини 1 статті 26, статтею 70 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», постановою Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 № 110 «Про затвердження порядку здійснення місцевих запозичень» (зі змінами).

Слід наголосити, що ринок місцевих запозичень в Україні знаходиться на етапі свого становлення, в той час як в ринкових економіках використання боргових інструментів (до яких відносять місцеві позики) та прямі залучення кредитних ресурсів для реалізації стратегій розвитку, набули широкого застосування, та є вагомим інструментом фінансування розвитку регіонів. За умови ефективного управління, місцеві запозичення дозволяють приймати децентралізовані рішення у сфері фінансування місцевих інвестицій, мобілізувати додаткові ресурси для задоволення потреб у фінансуванні капітальних видатків тощо.

¹¹⁶ Петровська С.А. Оцінки інвестиційної привабливості регіону: порівняльний пофакторний аналіз. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 2. С. 90–97.

¹¹⁷ Гавриш І. І. Порівняльна оцінка інвестиційної привабливості регіонів на основі наявних статичних даних. *Моделювання регіональної економіки: зб. наук. пр.* Івано-Франківськ: Плай, 2016. №4. С. 226–241.

¹¹⁸ Гришаєва Ю. Г. Концепція оцінювання інвестиційної привабливості в контексті управління національною економікою. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. №4. С. 39–44.

¹¹⁹ Заблудська І. В., Шаповалов О. М. Оцінювання інвестиційної привабливості регіону за допомогою поліструктурного показника. *Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво*. 2009. № 4. С.67– 72.

В Україні ринок муніципальних запозичень функціонує на засадах «золотого правила». Вплив місцевих запозичень на територіальний розвиток визначається самою їхньою суттю. В якості інструменту фінансування суспільних потреб міст, вони спрямовуються на розвиток інфраструктури: систем водовідведення, електропостачання, розвиток транспортної мережі та інфраструктурних об'єктів, будівництво соціальних об'єктів, шкіл, закладів охорони здоров'я, в конкретні інвестиційні проекти. Ефективне управління місцевим боргом, як і сам по собі місцевий борг, здатні впливати на регіональний розвиток через збільшення доходів місцевих бюджетів, вплив на ринок боргового капіталу, підвищення кредитоспроможності регіону та забезпечення належного рівня кредитного рейтингу, підвищення фінансової самостійності та самодостатності місцевих громад.

Для підвищення бюджетної ефективності територій, подальший розвиток ринку місцевих запозичень та ефективного управління місцевим боргом сприятимуть:

а) покращенню інвестиційного клімату, що здатне викликати підвищення зацікавленості з боку як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів до проектів, які реалізуються місцевою владою;

б) зростанню кредитного рейтингу території. Проведення виваженої політики управління місцевим боргом дає їй можливість залучати не лише додаткові фінансові ресурси, але й належним чином забезпечувати їх погашення та обслуговування, що позитивно впливатиме на рівень довіри з боку інвесторів. Оскільки запозичення формують кредитну історію муніципалітетів, то встановлення належного рівня кредитного рейтингу здатне забезпечити ліквідність боргових інструментів та, як наслідок, гарантувати в майбутньому можливість залучення більш дешевих та довгих фінансових ресурсів;

в) фінансування конкретних виробничих проектів за рахунок місцевих запозичень дозволяє не лише прямо впливати на зайнятість і доходи населення регіону та зростання податкових надходжень, але й за рахунок рівня надійності та ліквідності муніципальних цінних паперів забезпечувати залучення додаткових інвестицій у промисловість території.

З метою перетворення місцевих запозичень на вагомий інструмент фінансування розвитку доцільно здійснювати випуск муніципальних цінних паперів під високо прибуткові проекти розвитку; залучені фінансові ресурси спрямовувати винятково на інвестиційні цілі. Наповненню місцевих бюджетів сприятиме запровадження інституту спільного інвестування на територіальному рівні.

Органам місцевого самоврядування рекомендується запускати муніципальні ваучерні програми з метою досягнення цілей, визначених у стратегії розвитку територій та відповідних стратегіях розвитку територій. Вони є, передусім, стимулюючим інструментом, яким органи місцевого самоврядування можуть мотивувати як мешканців громади, так представників

приватного і муніципального підприємницького секторів, до участі розвитку економічної інфраструктури території¹²⁰.

Фінансування муніципальних ваучерних програм здійснюється як за рахунок коштів місцевого бюджету, так і шляхом співфінансування із підприємствами, що перебувають у комунальній власності, та іншими зацікавленими сторонами.

Муніципальні позики сприяють не лише вирішенню проблем, пов'язаних із фінансуванням бюджету, проведенням регіональної фінансово-кредитної політики, яка спрямована на розвиток території та задоволення потреб муніципалітету необхідними фінансовими ресурсами, підтримку пріоритетних галузей економіки та, як наслідок, розвиток промисловості, але й сприяє розвитку банківського сектору території, що, в свою чергу, через процеси розширеного відтворення, впливає на процеси забезпечення території кредитними та інвестиційними банківськими ресурсами.

Муніципальні запозичення здійснюються із загальною метою – вирішення місцевих проблем, і, як наслідок, забезпечення розвитку території. Тому, самі по собі такі запозичення не є високодохідними та надпривабливими для потенційних інвесторів, але для громади міст здійснення муніципальних запозичень та ефективного управління місцевим боргом органами місцевої влади дозволить стимулювати інвестиційну та інноваційну діяльність в регіоні, фінансувати соціальну сферу, вирішувати проблеми інфраструктури міста, створювати нові робочі місця тощо, що зрештою призведе до економічного розвитку території.

Окрім запозичень, важливим напрямом нарощення бюджетного потенціалу є залучення коштів ДФРР, субвенцій на соціально-економічний розвиток територій, грантові кошти міжнародних програм, що дозволить суттєво наростити бюджетну спроможність та ефективність територій. Для цього слід, у першу чергу, удосконалювати регіональний менеджмент.

Таким чином, напрямки забезпечення бюджетної ефективності розвитку територій через вдосконалення дохідної складової бюджету лежать у площині, по-перше, розширення фінансової самостійності місцевих бюджетів, по-друге, нарощення економічного потенціалу та забезпечення інвестиційної привабливості територій, по-третє, залучення зовнішніх запозичень для реалізації важливих завдань та проектів.

Підвищення бюджетної ефективності розвитку територій України потребує поруч з доходною, вдосконалення її видаткової складової, адже раціональне використання ресурсів території, їх вдалий розподіл та контроль за використанням є визначальними для забезпечення бюджетної ефективності.

Запнимося на обґрунтуванні напрямків забезпечення бюджетної ефективності розвитку територій через вдосконалення видаткової складової бюджету.

Першочерговими кроками у напрямі видаткової складової є такі.

¹²⁰ Управління фінансовими ресурсами та бюджетом територіальних громад практ. посіб. За заг. ред. С. М. Сербьогіна. Дніпро. ГРАНІ. 2018. С.73-74.

2.1. Удосконалення процесу розробки державних та регіональних прогностичних, а також програмних документів відповідно до середньострокового бюджетного планування. З 2018 року, всі місцеві бюджети, які мають прямі взаємовідносини з державним бюджетом перейшли на середньострокове планування на програмно-цільовій основі, що передбачає трьохрічний прогноз економічного та соціального розвитку України (на заміну раніше однорічному з двохрічним прогнозом макропоказників), трьохрічну бюджетну декларацію (на зміну Основних напрямів бюджетної політики) та трьохрічний план діяльності головних розпорядників бюджетних коштів. У цьому напрямі особливої актуальності набуває оцінка ефективності бюджетних програм. Йдеться, зокрема, про відсутність усталених, науково обґрунтованих критеріїв та показників оцінювання бюджетних програм. Не вироблено єдиного чіткого розуміння про ефективність та продуктивність бюджетних програм. Фактично їх оцінка зводиться до відомостей про рівень використання бюджетних коштів на той чи інших захід програми, без зазначення чіткого результату її реалізації. Тобто актуальними є питання розробки інструментарію вимірювання результативності регіональних програм. Окрім того, відсутня досконала система реалістичних показників для оцінювання як окремих завдань, так і бюджетної програми в цілому. У додаток до цього, кожна регіональна програма вимагає на сьогодні стратегічної екологічної оцінки згідно ЗУ «Про стратегічну екологічну оцінку»¹²¹, механізм запровадження якої спричиняє додаткові суттєві витрати бюджетів на її проведення. Такий підхід є певним чином суперечливим, оскільки не усі регіональні програми є дотичними до екологічної проблематики та не передбачають жодного впливу на довкілля.

Для того, щоб середньострокове планування стало вектором ефективності бюджетних процесів, а регіональні програми дієвим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку територій, першочерговим завданням є розробка оновлених методичних рекомендацій щодо порядку формування регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання у зв'язку з втратою чинності 16.01.19 р. наказу Міністерства економіки України від 04.12.2006 № 367¹²², де чітко зазначатимуться критерії оцінки виконання програм, які уможливають визначення міри досягнення кінцевої мети через встановлення причинно-наслідкових зв'язків між потраченими бюджетними коштами і отриманими вигодами.

Отже, визначальною проблемою оцінювання ефективності виконання бюджетних програм є вибір та застосування реалістичних показників їх оцінки¹²³.

Критеріями такої оцінки є результативність, поширюваність та стабільність.

¹²¹ Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 16. Ст.138 (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>)

¹²² Наказ Міністерства економіки України від 04.12.2006 № 367. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS33185>.

¹²³ Бюджетна програма як основа програмно-цільового планування в сучасних умовах глобалізації [Текст] / О. В. Птащенко, І. О. Шевченко, В. В. Кошарна, Я. М. Куш. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки*. 2018. № 6 (129). С. 101-110.

Орієнтовний набір таких критеріїв та відповідно до них, показників, подано у табл.2.9.

Таблиця 2.9

Критерії оцінки бюджетної ефективності регіональних програм

Критерії	Показники	Алгоритм розрахунку
Результативність	Кількість отриманого економічного результату на одиницю вкладених ресурсів, % Кількість отриманого соціального результату на одиницю вкладених ресурсів, % Кількість отриманого екологічного результату на одиницю вкладених ресурсів, %	$E = \frac{\text{Результат}}{\text{Ресурси}} \times 100\%$
Поширюваність	Кількість населення, на яку поширюється результат у відношенні на гривню вкладених ресурсів, осіб/грн Частка населення, на яку поширюється результат, % Частка площі, на яку поширюється результат, % Частка підприємств, на які поширюється результат, %	$П1 = \frac{\text{Рівень охоплення}}{\text{Ресурси}}$ $П2 = \frac{\text{Кількість охоплення}}{\text{Загальна кількість}}$
Стабільність	Темп росту економічного результату, % Темп росту соціального результату, % Темп росту екологічного результату, %	$Гр = \frac{\text{Показник (i+1) року}}{\text{Показник i року}} \times 100\%$

На нашу думку, застосування даних критеріїв при оцінці регіональних програм дозволить підвищити рівень бюджетної ефективності територій. При цьому важливо також визначити і відповідальність за невідповідність отриманих результатів визначеним критеріям. Це є визначальною умовою підвищення ефективності реалізації регіональних програм та, як наслідок, бюджетної ефективності територій їх реалізації.

2.2. Інвентаризація існуючих державних та регіональних цільових програм, що виконуються за рахунок бюджетів та приведення їх у відповідність до потреб територій і наявних фінансових можливостей. На нашу думку, такий захід здатен суттєво посилити ефективність видатків. При цьому слід запровадити постійний моніторинг як ефективності використання бюджетних коштів, так і діяльності головних розпорядників та розпорядників нижчого рівня.

2.3. Збільшення видатків розвитку у структурі видатків місцевих бюджетів.

Переважання поточних видатків місцевих бюджетів над видатками розвитку є негативною рисою видаткової бюджетної політики, а видатки за функціональною класифікацією мають соціально орієнтований вектор

(виключне фінансування споживчих потреб). Зазначений розподіл видатків свідчить про зменшення інвестиційної складової місцевих бюджетів, а отже і неспроможність органів місцевого самоврядування впливати на соціально-економічну ситуацію. Така бюджетна політика не вирішує соціальних проблем населення і не забезпечує економічний розвиток, а тому потребує перегляду та зміщення акцентів в напрямку зростання інвестиційних видатків територій.

Аналіз структури видатків місцевих бюджетів свідчить про значні видатки на сферу освіти, культури, охорони здоров'я (до запровадження реформи). Однак, структура видатків є досить неефективною, адже левову частку (до 95 % - 99 %) становлять поточні видатки. Такий гарантований підхід щодо обсягу коштів на захищені статті із року у рік, без перегляду доцільності витрачання коштів саме на таку кількість послуг, та відверте лобювання кількості коштів розпорядниками коштів, не стимулюють органи влади до критичної оцінки та перегляду напрямів використання коштів. Як результат, території мають низку проблем інфраструктурного характеру кожної зі сфер та певний звичний режим розподілу та витрачання коштів.

У цьому напрямі доцільним та необхідним є запровадження інноваційних підходів до розподілу бюджетних коштів. Одним із таких підходів є запровадження портфельного підходу до управління бюджетними коштами.

2.4. Розширення практики формування бюджетів участі. Не менш важливою для забезпечення бюджетної ефективності є залучення громадськості до розподілу ресурсів. Йдеться не лише про громадські слухання при формуванні бюджету, а й про впровадження громадських бюджетів (бюджетів участі), що стали поширеним явищем у багатьох територіальних одиницях. Вони передбачають оголошення конкурсів місцевих ініціатив на подання громадянами проектів, що будуть реалізовані за бюджетні кошти. Такий підхід створює важливі передумови формуванню громадянського суспільства. На нашу думку, на законодавчому рівні слід встановити норму обов'язкової частки у структурі бюджету розвитку, видатків громадських бюджетів.

При цьому формування громадського бюджету повинне бути прозорим, зрозумілим, чітким з можливістю охопити якнайбільшу кількість ініціативних громадян.

Основними завданнями формування громадських бюджетів на конкурсній основі є:

- стимулювання діяльності щодо самоорганізації громад шляхом надання фінансової підтримки їх ініціативам;
- об'єднання ресурсів громад для вирішення соціально важливих проблем;
- розвиток співпраці між органами місцевого самоврядування, суб'єктами підприємницької діяльності, громадськими організаціями, органами самоорганізації населення, ініціативними групами, благодійними фондами;
- вирішення місцевих проблем територіальних громад області;
- підвищення професійного рівня представників органів місцевого самоврядування, громадськості з питань управління проектами;

- поширення позитивного досвіду розв'язання проблем місцевого розвитку, набутого в процесі реалізації проектів;

- розвиток співпраці органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності та громадського сектору в реалізації проектів місцевого розвитку.

Приклад положення про обласний конкурс проектів місцевих ініціатив з розробленою формою заявки подано у додатку А.

Особливістю запропонованого положення є передбачена можливість приймати участь у конкурсі ініціативним групам громадян, склад якої повинен містити не менше трьох осіб. Такий підхід не обмежуватиме ініціативних громадян подати проект та прийняти участь у вирішенні проблеми території за кошти бюджету.

Найбільш важливим для визначення проектів-переможців є критерії їх оцінки, що повинні базуватись на показниках бюджетної ефективності. Розроблена система критеріїв подана у табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Критерії оцінки проектів, поданих для участі в обласному конкурсі місцевих ініціатив

	Показники	К-сть балів
1	2	3
1	ЗАГАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ПРОЕКТУ	
1.1.	Якість оформлення проекту:	
	- проект зрозумілий, структурований, логічний	Від 3 до 5
	- проект містить неточності та погрішності у змісті та оформленні	Від 1 до 2
	- проект не є цілісним, оформлений хаотично	0
2.	АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОЕКТУ	
2.1.	Важливість мети і завдань проекту:	
	- проект вирішує проблему від 70 % до 100 % мешканців громади	15
	- проект вирішує проблему від 30 % до 70 % мешканців громади	10
	- проект вирішує проблему до 30 % мешканців громади	5
	- неможливо оцінити через низьку якість підготовки проекту	0
3.	ОЦІНКА ЗАХОДІВ ПРОЕКТУ	
3.1.	Участь громади у реалізації проекту	
	- проект реалізовуватиметься із залученням громади (ресурси, робота)	Від 3 до 10
	- проект реалізовуватиметься без залучення громади (ресурси, робота)	Від 1 до 2
	- неможливо оцінити через низьку якість підготовки проекту	0
3.2.	Узгодженість мети і заходів проекту	
	- головні ланки проекту «проблема – мета – завдання – заходи» є логічно узгодженими	Від 6 до 10
	- головні ланки проекту «проблема – мета – завдання – заходи» містять логічні погрішності	Від 1 до 5
	- головні ланки проекту «проблема – мета – завдання – заходи» не є логічно узгодженими	0
4.	РЕЗУЛЬТАТИ ПРОЕКТУ	
4.1.	Значимість і чіткість очікуваних результатів	
	- очікувані результати є значимими, чіткими та конкретними	Від 1 до 10
	- очікувані результати не є значимими, чіткими та конкретними	0

Продовження табл. 2.10

1	2	3
4.2.	Тривалість результатів проекту	
	- результати проекту мають довгостроковий ефект	Від 6 до 10
	- результати проекту мають лише короткостроковий ефект	Від 1 до 5
5.	БЮДЖЕТ ТА КАПІТАЛОМІСТКІСТЬ ПРОЕКТУ	
5.1.	Додатково залучені кошти понад обов'язковий внесок, що підтверджено гарантійними листами	
	Більше 25 % від обов'язкового внеску	20
	Від 10 % до 25 % (включно) від обов'язкового внеску	15
	Від 5 % до 10 % (включно) від обов'язкового внеску	10
	До 5 % (включно) від обов'язкового внеску	5
5.2.	Коефіцієнт капіталомісткості проекту ($K_{\text{кап}}$)	
	До 5 тис.грн/особу (включно)	20
	Від 5,1 до 10 тис.грн/особу	15
	Від 10,1 до 20 тис.грн/особу	10
	Більше 20,1 тис. грн/особу	5
	ВСЬОГО (максимум – 100 балів)	

Серед критеріїв важливе значення для бюджетної ефективності містить коефіцієнт капіталомісткості проекту ($K_{\text{кап}}$). Коефіцієнт капіталомісткості – це відношення обсягу коштів обласного бюджету на реалізацію проекту до кількісного результату реалізації проекту (кількості отримувачів користі від реалізації проекту).

Одиницею обсягу коштів є одна тисяча гривень, надана з обласного бюджету на реалізацію проекту. Одиницею результату є: кількість жителів, які отримують блага або інший показник, який підлягає кількісному виміру і характеризує результати проекту.

Слід вказати, що бали для оцінки показників розділів 1, 3, 4 варіюються у межах вказаної шкали, а бали для оцінки показників розділів 2 та 5 не варіюються, а відповідають вказаній шкалі.

Таким чином, бюджетна ефективність територій залежить у першу чергу від низки раціональних кроків щодо розподілу наявного ресурсу, де визначальними є такі складові як: удосконалення процесу розробки державних та регіональних прогнозних, а також програмних документів відповідно до середньострокового бюджетного планування; інвентаризація існуючих державних та регіональних цільових програм; збільшення видатків розвитку у структурі видатків місцевих бюджетів, розширення практики формування бюджетів участі. Вдосконалення бюджетної політики в сфері видатків дозволить створити сприятливі умови для економічного зростання та розвитку територій, а також сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів.

Зупинимось на обґрунтуванні напрямків оптимізації системи міжбюджетних відносин з врахуванням нових викликів децентралізаційних процесів.

Першочерговими кроками у напрямі міжбюджетних відносин є такі.

3.1. Чіткий розподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Модернізація бюджетної політики розвитку територій України на засадах децентралізації та саморозвитку потребує чіткого розподілу повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування, який би базувався на економічних критеріях. Одним з найбільших викликів децентралізації (влади та ресурсів) є розмежування повноважень у системі ОМС та органів виконавчої влади різних рівнів, яке повинно сприяти покращенню надання населенню суспільних благ та послуг. В цьому аспекті звертає на себе увагу той факт, що згідно з БКУ (ст. 86 п.1) розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється на основі принципу субсидіарності, з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача¹²⁴ []. Разом з тим практична реалізація положень цієї статті обумовлює правову невизначеність щодо застосування принципу субсидіарності, не до кінця зрозумілим є трактування «повноти надання послуг» та «гарантовані послуги». Важко пояснити: чиї інтереси представляють місцеві державні адміністрації в процесі формування та реалізації бюджетної політики, які в межах наданих їм повноважень реалізують функції виконавчої влади на території певної адміністративно-територіальної одиниці (забезпечують дотримання Конституції та Законів України, наказів Президента України тощо) і одночасно виконують функції виконавчих органів районних та обласних рад (наприклад, підготовка та виконання відповідних місцевих бюджетів). Якщо послуговуватися ст.7 БКУ, то принцип субсидіарності передбачає такий розподіл видів видатків між державним та місцевими бюджетами, який сприяє максимально можливому наближенню гарантованих послуг до їх споживача. Згідно з принципом субсидіарності органи влади вищого рівня виконують завдання лише у тому випадку, коли там вони виконуються більш ефективно.

Перші результати реалізації фінансової децентралізації засвідчили, що в процесі розмежування повноважень в системі ОМС різних рівнів недостатньо враховувати лише територіальне наближення надання послуг до споживача, адже виконання переданих функцій потребує значних фінансових ресурсів. Низька фінансова спроможність значної кількості ОТГ не сприяє якісному забезпеченню суспільних послуг. Наприклад, ми є свідками того, що з кожним роком кількість переданих «на місця» функцій збільшується, без належної фінансової підтримки, не говорячи про порушення принципу субсидіарності (мова йде і про передані пільги по ЖКГ, і по перевізниках, і по фінансуванню профтехосвіти та коледжів, і переданих видатках з утримання закладів освіти і охорони здоров'я). Такі кроки в підсумку не сприяють нарощенню фінансової спроможності місцевих бюджетів, більшість їх є незбалансованими, що в підсумку унеможливує реалізацію в повному обсязі та належної якості гарантованих суспільних послуг.

На наше переконання, удосконалення розподілу функціональних обов'язків між територіальними рівнями має три визначальні складові:

¹²⁴ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. – URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/go/2456-17](https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17).

- необхідність впорядкування адміністративних рівнів управління (держава-область-район-ОТГ) з визначеними повноваженнями кожного з них;
- необхідність впорядкування рівнів самоврядування (область-ОТГ) з ліквідацією неефективного районного рівня;
- необхідність впорядкування виконавчої гілки влади з ліквідацією районних та обласних адміністрацій та передачею виконавчих функцій органам самоврядування.

Таке впорядкування, звісно, спричиняє низку корегувань нормативних та законодавчих актів та вимагає тривалого часу на реалізацію.

3.2. Вдосконалення трансфертного методу вирівнювання за доходами. Для покращення надання якісних публічних послуг для населення доцільно відомчим міністерствам (як і передбачалося на етапі запровадження реформи міжбюджетних відносин) розробити галузеві стандарти з надання цих послуг, що дозволить забезпечити перехід від кошторисного фінансування бюджетних закладів до фінансування саме публічних послуг відповідно до їх визначеного переліку, а вже на основі них проводити розрахунки обсягів субвенцій. Такі заходи повинні бути компетенцією відомчих міністерств за погодженням МФУ та Міністерства розвитку громад та територій. Запровадження державних стандартів суспільних послуг сприятиме підвищенню ефективності планування та використання бюджетних коштів всіх рівнів. Практика такого підходу до розподілу коштів реалізована для сфери охорони здоров'я шляхом проведення медичної реформи, створенням національної служби здоров'я України, яка реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення шляхом виконання функцій замовника медичних послуг та лікарських засобів за програмою медичних гарантій.

3.3. Вдосконалення формульних розрахунків базової та реверсної дотації. Потреба перегляду методики розрахунку дотацій зумовлена низкою прогалин існуючого підходу, серед яких визначальними є: 1) відсутність можливості коригування обсягу дотації в залежності від зміни протягом року базових параметрів; 2) обсяг реверсної дотації для податкоспроможних територій у розмірі 50 % (для територій з обсягом надходжень податків на одного жителя більшим за середньо державний рівень), що певним чином не стимулює території до нарощення власного фінансового ресурсу. Звісно, залишок частини реверсної дотації на рівні території зібрання (50 %) можна вважати її мотивуючим елементом, однак все ж це не є стимулом для громад та територій до нарощення податкоспроможності. Інакше кажучи, такі рішення руйнують чи призупиняють процес децентралізації, адже ті міста чи ОТГ, які активно займалися розвитком та зуміли акумулювати більше коштів, ніж планували, змушені будуть відволікати свій ресурс на ті, що не були ефективними.

Таким чином, оптимізація системи міжбюджетних відносин базується на таких базових елементах: чіткий розподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування; вдосконалення трансфертного методу вирівнювання за доходами; вдосконалення формульних розрахунків базової та реверсної дотації.

Реалізація визначених орієнтирів бюджетної ефективності розвитку територій країни потребує відповідних змін щодо формування стратегічних засад бюджетного процесу, зокрема, розробки бюджетної стратегії. Така потреба зумовлена відсутністю, як правило, в органів місцевого самоврядування стратегічного плану використання бюджетних коштів на термін від трьох і більше років.

Наявність бюджетної стратегії території дозволить, по-перше, впорядкувати довгострокові потреби та можливості території відповідно до бюджетних видатків; по-друге, конкретизувати регіональні програми відповідно до бюджетних можливостей; по-третє, забезпечить прозорість бюджетної політики території та ін.

Звісно ж, така стратегія повинна узгоджуватись з соціально-економічною, інфраструктурною, екологічною, інноваційною стратегіями розвитку території, мати довгостроковий характер, ідентичний часовим межам інших стратегій, містити сталу та гнучку складові, різні сценарії розвитку подій.

Таким чином, розроблені пропозиції щодо удосконалення бюджетної політики в сфері доходів, видатків та міжбюджетних відносин дадуть змогу усунути низку деструктивних чинників гальмування перебігу реформи фінансової децентралізації та сприятимуть зростанню фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування, а відтак дозволять бюджетній політиці стати дієвим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку територій та громад.

РОЗДІЛ 3

ФІНАНСОВИЙ РИНОК ТА РОЛЬ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

3.1. Роль ефективності фінансового ринку в управлінні економічними системами

Ефективний фінансовий ринок відіграє важливу роль в управлінні економічними системами. В сучасних умовах глобальних викликів, що супроводжуються періодичними фінансово-економічними кризами, вплив фінансового ринку на реальний сектор економіки лише зростатиме. Тому, добре функціонуючий або ефективний фінансовий ринок – це запорука економічного зростання країни.

Для аналізу впливу фінансового ринку на розвиток соціально-економічних систем надзвичайно важливо точно визначити поняття його ефективності, оскільки трактування досить різноманітні, і в науковій літературі цей термін застосовується абсолютно в різних значеннях.

Так, в наукових колах вже тривалий час розглядається спірне питання, який же фінансовий ринок слід вважати ефективним, а також, яка роль концепції ефективності ринку в сучасних умовах. Як відомо, основні концепції сучасного фінансового ринку розроблені в США американськими вченими-економістами (Джеймсом Тобіном, Гаррі Марковіцем, Вільямом Шарпом, Мертоном Міллером, Юджином Фамою, Робертом Джеймсом Шиллером, Джорджем Акерлофом, Майклом Спенсом, Джозефом Стігліцем та ін.). На важливість та прагматизм цих теорій, а також їх значимість для суб'єктів сучасного фінансового ринку та економіки країн в цілому вказує те, що їх автори стали лауреатами Нобелівських премій з економіки в різні роки. При цьому, зважаючи на існуючу критику сучасних теорій фінансового ринку, що час від часу з'являється з боку теоретиків і практиків, особливо після фінансових криз в економіці, слід відзначити відсутність на теперішній час в наукових джерелах єдиного підходу до трактування поняття «ефективність фінансового ринку».

Розглянемо основні концепції ефективності фінансового ринку, що зустрічаються у фінансовій літературі. Найчастіше в наукових джерелах ефективність фінансового ринку пов'язують з його інформаційною функцією. Цей підхід базується на гіпотезі ефективного ринку американського економіста, Нобелівського лауреата з економіки Юджина Фама, яка свідчить, що «вся суттєва інформація негайно і повною мірою відбивається на ринковій курсовій вартості цінних паперів: ринок є ефективним щодо деякої інформації, якщо вона відразу і повністю відбивається в ціні активу, що робить цю інформацію непотрібною для отримання надприбутків»¹²⁵. Це пояснюється тим, що кожен учасник ринку володіє певним обсягом інформації в міру своїх можливостей та

¹²⁵ Fama E. F. Market efficiency, long-term returns, and behavioral finance. *Journal of financial economics*. 1998. Т. 49. РР. 283-306.

компетентності. Деякі з гравців ринку володіють унікальною інформацією, проте більшості учасників ринку доводиться задовольнятися загальнодоступними даними. І все ж ніхто з гравців не може знати більше, ніж всі учасники ринку разом взяті. Згідно з цим підходом, розрізняють три форми ефективності фінансового ринку: слабку, середню (напівсильну) і сильну, залежно від того, що мається на увазі під всією доступною інформацією. У випадку слабкої форми, ціни акцій відбивають усю інформацію щодо торгівлі ними у минулому. За середньої форми ціни акцій відображають усю загальнодоступну інформацію (минулу і поточну публічну інформацію). Коли ж говорять про сильну форму ефективності, то мають на увазі, що ціни акцій відбивають усю інформацію, що відноситься до фірми-емітента, у т. ч. і внутрішню (інсайдерську). Причиною неефективності ринку є інформаційна асиметрія, коли інформація доступна лише деяким, а не усім учасникам ринку. Асиметричність інформації породжує певну невизначеність на фінансовому ринку. У цьому випадку канали впливу фінансового ринку на реальний сектор економіки та сталий розвиток базуються на недостатній або неточній, часом суб'єктивній інформації про об'єкти інвестування, що стає причиною неефективних інвестицій.

В інформаційних джерелах наводяться такі основні постулати, на яких базується поняття ефективності фінансового ринку:

«1) інформація стає доступною для всіх учасників ринку одночасно, і її отримання не пов'язане з якими-небудь витратами;

2) відсутні трансакційні витрати, податки та інші фактори, що можуть заважати укладанню угод;

3) угоди, що здійснюються окремою фізичною чи юридичною особою, не можуть вплинути на загальний рівень цін;

4) усі суб'єкти ринку діють раціонально, намагаючись максимізувати очікувану вигоду»¹²⁶.

Проте, як показує практика, усі ці чотири умови ефективності фінансового ринку не дотримуються на жодному реальному ринку. Так, для отримання інформації витрачається час, суб'єкти ринку зазнають певних трансакційних витрат, сплачують податки. При цьому недотримується принцип одночасності отримання інформації всіма учасниками ринку. Одні з учасників ринку отримують інформацію раніше за інших. У зв'язку з невиконанням цих умов прийнято розрізняти ідеальну інформаційну та економічну ефективність фінансового ринку. На ідеально ефективному ринку дотримуються усі вище зазначені умови ефективності ринку, і ціни відбивають усю відому інформацію. Якщо з'являється нова інформація, вона миттєво викликає зміну цін, тому отримання надприбутків є щасливою випадковістю. «На економічно ефективному ринку ціни не можуть негайно реагувати на появу нової

¹²⁶ Эффективность рынка (Market Efficiency) – это. URL: https://economic-definition.com/Business/Effektivnost_rynka_Market_Efficiency_eto.html#h3-0 (дата звернення: 10.02.2021 р.).

інформації, однак за умови елімінування інформаційних та трансакційних витрат надприбутки відсутні і на цьому ринку»¹²⁷.

Розвив і розширив концепцію ефективного фінансового ринку Ю. Фама інший американський економіст Вільям Шарп, який увів поняття «інвестиційна вартість цінного папера». Інвестиційну вартість вчений розглядає як справедливу вартість цінного папера. «Виходячи з цієї позиції абсолютно ефективний ринок являє собою такий ринок, на якому ціна на кожний цінний папір завжди дорівнює її інвестиційній вартості»¹²⁸. На думку В. Шарпа, «на ефективному ринку всі цінні папери продаються за ефективними цінами. Цінних паперів із завищеними чи заниженими цінами на такому ринку не буде, оскільки нова інформація негайно відбивається на цінах. Із цього випливає розширене визначення ефективного ринку: ринок є ефективним, якщо, використовуючи одержану інформацію, не можна отримати відмінний від нормального прибуток або надприбуток (abnormal profit). Отже, на ефективному ринку інвестори повинні одержувати тільки нормальний прибуток і нормальну ставку дохідності за своїми інвестиціями»¹²⁹.

Альтернативною концепцією до гіпотези ефективного ринку є підхід ще одних американських вчених-економістів Т. Коупленда і Дж. Вестона, в якому взаємопов'язані три форми ефективності фінансового ринку: цінова, операційна і ефективність розподілу. В своїй праці «Financial Theory and Corporate Policy» автори наводять вимоги, яким має відповідати ефективний ринок:

- «він має бути без податків, операційних витрат, що регулюють обмеження свободи виходу і входу для інвесторів;
- усі акції мають бути ринковими;
- усі послуги мають надаватися за мінімальними цінами для всіх учасників;
- усі покупці і продавці повинні проводити свою діяльність максимально продуктивно;
- має бути багато продавців і покупців;
- ринок повинен бути інформаційно ефективним, інформація має бути безплатною і даватися одночасно всім учасникам»¹³⁰.

Відповідно до цих вимог існують три форми ефективності ринку капіталів. Перша форма – «ефективність розподілу», яка пов'язана із розподільною функцією фінансового ринку, і передбачає такий розподіл фондів на біржі, щоб забезпечити їх найефективніше використання. Друга форма – «цінова ефективність» – означає, що «у будь-який час ціни акцій повинні відбивати всю інформацію про події, що відбулися, а також усі події, що можуть відбутися на ринку в майбутньому»¹³¹. І третя форма – «операційна ефективність» – полягає в тому, що ефективність фінансового ринку обернено пропорційна витратам, які інвестори несуть при здійсненні трансакцій, тому щоб бути ефективним,

¹²⁷Эффективность рынка (Market Efficiency) – это. URL: https://economic-definition.com/Business/Effektivnost_rynka_Market_Efficiency_eto.html#h3-0 (дата звернення: 10.02.2021 р.).

¹²⁸ Шарп У. Ф., Александер Г. Дж., Бэйли Дж. В. Инвестиции. 1997. 1028 с. С. 108.

¹²⁹ Шарп У. Ф., Александер Г. Дж., Бэйли Дж. В. Инвестиции. 1997. 1028 с. С. 109.

¹³⁰ Сугорміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій: підручник. К.: КНЕУ, 2004. 566 с.

¹³¹ Там само.

ринок має забезпечувати операційні затрати за найнижчими цінами. Всі ці три форми ефективності ринку капіталів пов'язані між собою і передбачають наявність одна одної.

Слід зазначити, що запропоновані американськими економістами концепції ефективності фінансового ринку, не дивлячись на їх прагматизм і значимість для економіки, стосуються переважно однієї складової фінансового ринку – ринку цінних паперів або ринку капіталів. До того ж, як показала практика, не всі висунуті умови ефективності фінансового ринку дотримуються на реальному ринку.

В наукових джерелах поширена ще одна концепція ефективності фінансового ринку, прихильники якої розглядають її з точки зору витрат фінансового посередництва. До витрат цієї категорії можна віднести виплати комісійних винагород фінансовим інститутам за надані послуги, різні трансакційні витрати, пов'язані зі здійсненням інвестицій на ринку цінних паперів. В основу оцінки витрат фінансового посередництва покладено підхід зарубіжних вчених К. Ерроу, Р. Лукаса та П. Ромера, зокрема, модель акумульованого капіталу (так звана модель «АК»). Згідно з цим підходом, як показники ефективності можна використовувати сукупний обсяг накладних витрат комерційних банків або середнє значення трансакційних витрат на оформлення угод з купівлі-продажу цінних паперів на національному біржовому ринку. Досить часто ефективність фінансового ринку розглядають як величину, обернену різниці відсоткових ставок по кредитах і депозитах в банківській системі:

$$\phi = \frac{1}{(r_k - r_d)}, \quad (3.1)$$

де ϕ – ефективність фінансового ринку;

r_k, r_d – відсоткові ставки по кредитах і депозитах відповідно, виражені в частках¹³².

Це рівняння є актуальним для економік, в яких роль банківських інститутів переважає в складі фінансового посередництва на фінансовому ринку. Проте суперечність цього рівняння полягає в тому, що з одного боку створення ефективного фінансового ринку та його розвиток передбачають значних витрат на розбудову системи фінансових посередників, тому витрати фінансового посередництва будуть прямо пропорційні ефективності фінансового ринку. З іншого боку, – обернено пропорційні, оскільки завдання ефективного фінансового ринку мінімізувати ці витрати для збільшення доходності фінансових операцій. Отже, чим вище значення ϕ , тим вище ефективність фінансового ринку.

На нашу думку, макроекономічну ефективність фінансового ринку та її роль у забезпеченні сталого розвитку соціально-економічних систем, в першу

¹³² Столбов М. И. Финансовый рынок и экономический рост: контуры проблемы. М. : Научная книга. 2008. 201 с. С. 68.

чергу, визначає розподільна (перерозподільна) функція фінансового ринку. Відомо, що головне завдання фінансового ринку в ринковій економіці – це передача вільних фінансових ресурсів від тих, хто має їхній надлишок, до тих суб'єктів ринку, які їх потребують для власного виробничого і позавиробничого розвитку. Тобто фінансовий ринок виконує роль фінансового посередника при трансформації заощаджень в інвестиції, головне призначення якого – ефективне розподілення коштів між різними секторами економіки. У свою чергу, це в подальшому стимулює економічне зростання, технологічні інновації, створення «нової вартості», ріст зайнятості населення, тобто все те, що, само по собі, або в поєднанні з іншими факторами, на думку багатьох експертів, є показником «суспільного добробуту».

Ефективний фінансовий ринок має бути рушійною силою, що стимулює сталий розвиток і позитивні зрушення в економіці, забезпечуючи підприємства інвестиційними ресурсами. Проте, не всі сегменти фінансового ринку безпосередньо приймають участь у постачанні фінансових ресурсів підприємствам реального сектора економіки. Основні канали фінансового ринку, через які здійснюється приплив коштів в економіку, це інструменти та суб'єкти грошово-кредитного ринку (або ринку позичкового капіталу) та фондового ринку.

З іншого боку, фінансовий ринок – це багатогранна сфера, яка об'єднує як реальних товаровиробників, які залучають капітал для фінансування своєї виробничої діяльності та здійснення інвестицій, так і спекулянтів, або гравців ринку, які використовують різноманітні інструменти фінансового ринку, зокрема похідні фінансові інструменти, з метою отримання спекулятивного прибутку. До того ж слід відзначити зростання останнім часом частки спекулятивних операцій на сучасному фінансовому ринку. Ринок похідних фінансових інструментів не є безпосереднім постачальником інвестиційних ресурсів. Проте, гравці ринку можуть здійснювати значний вплив на механізм прийняття інвестиційних рішень, які часто приймаються в умовах невизначеності на фінансовому ринку, що викликано інформаційною асиметрією. Як наслідок, існує конфлікт між інтересами спекулянтів, які прагнуть до максимізації свого прибутку, і завданнями макроекономічного розвитку країни. В умовах невеликої ресурсної бази фінансового ринку, що характерне переважно для економік країн, що розвиваються, виведення фінансових ресурсів на ринок похідних фінансових інструментів, які є більш дохідними, може призвести до скорочення можливостей нефінансових корпорацій щодо залучення капіталу.

Для аналізу ефективності фінансового ринку в розрізі основних його складових використовують фундаментальний і технічний аналіз. У фінансовій літературі найчастіше зустрічається методика оцінки ефективності фінансового ринку за його інформаційною функцією, в результаті якої виділяють три степені ефективності фінансового ринку: слабку, середню та сильну. Деякі науковці поділяють слабку форму ефективності ринку ще на декілька рівнів, наприклад, гіпотеза випадкового блукання RW1 та RW2. Аналіз інформаційної

ефективності фондового ринку зазвичай передбачає дослідження динаміки фондових індексів. Під час аналізу ринку позичкового капіталу на інформаційну ефективність аналізують динаміку відсоткових ставок по кредитах або відношення приросту виданих кредитів до приросту відсоткових ставок¹³³.

Вплив фінансового ринку на економічне зростання, суттєво варіюється залежно від рівня розвитку країни (розвинуті країни, країни, що розвиваються, бідні країни), рівня доходу на душу населення (високий рівень доходу, середній, вище чи нижче середнього рівня, низький дохід), внутрішньої та зовнішньої економічної політики, розвитку інфраструктури фінансового сектору (наявність чи відсутність тих чи інших фінансових установ) тощо. В країнах з невисоким рівнем економічного розвитку в складі фінансового сектору домінують комерційні банки, проте, як в більш розвинутих країнах активними на фінансовому ринку є національні фондові біржі.

Для порівняльного аналізу впливу стану розвитку ринку цінних паперів на економічний розвиток різних країн аналізують, зазвичай, розмір фондового ринку за інформацією про ринкову капіталізацію та ліквідність фондового ринку у відсотковому відношенні до ВВП, складеною Всесвітньою федерацією бірж. Для характеристики кредитного ринку використовують, зокрема, такі показники, що надаються Міжнародним Валютним Фондом, як частка виданих комерційними банками кредитів у відсотковому відношенні до ВВП, кількість філій комерційних банків на 100 тис. дорослого населення, розмір спреду відсоткових ставок тощо. При цьому, проведення порівняльного аналізу за різними країнами може бути обмежене концептуальними відмінностями або статистичними недоліками, такими як неточна звітність і відмінності в стандартах бухгалтерського обліку в різних країнах світу.

Дослідження ключових показників стану розвитку основних сегментів фінансового ринку в країнах з різним рівнем доходу на душу населення, що здійснювалося за даними Групи Світового банку, показало, що національні фінансові ринки економічно розвинутих країн (з високим і вище середнього рівня доходом на душу населення) займають лідируюче положення в ключових сегментах світового фінансового ринку (табл. 3.1).

Як відомо, кредити є важливою ланкою передачі грошей; вони фінансують виробництво, споживання та формування капіталу, що в свою чергу впливає на економічну діяльність. Згідно даних табл. 3.1, такі ключові показники кредитного ринку як частка кредитів, виданих комерційними банками приватному сектору, у відсотках до ВВП та кількість відділень комерційних банків на 100 тис. дорослого населення, у розвинутих країнах суттєво перевищують середньосвітовий рівень чи показники країн, що розвиваються. Чим нижчий дохід населення і відповідно нижче рівень економічного розвитку країн, тим ширша величина спреду відсоткових ставок в банківській системі таких країн, тобто з більшими втратами банківська система перетворює депозити домогосподарств на кредити підприємствам. Відповідно, якщо

¹³³ Иванченко И. С. Методы тестирования эффективности финансового рынка. *Финансовая аналитика: проблемы и решения*. 2015. №21 (255). С. 58-68. С. 59.

аналізувати величину обернену цьому спреду, то її збільшення буде асоціюватися зі збільшенням ефективності фінансового ринку, що буде характерне для високо розвинутих країн.

Як банківські системи, так і фондові ринки підсилюють економічне зростання. Для країн з розвинутою економікою та високими доходами на душу населення характерне високе значення відношення капіталізації фондового ринку до ВВП, порівняно з бідними країнами (табл. 3.1). Відкриті економіки з обґрунтованою макроекономічною політикою, хорошими правовими системами та захистом прав акціонерів залучають більший акціонерний капітал і, отже, мають більші фінансові ринки. Все це підкреслює важливість макроекономічної ролі фінансового ринку та його вплив на соціально-економічний розвиток країн.

Таблиця 3.1

Ключові показники стану розвитку фінансового ринку за групами країн станом на 2019 рік*

Показники	Країни з рівнем доходу на душу населення				
	високим	вище середнього рівня	середнім	нижче середнього рівня	низьким
Частка внутрішніх кредитів, наданих приватному сектору банками, у % до ВВП	81,5	120,8	–	44,4	12,9
Кількість відділень комерційних банків на кожні 100 000 дорослого населення	19,6	14,4	11,2	8,9	3,1
Спред відсоткових ставок (різниця між кредитною та депозитною відсотковими ставками), %	–	4,9	5,9	6,9	9,4
Ринкова капіталізація лістингових вітчизняних компаній, в % до ВВП	118,4	60,0	60,2	61,1	–
Ліквідність фондового ринку (вартість акцій, що торгуються), в % до ВВП	91,4	93,9	81,4	26,9	–

Примітка. Складено автором на основі даних The World Bank¹³⁴.

Отже, за макроекономічною роллю в ринковій економіці, ефективність фінансового ринку нами визначається як його здатність забезпечувати ефективний перерозподіл ресурсів, спрямовуючи їх в реальний сектор економіки, що призводить до забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем. Основними суб'єктами реального сектору економіки є нефінансові корпорації, основною діяльністю яких є виробництво ринкових товарів чи надання нефінансових послуг. Отже, в даному контексті, ефективність фінансового ринку можна оцінити тим, в якій мірі він забезпечує підприємства реального сектору економіки інвестиційними та кредитними

¹³⁴ World Development Indicators: Financial access, stability and efficiency. Stock markets / The World Bank. URL : <http://wdi.worldbank.org/table>.

ресурсами. Інвестиційні ресурси підприємства отримують шляхом розміщення власних акцій. Кредитні ресурси підприємства залучають на умовах платності і повернення шляхом взяття банківських кредитів чи випуску власних корпоративних облігацій. Ефективність перерозподілу ресурсів можна охарактеризувати обсягом ресурсів за параметрами терміновості, платності і повернення, що відповідає потребам позичальників – нефінансових корпорацій, в структурі сукупного обсягу ресурсів, мобілізованих на фінансовому ринку. Іншими словами, ефективність фінансового ринку за його розподільною функцією можна оцінити за показником співвідношення суми реально залученого капіталу нефінансовими корпораціями та сукупної ресурсної бази фінансового ринку.

Ресурси фінансового ринку визначаються його масштабами, обсягом і специфікою грошової пропозиції. Переважна частина дослідників фінансового ринку, і ми з ними погоджуємося, визначають сукупний масштаб фінансового ринку як суму обсягів кредитного і фондового ринків. При цьому, окремі науковці-експерти, додатково розділяють обсяг фондового ринку на два сегменти: ринок акцій і ринок облігацій. Отже, керуючись моделлю, що запропонована Блюмом Д., Федермайєром К., Фінком Г. та Хаїссом П.¹³⁵, масштаб фінансового ринку кількісно можна представити сумою:

$$\begin{aligned} \text{Масштаб фінансового ринку} &= \text{Обсяг кредитного ринку} + \text{Обсяг фондового ринку} = \\ &= \text{Внутрішній кредит} + \text{Капіталізація ринку акцій} + \text{Сума непогашених облігацій в обігу} \end{aligned}$$

Оскільки абсолютний розмір масштабу фінансового ринку не завжди є репрезентативною величиною, прийнято визначати його відносну величину шляхом співвідношення з обсягом ВВП. Проаналізуємо зміну масштабу та стан ефективності фінансового ринку України протягом останніх років (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка ресурсної бази та ефективності фінансового ринку України, млрд грн*

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7	8
Номінальний ВВП	1465,20	1586,92	1988,54	2385,37	2983,88	3560,60	3974,56
Банківські кредити	941,63	1 075,44	1046,30	1046,58	1 085,30	1 159,28	1050,51
Ринкова капіталізація лістингових компаній на ринку акцій	311,73	457,61	63,49	19,64	17,31	7,97	1,61
Корпоративні облігації в обігу	42,47	29,01	11,42	5,52	8,35	15,46	11,21
Державні облігації в обігу	254,05	458,14	505,26	668,13	751,02	758,84	827,38
Масштаб ринку	1549,88	2020,20	1626,47	1739,87	1861,98	1941,55	1890,71
Масштаб ринку до ВВП, %	105,78	127,30	81,79	72,94	62,40	54,53	47,57

¹³⁵ Blum D., Federmaier K., Fink G., Haiss P. The Financial-Real Sector Nexus: Theory and Empirical Evidence. *IEF Working Paper*. Nr. 43. 2002. P. 50.

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8
Кредити нефінансовим корпораціям	691,90	778,84	787,79	822,11	829,93	859,74	744,65
Зареєстровані випуски акцій підприємств (крім фінансової та страхової діяльності)	31,96	107,94	34,02	4,95	249,83	4,97	44,28
Випуск облігацій підприємств (крім банків і страхових компаній)	34,43	23,98	11,42	5,52	5,65	15,46	11,01
Всього залучено нефінансовими корпораціями	758,29	910,76	833,23	832,58	1085,41	880,17	799,94
Коефіцієнт ефективності фінансового ринку	0,49	0,45	0,51	0,48	0,58	0,45	0,42

Примітка. Складено автором на основі даних НБУ, НКЦПФР та Державної служби статистики України.

В абсолютному розмірі фінансовий ринок збільшив свою ресурсну базу порівняно з 2015 роком переважно через збільшення випусків ОВДП, які в складі загального розміру ринку склали на кінець 2019 року 43,76 %. Традиційно банківські кредити формували більшу частину (55,56% на кінець 2019 року) фінансових активів на фінансовому ринку України. При цьому відносний показник масштабу фінансового ринку до ВВП (див. табл. 3.2) є доволі низьким в Україні порівняно з країнами з розвинутим фінансовим ринком, де цей показник може сягати понад 250-300%. І після 2014 року спостерігалася негативна динаміка зменшення цього показника.

Ринок акцій займає важливе місце серед ресурсної бази ринку капіталів. Він є одним із чинників, що визначають інвестиційний клімат у країні, сприяє залученню й перерозподілу інвестиційного капіталу у перспективні сфери економіки. В складі загальних інвестиційних ресурсів, мобілізованих через інструменти вітчизняного фондового ринку, ринок акцій займає більше половини (56,4 % від суми випуску цінних паперів у 2019 році). Проте, як показали дані дослідження, в Україні спостерігалася нерівномірна тенденція випуску акцій, яка то спадала, то зростала.

Як показник оцінки розміру ринку акцій, експерти зазвичай використовують показник капіталізації вітчизняних лістингових компаній на фондових біржах, тобто сумарну ринкову вартість акцій, що перебувають в обігу на біржовому ринку. У фінансовій літературі зустрічаються критичні підходи щодо доцільності використання саме цього показника для вимірювання розміру ринку акцій, оскільки він включає ціновий аспект, тобто різницю між ринковою оцінкою акцій та величиною коштів, що залучені з їх допомогою фірмою-емітентом. Проте, зазвичай, ринкова ціна акцій на вторинному ринку цінних паперів служить орієнтиром для емітентів щодо встановлення

номінальної вартості акцій нової емісії. Тому, як було доведено міжнародними експертами, між ринковою капіталізацією і номінальним капіталом існує пряма сильна кореляція. Саме тому цей показник широко використовують для визначення глибини (масштабів) ринку акцій в більшості країнах з розвиненим фінансовим ринком¹³⁶.

На українському фондовому ринку переважають позалістингові випуски акцій та позабіржовий ринок акцій (обсяг торгів на біржовому ринку у 2019 році склав менше 1 % (0,83 %) від загального обсягу торгів акціями). Отже, на думку автора, показник капіталізації лістингових вітчизняних компаній не є достатньо репрезентативною величиною. Проте, припускаючи, що саме ті компанії, які отримали допуск до торгів на фондових біржах, є найбільш привабливими для інвесторів та великими емітентами акцій, тому їх випуски цінних паперів є значними і за обсягами перевищують випуски інших емітентів.

З 2014 року спостерігається суттєве зменшення активності біржового сегменту фондового ринку України, про що свідчить зменшення показника капіталізації лістингових компаній, що значною мірою пов'язано із зменшенням кількості випусків акцій внесених до біржового реєстру як такі, що відповідають вимогам лістингу¹³⁷. Оскільки більшість підприємств-емітентів акцій не можуть виконати вимоги щодо допуску своїх цінних паперів до офіційних торгів на українських фондових біржах, це може вказувати на наявність на вітчизняному ринку лише незначної кількості інвестиційно-привабливих емітентів. Відповідно це позначається на невисоких обсягах залучення інвестицій через розміщення акцій. Крім того, як показують дані звітів НКЦПФР, протягом значного періоду основними емітентами акцій виступали банки, що здійснювали емісію з метою докапіталізації на вимогу НБУ. Таким чином, аналіз статистичних даних дозволяє стверджувати, що вітчизняні акціонерні товариства практично не виходять на ринок акцій з метою залучення коштів для збільшення власного капіталу. Отже, ринок акцій на фінансовому ринку України не відіграє важливої ролі щодо залучення та перерозподілу ресурсів в реальному секторі економіки.

Вітчизняний ринок облігацій згідно зі звітами НКЦПФР представлений облігаціями підприємств або корпоративними облігаціями, облігаціями місцевих позик та державними облігаціями України. У свою чергу, облігації підприємств включають в себе облігації товариств (безпосередньо підприємств), облігації банків та страхових компаній.

Як свідчать дані НКЦПФР, український ринок корпоративних облігацій поступається за розмірами ринку акцій. В наш час українські підприємства не розглядають ринок облігацій як оптимальне джерело залучення коштів, з одного боку через невеликий обсяг ринку, який в більшості випадків не дозволяє залучити потрібну суму капіталу без участі державних банків і нерезидентів, з іншого боку, через наявність серйозних вимог до емітентів (щодо

¹³⁶ Blum D., Federmaier K., Fink G., Haiss P. The Financial-Real Sector Nexus: Theory and Empirical Evidence. *IEF Working Paper*. Nr. 43. 2002. P. 53.

¹³⁷ Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2019 рік / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10666647>. С.11.

розкриття інформації, проходження аудиту, подання звіту в НКЦПФР) та необхідність здійснення значної суми накладних витрат, пов'язаної з випуском, що робить емісії на невеликі суми вкрай не вигідними. З іншого боку, інвестори не поспішають вкладати кошти в боргові цінні папери маловідомих компаній, а найчастіше віддають перевагу більш надійним і прибутковим вкладенням в ОВДП та депозитні сертифікати. Більшість експертів ринку облігацій вважають, що «такий варіант залучення позикового капіталу цікавий перш за все компаніям, які обмежені в наданні прийняттого забезпечення. На нашому ринку це в першу чергу державні компанії, роздрібні мережі та агрохолдинги. Основними інвесторами в корпоративні облігації виступають банки, страхові компанії, пенсійні та інвестиційні фонди»¹³⁸.

Отже, як свідчать результати дослідження, протягом тривалого періоду в складі джерел ресурсів, залучених підприємствами реального сектора економіки на фінансовому ринку, переважають банківські кредити (93% у 2019 році). Роль фондового ринку у фінансуванні діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання є незначною.

Показник ефективності фінансового ринку, як частка ресурсів, наданих підприємствам реального сектору економіки, в загальному об'ємі ринку, залишається невисоким – 40-50 %, і то завдяки функціонуванню сектору банківського кредитування. Такі дані свідчать про «фіктивність» вітчизняного ринку цінних паперів та його відірваність від реального сектору економіки. При цьому, слід зауважити, що наведені розрахунки в табл. 3.2 можуть бути неточними через обмеженість статистичних даних вітчизняного фондового ринку. Проте, незважаючи на приблизність розрахунків будемо вважати їх такими, що відбивають стан ефективності чи неефективності вітчизняного фінансового ринку з позиції залучення ним ресурсів у реальний сектор економіки.

Ефективність фінансового ринку полягає не лише в перерозподілі коштів, вони повинні надаватися на умовах, що забезпечують розвиток реального сектору економіки – ріст обсягів виробництва продукції, оновлення основних засобів, технологічний розвиток тощо. В іншому випадку говорити про високу ефективність та розвиток немає сенсу.

Наскільки ефективно ринок справляється зі своєю роллю багато в чому залежить також від функціонування в країні дієвої системи державного регулювання фінансового ринку. Так, в своєму дослідженні Ж.В. Гарбар, підтримуючи думку іншого вченого Н. Звягінцевої, наводить такі критерії оцінки ефективності виконання функцій державними органами регулювання фінансового ринку: «технологічні (сумарні обороти ринку, стабільність оборотів, сумарна капіталізація ринку, стабільність капіталізації, кількість ліквідних цінних паперів на ринку, ступінь демонополізації ринку тощо); соціально-економічні (питома вага доходів від цінних паперів у сукупному

¹³⁸ Чи відродиться ринок корпоративних облігацій. *Бухгалтерський онлайн-журнал Uteka.ua*. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-vozrodit-sya-li-rynok-korporativnyx-obligacij> (дата звернення 25.02.2021 р.).

доході населення, ступінь рівномірності розподілу цих доходів серед населення, частка цінних паперів у заощадженнях населення, ступінь рівномірності розподілу цієї частки серед населення, питома вага власників цінних паперів серед населення тощо)»¹³⁹.

Отже, зважаючи на існуюче в теорії твердження, що «ефективність являє собою ступінь досягнення поставлених цілей», ефективність фінансового ринку в цілому можна оцінювати за ефективністю виконання ним покладених на нього завдань. На нашу думку, загалом робити висновок про те, наскільки фінансовий ринок є ефективним в країні для всіх учасників ринку, можна за такими загальними критеріями, як: наявність в країні належних умов для ефективної мобілізації та розміщення на ринку вільних фінансових ресурсів; захищеність прав інвесторів та інших учасників фінансового ринку; прозорість та відкритість ринку; наявність розвиненої мережі інституційних інвесторів; розвиток добросовісної конкуренції на фінансовому ринку. Все це, у свою чергу, проявлятиметься у припливі інвестицій (як зовнішніх, так і внутрішніх); високому рівні участі населення у діяльності ринку (ріст частки заощаджень населення в ресурсній базі ринку); наявності великої кількості ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів; високій ліквідності та капіталізації ринку тощо. Результатом ефективно функціонуючого фінансового ринку має стати соціально-економічний розвиток країни та зростання добробуту населення.

3.2. Активна імплементація фінансової інклюзії як запорука успішного управління економічними системами

В сучасному світі дуже важливо забезпечити доступ до різного роду фінансових послуг та інструментів з боку звичайних громадян. Цей доступ буде реалізовуватися через низку напрямів інвестиційного характеру (вкладення в валютні цінності, цінні папери, нерухомість, дорогоцінні метали), які будуть сприяти залученню вкладень, що базуватимуться на заощадженнях фізичних осіб (громадян, підприємців) та інших учасників фінансової системи. Все це відбуватиметься для того, щоб незалежно від віку, статі, соціальної групи, громадяни мали змогу долучитись до різних фінансових продуктів.

У сучасному світі, не зважаючи на велике різнобарв'я фінансових інструментів, важливо розуміти, що не всі учасники соціально-економічних процесів мають змогу долучитися до виконання інвестиційної функції заощаджень, і, таким чином, використання свого потенціалу сповна. Різні міжнародні організації (Програма розвитку ООН, Група Світового банку, Міжнародний валютний фонд) сфокусовані у своїй діяльності на те, щоб якомога більша кількість громадян була прилучена до процесів використання фінансових інструментів та фінансових ресурсів. Але цей вплив глобального

¹³⁹ Гарбар Ж.В. Вплив державних регуляторів на розвиток фінансового ринку. *Агросвіт*. 2014. №8. С. 30-36. С. 34.

характеру, а інклюдія – це стан, властивий переважно для локального рівня і має персональний характер.

Дійсно, терміни «інклюдія» та «інклюдивність» на сьогодні є новими для України, проте не новими для західного фінансового світу. Адже ще з 70-х рр. ХХ ст. вже так чи інакше порушувалися у дослідженнях закордонних вчених і передусім в контексті соціальних питань. Тобто, не зважаючи на будь-який вік чи соціальний статус, стать чи расу, чи інші ознаки, що різнять кожну людину, повинна існувати система доступності до фінансових продуктів. В цьому полягає фінансове рівноправ'я між учасниками соціально-економічних відносин. В Україні поняття «фінансова інклюдія» з'явилося дуже недавно, і дослідження вітчизняних вчених впродовж останнього десятка років стали порушувати важливу тему доступності фінансових послуг та інструментів..

Інклюдивний розвиток – це той теоретичний підхід, своєрідна концепція, яка буде полягати у справедливості застосування фінансових підходів та фінансових дій для того, щоб кожен громадянин, кожен учасник соціально-економічних процесів відчував вигоди і здобував максимальні переваги з застосування своїх вмінь щодо реалізації своїх інвестиційних заходів.

Ми погоджуємось з думкою Ануфрієвої К.В. та Шкляр А.І., що «фінансова інклюдія є процесом взаємодії між суб'єктами фінансового ринку та споживачами фінансових послуг, що через надання рівного доступу до фінансових послуг забезпечує такий рівень участі споживачів фінансових послуг у фінансовій системі, який через забезпечення сталості фінансових інституцій сприяє суспільному розвитку»¹⁴⁰. Банки, страхові компанії, ломбарди, фінансові компанії, інститути спільного інвестування, недержавні пенсійні фонди є такими фінансовими інституціями, і їх підтримувана і стабільна робота впродовж тривалого часу є запорукою покращення функціонування фінансової системи, а отже і запорукою підвищення фінансової інклюдії учасників фінансової системи.

Поняття «фінансова інклюдія» йде тісно з поняттям «фінансова грамотність». Адже доступність якомога більшої кількості людей до нових фінансових продуктів чи тих, які вже використовуються, можливо лише тоді, коли кожен з нас буде розуміти, знати та вміти як саме використовувати такі процеси на практиці і володіти достатньою інформацією щодо спрямованості своїх заощаджень в інвестиційну сферу фінансів.

Важливо розуміти, що реалізація всіх належних аспектів фінансової інклюдії можлива лише в контексті національного бачення. Тобто має бути унікальний національний документ, який на рівні держави буде регулювати ці підходи на довгострокову перспективу. Як вже відомо, значна частина країн світу мають національні стратегії з фінансової інклюдії. І дуже важливо, щоб Україна все-таки змогла у найближчій перспективі також долучитися до цих країн щодо фактичної і юридичної наявності такого документу.

¹⁴⁰ Ануфрієва К.В., Шкляр А.І. Фінансова інклюдія як чинник соціо-економічного розвитку. *Український соціум*. 2019. №3 (70). С. 59-77.

Ми маємо розуміти, що належний рівень інклюзивності в країні з точки зору фінансової сфери буде відкривати двері щодо притоку інвестиційних коштів у фінансову сферу, розвитку малого і середнього бізнесу і поживлявати існуючі сфери економіки, а також розвивати нові, в тому числі інноваційні, які будуть затребувані на ринку (передусім мова йде про стартапи). Виходячи з таких підходів як свобода, обізнаність, освіта у фінансовій сфері, буде реалізуватися принцип здійснення фінансової інклюзії в Україні.

Які ж основні передумови повинні бути для фінансової інклюзії. Дійсно, ми маємо розуміти, що доступність фінансових послуг і різноманітних фінансових продуктів, буде реалізовуватись тільки в тому плані, коли в суспільстві набуде масового характеру застосовуватися різноманітні технологічні новинки, в тому числі і технології paperless. Тобто повинні існувати безпаперові носії обов'язкових документів і документообігу в країні. Це стосується і документів загальнообов'язкового вжитку, зокрема, це паспорти, водійські посвідчення, різного роду довідки, а також інші документи. Також це технологія раурасс та інші нюанси, які пов'язані з безготівковими розрахунками (cashless), що використовуються в різноманітних галузях і сферах економіки, починаючи від торгівлі і надання послуг (зокрема, це стосується POS-терміналів).

Також ми маємо розуміти, що дуже багато сучасних технологій банківського та страхового секторів повинні бути пов'язані з ідентифікацією клієнта і використання його в якості клієнта з допомогою сучасних технологій ідентифікації. Мова йде про використання різноманітних віддалених ідентифікацій клієнта і якомога більше їх залучення до клієнтської бази, створення новітніх передумов для них. Ми розуміємо, що всі ці моменти (paperless, cashless, віддалена ідентифікація) повинні здійснюватися з абсолютним рівнем кібербезпеки і протидії фінансовому шахрайству. Це те, що недопустимо. І те, що стоїть на першому місці гарантуванню вкладень, проведенню операцій і здійснення дій учасниками фінансової сфери. Ми погоджуємося з думкою Єгоричевої С.Б., що «маючи на меті зростання рівня фінансової інклюзії й базуючись на ризик-орієнтованому підході, фінансові регулятори низки країн запровадили так званий «прогресивний», або «багаторівневий», підхід до ідентифікації та вивчення клієнтів»¹⁴¹. Будь-які загрози, які так чи інакше можуть впливати у фінансовій сфері, віртуальному просторі, повинні бути локалізовані і усунені. Адже за цим стоїть фінансова безпека громадян, фінансова безпека регіонів та фінансова безпека держави. Саме з цієї позиції повинна базуватись стратегія і тактика фінансової інклюзії. Ми погоджуємося з твердженнями таких вчених як Захаркін О.О., Боронос В.М., Захаркіна Л.С. та Тверезовська О.І., що «імплементация та реалізація широкомасштабної системи фінансової інклюзії сприятиме процесу економічного зростання, підвищення ефективності грошово-кредитної політики і забезпечення фінансової стабільності. Це обумовлено її довгостроковим

¹⁴¹ Єгоричева С.Б. Фінансова інклюзія в рамках системи протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму. *Фінансовий простір*. 2018. № 4 (32). С. 80-87.

впливом на макроекономічні показники через істотну зміну поведінки як фірм, так і споживачів, зменшення нерівності в доходах, підвищення ефективності процентних ставок тощо»¹⁴².

Зрозуміло, що Національний банк як регулятор таких процесів буде на постійній основі контролювати процес безготівкових розрахунків і платежів. Але ми також повинні розуміти, що ці підходи до моніторингу, мають відбуватись в абсолютній діджиталізації цих процесів. Тобто великі обсяги даних, створення якомога більшої кількості реєстрів, хмарні середовища зберігання даних – це все питання безпеки. Але використання цих технологій є неминучим.

Доступність структурних підрозділів банківських установ в Україні представлена у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Доступність структурних підрозділів банківських установ в Україні¹⁴³

Показники \ Роки	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість діючих структурних підрозділів банківських установ станом на кінець року, од.	10316	9489	8509	8002	7134
Кількість населення у віці 15-70 років, тис. осіб	17672,7	17854,4	17939,5	18066,0	17644,1
Кількість осіб на 1 структурний підрозділ банківської установи	1713	1882	2108	2258	2473

Отже, як бачимо з таблиці 3.3, доступність структурних підрозділів банківських установ в Україні впродовж 2016-2020 рр. має тенденцію до зменшення, що випливає зі збільшення кількості осіб віком 15-70 років на 1 структурний підрозділ банківської установи (показник збільшився за вказаний період у 1,44 рази).

Розглянемо регіональний зріз грошово-кредитної статистики, що подає Національний банк України, з якого можемо дізнатися про доступність фінансових послуг для різних секторів діяльності. Зокрема, розглянемо депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України), за секторами економіки у розрізі регіонів (табл. 3.4).

Отже, виходячи з даних таблиці 3.4, можна стверджувати, що найбільша сума депозитів (крім Київської області та м. Києва), залучених від страхових корпорацій та пенсійних фондів на кінець січня 2021 р., була характерна для Дніпропетровської області (1129 млн. грн), а найменша – для Луганської області (3 млн. грн). Від домашніх господарств найбільша сума депозитів (крім Київської області та м. Києва) залучена на кінець січня 2021 р. у Львівській області (44115 млн. грн), а найменша – у АРК (154 млн. грн).

¹⁴² Захаркін О.О., Боронос В.М., Захаркіна Л.С., Тверезовська О.І. Фінансова інклюзія як драйвер забезпечення фінансової безпеки України. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2019. №1. С. 43-52.

¹⁴³ Дані наглядової статистики Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#5>

Таблиця 3.4

Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України), за секторами економіки у розрізі регіонів станом на кінець січня 2021 р., млн. грн¹⁴⁴

Регіони	Страхові корпорації та пенсійні фонди	Центральні органи державного управління	Регіональні та місцеві органи державного управління	Державні нефінансові корпорації	Домашні господарства
Україна	16086	16918	4606	105844	726782
АРК та м. Севастополь області	0	0	0	0	154
Вінницька	87	340	351	1134	15142
Волинська	41	61	208	916	10091
Дніпропетровська	1129	439	451	2361	65018
Донецька	64	136	260	2089	28141
Житомирська	35	84	336	996	11665
Закарпатська	68	204	106	438	7226
Запорізька	183	493	271	1850	28218
Івано-Франківська	72	87	36	650	12182
Київська та м. Київ	12890	12547	94	75427	284224
Кіровоградська	32	12	120	282	8320
Луганська	3	35	11	528	7259
Львівська	417	216	107	2141	44115
Миколаївська	34	78	34	2068	12024
Одеська	479	408	56	5654	41974
Полтавська	55	394	45	924	20687
Рівненська	35	38	10	481	10110
Сумська	25	87	207	664	12046
Тернопільська	32	311	48	621	8524
Харківська	188	754	1267	3649	43486
Херсонська	26	30	67	368	10864
Хмельницька	49	87	89	932	12891
Черкаська	36	14	69	781	14272
Чернівецька	28	43	224	249	7139
Чернігівська	77	20	138	641	11011

Також розглянемо кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України), за секторами економіки у розрізі регіонів (табл. 3.5).

Отже, виходячи з даних таблиці 3.5, можна стверджувати, що найбільша сума кредитів (крім Київської області та м. Києва), наданих державним нефінансовим корпораціям на кінець січня 2021 р., була характерна для

¹⁴⁴ Грошово-кредитна статистика. Регіональний розріз. Депозити / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

Дніпропетровської області (5860 млн. грн), а найменша – для АРК, Закарпатської та Чернівецької області. Для домашніх господарств найбільша сума кредитів (крім Київської області та м. Києва) надана на кінець січня 2021 р. у Дніпропетровській області (20234 млн. грн), а найменша – у АРК (360 млн. грн).

Таблиця 3.5

Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України), за секторами економіки у розрізі регіонів станом на кінець січня 2021 р., млн. грн¹⁴⁵

Регіони	Страхові корпорації та пенсійні фонди	Центральні органи державного управління	Регіональні та місцеві органи державного управління	Державні нефінансові корпорації	Домашні господарства
Україна	35	4689	6708	65779	207870
АРК та м. Севастополь області	-	-	-	-	360
Вінницька	-	-	144	7	4278
Волинська	-	0	-	4	2806
Дніпропетровська	-	7	768	5860	20234
Донецька	-	-	0	32	4200
Житомирська	-	-	-	32	3268
Закарпатська	-	-	27	2	3332
Запорізька	-	-	842	428	6225
Івано-Франківська	-	-	0	16	3293
Київська та м. Київ	31	4682	3594	49651	95664
Кіровоградська	-	-	15	7	2827
Луганська	-	-	-	3	1049
Львівська	-	-	1043	1412	10221
Миколаївська	-	-	262	4655	4182
Одеська	-	-	-	1386	9090
Полтавська	-	-	-	47	5108
Рівненська	-	0	-	4	2518
Сумська	-	-	-	8	2888
Тернопільська	-	-	-	26	1745
Харківська	4	-	-	2068	10628
Херсонська	0	0	-	36	3236
Хмельницька	-	-	-	80	3340
Черкаська	-	-	-	10	3102
Чернівецька	-	-	-	2	1992
Чернігівська	-	-	-	5	2286

¹⁴⁵ Грошово-кредитна статистика. Регіональний розріз. Кредити. / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

Доступність фінансових послуг кожного конкретного користувача, який має у своєму розпорядженні доступ до офіційної роботи, до рахунків у банків і відповідних платіжних засобів, і власне використання фінансових продуктів буде базуватися на одній простій істині – акумуляції всіх цих аспектів навколо персонального гаджету користувача (смартфону, розумного годинника, планшету та ін.). Саме за допомогою персонального телекомунікаційного засобу з карткою, що ідентифікована і прив'язана до паспорту, і також ідентифікує громадянина, який є реальним користувачем, це передумова до того, що людина, яка працює офіційно, і проводить офіційні процеси, зможе впродовж короткого періоду часу зекономити певну суму коштів і в подальшому вкласти її у певні фінансові продукти з допомогою тих продуктів, які є віддаленими, віртуальними і безпечними, що відкривають шлях для фінансового добробуту громадянина.

Разом з тим ми повинні розуміти, що фінансова інклюзія з однієї сторони як розвиває фінансову інфраструктуру (всю ту сукупність суб'єктів, які надають відповідні фінансові послуги – валютні послуги, кредитні послуги, послуги, що стосуються цінних паперів, банківських металів), з іншої сторони зростає рівень фінансової безпеки. Таким чином кожен користувач відчуває безпеку своїх дій, а це забезпечує безпеку даних і фінансових ресурсів. В іншому випадку – процес рухається в протилежному напрямі.

Якщо буде належний рівень фінансової безпеки, в тому числі, цифрової фінансової безпеки, буде і належний рівень доступності до інфраструктури, і відповідний рівень розвитку інших суб'єктів фінансового ринку. Тому ці два аспекти пов'язані між собою і потребують подальшого розвитку.

Необхідно виокремити поняття довіри, яка існує до фінансового ринку, до всієї фінансової системи окремого взятого громадянина. Дійсно, людина, яка має рахунки в банку, вже є застрахованою, постійно бере участь у розрахунках, в тому числі безготівкових, вона вже певним чином довіряє фінансовій системі. Але різного роду фактори, в тому числі зовнішні, знижують рівень фінансової безпеки і довіри. Наприклад, та ситуація, що відбувалась у 2020 р. і пов'язана з карантинними обмеженнями, розвитком і поширенням коронавірусної інфекції і пандемії у всьому світі, все-таки обмежила фінансові можливості багатьох учасників фінансового ринку. Це зумовлено й обмеженістю доступності фінансових послуг, і скороченням бізнесом своїх робочих місць, що зумовлено скороченням виробництва та наданням послуг. Перед тим багато представників малого і середнього бізнесу почували себе впевнено, вони мали гарантію хорошого майбутнього. І раптом в один момент протягом короткого періоду часу відбулися зміни зовнішнього середовища, що вплинуло на внутрішнє середовище бізнесових структур.

Ми погоджуємося з твердженнями Шаповал Ю.І. та Юхти О.І., що «культура використання готівкових коштів (мінімізація їх використання або навпаки), схильність до заощаджень та управління ними, наявність тенденції у суспільстві до страхування майнових ризиків та/або життя, поширеність недержавного пенсійного страхування, дотримання вимог платіжних систем

при проведенні фінансових операцій визначають наявність попиту та його рівень на окремих сегментах індустрії фінансових послуг»¹⁴⁶.

Деякі фактори пов'язані з недобросовісною конкуренцією і характеризуються непрозорою політикою. Наприклад, банківська чи страхова установа не повністю розкриває всі умови своєї діяльності, фінансового стану (доходи, витрати, фінансовий результат), свого фінансового потенціалу. Це все ставить під загрозу довіри саме до окремо взятого фінансового суб'єкта, так і до всієї фінансової системи, або до окремо фінансового ринку. Тому ми повинні розуміти, що у даному випадку чітко перекликаються як глобалізаційні, так і локальні процеси. Їх можна об'єднати в глокалізаційні фінансові процеси, які будуть постійно впливати на фінансову інклюзію всіх учасників фінансового ринку і фінансової системи.

Якщо виходити з тих процесів, про які ми вже наголошували (зокрема cashless-розрахунки), то вони можливі і ця ситуація, що була пов'язана з карантинними обмеженнями та соціальним дистанціюванням, вона сприяла тому, що розвиток і поширення POS-терміналів було навіть не власним бажанням використовувати технологію безготівкових розрахунків та платежів всіма учасниками фінансової системи, як одна з передумов того, що технологія буде гарантувати санітарно-епідеміологічну безпеку окремо взятого громадянина. Оскільки при використанні такої технології контакт з готівковими коштами зменшується в рази при використанні cashless-розрахунків.

З іншої сторони карантинні обмеження і перебування людей в ізоляції в своїх домівках протягом певного періоду часу також сприяли розрахунку і використанні різного роду дистанційних фінансових технологій. Тобто людина фактично ставала самою собі і банкіром, і страховим агентом, і бухгалтером, і планувальником бюджету, оскільки вона вже зі своєї домівки проводила операції, яка раніше можливо проводила поза її межами, і була учасником банківських чи страхових процесів в тих установах.

Але наразі так складається, що якомога більша кількість людей відчуває, що вони повинні бути багатопрофільними і використовувати знання, які здобуті ними зараз, чи були здобуті у фінансовій сфері раніше. Ці знання, що відносяться до категорії фінансової грамотності, повинні бути застосовані на практиці людьми і направлені на використання потенційних фінансових можливостей. Адже в даному випадку питання заощадження є ще більш актуальним. В класичному баченні цих процесів ми розуміємо, що заощадження – це те, що залишається після витрачання коштів, які ми здобули впродовж нашої діяльності. І ця частика, яка переживає над витратами, може бути в майбутньому потенційно інвестована. З іншої сторони, економлячи на певних ресурсах, проводячи значну кількість часу вдома на карантині, ми розуміємо, що ми можемо заздалегідь спланувати вкладання у майбутньому відкладених таким чином коштів. Стабільність таких процесів буде обумовлена

¹⁴⁶ Шаповал Ю.І., Юхта О.І. Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум*. 2019. №3 (70). С. 78-91.

безпосередньо нашим розумінням як ми правильно можемо використовувати фінансові продукти, і як ми можемо оминати економічні загрози у фінансовій системі країни.

Ряд впливів на доступність і використання всіх можливостей, які дає а сьогодні фінансовий ринок і фінансова система, виходять багато в чому з морально-етичних та світоглядних підходів громадян. Адже рівень знання та освіченості, поглядів на використання фінансових продуктів, на сьогодні є вкрай важливими та вагомим, оскільки кожен учасник таких фінансових процесів, не зважаючи на вік та стать, повинен використовувати свої знання і примножувати свої заощадження. Як стверджують Сохацька О.М. та Кириленко С.В., «освіченість об'єктивно зумовлює більшу обізнаність та прагнення до застосування нових продуктів і послуг, а заможність передбачає використання певного набору послуг, пов'язаних здебільшого зі зберіганням нагромаджень та інвестуванням коштів»¹⁴⁷.

Максимально вільними у питанні використання фінансових заощаджень будуть молоді люди віком від 18 до 45 років. Це зумовлено тим, що молоді люди, навчаючись і здобуваючи нові знання (в тому числі фінансові), прагнуть вдосконалення, проходять різноманітні курси підвищення обізнаності, які дозволять сповна використовувати свої фінансові можливості. Отже, можна стверджувати, що така категорія людей є найбільш фінансово грамотна і фінансово інклюзивна. Хоча і серед молодих людей частина людей не використовує сповна свої фінансові можливості. Це зумовлено і недосконаліми знаннями, і небажанням офіційно працювати, і небажанням офіційно вкладати заощаджені кошти, і недовірою до фінансової системи. Адже частина з таких молодих людей вже зіткнулась з викликами, наслідками фінансово-економічних криз, які були впродовж останніх 20 років.

Юні громадяни, які молодше 18 років, вони ще не мають вільної фінансової стратегії, оскільки вони ще не володіють достатнім рівнем кваліфікації, а отже не можуть працювати. Вони ще фактично є дітьми, що проходять процес свого психологічного, соціального та фінансового становлення. Такі молоді люди можуть лише здобувати знання, що будуть необхідними для них у майбутньому. Іншими словами, для таких молодих людей знання є найкращою інвестицією у доросле майбутнє. Натомість для людей, які старше 45 років, проходять переосмислення життєвого та світоглядного бачення, що стосується використання фінансових можливостей. Ще 30 років тому такі люди навчались чи вже працювали у колишній командно-адміністративній системі і не зовсім розуміли, що таке ринок, лібералізм та фінансові продукти. Впродовж останніх років української незалежної держави, коли фінансові технології розвиваються паралельно з цифровими технологіями, таким людям інколи важко зрозуміти усі тонкощі використання своїх заощаджень і це зменшує доступність до фінансових послуг та інструментів.

¹⁴⁷ Сохацька О.М., Кириленко С.В. Удосконалення банківського обслуговування в контексті забезпечення фінансової інклюзії. *Фінанси України*. 2019. № 6. С. 118-128.

Як стверджують Дудинець Л.А. та Верней О.Є., «цифрова фінансова інтеграція дає можливість банкам знижувати витрати, скорочуючи лінії черг у банківських залах, зменшуючи паперову документацію та зменшуючи витрати на утримання філій банку»¹⁴⁸.

Відновити довіру до фінансової системи та фінансового ринку можна тільки за рахунок впровадження нових правових аспектів гарантування саме такої інклюзивності з боку держави, розвитку фінансової інфраструктури фінансового ринку, застосування транспарентності всіх процесів, пов'язаних з фінансовими інструментами у банківському, страховому, посередницькому фінансовому секторах, впровадження нових технологій, що відкриватимуть доступ до різноманітних реєстрів, що зможуть розширити поінформованість населення щодо суб'єктів фінансового сектору.

Доступність людей до сучасних фінансових продуктів та послуг може базуватися тільки на розумінні фінансової системи. Тобто існування системи фінансових знань, вмінь та навичок. Такі знання будуть формувати інформацію про відповідні достовірні та законні фінансові інструменти, і відрізнити інформацію про недостовірні послуги або навіть шахрайські схеми. Постійне опублікування достовірної інформації та декларування основних доброчесних принципів фінансового ринку – це те, що дозволить зробити процес фінансової інклюзії безпечним і відкритим для кожного потенційного учасника фінансових процесів. А це дозволить клієнту вкладати свої відкладені і заощаджені кошти у безпечні напрями інвестування, які існують на фінансовому ринку, чи здійснити ряд інших фінансових операцій саме з прозорою фінансовою установою.

Основними учасниками, що зацікавлені у прозорих і ефективних фінансових процесах є держава, національні регулятори фінансового ринку, провідні фінансові установи, які своїм авторитетом, терміном діяльності та прозорими щоденними діями підтверджують правдивість, безпечність і унікальність української фінансової системи. Тому фінансова інклюзія до послуг, продуктів та інструментів – це самовіддана робота всіх зацікавлених сторін у фінансовій системі та на фінансовому ринку.

Підтримка даного бачення фінансової інклюзії на найвищому державному рівні, постійне все нових і нових учасників, постійна промоція таких інклюзивних процесів – це те, що буде гарантувати і забезпечувати доступність до фінансових послуг та інструментів на тривалу перспективу.

Крім того, що ми говорили про відлагоджену систему фінансової грамотності серед різних верств населення, ми також повинні говорити про розвиток фінансових можливостей. Адже вкладення коштів, знання і бажання це робити, все-таки повинно базуватися на тому, що кожен громадянин має такі можливості. Разом з тим неможливість проведення таких операцій і залучення якомога більшої кількості людей зумовлена тим, що значна кількість людей просто позбавлена фінансових можливостей доступу. Натомість вони

¹⁴⁸ Дудинець Л.А., Верней О.Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2018. Випуск 2 (130). С. 8-13.

використовують готівку, не використовують незначний обсяг готівки щодень, інколи це співвимірно з мінімальною заробітною платою, і цих коштів заледве вистачає для проживання. Тобто інвестування не відбувається через недостачу коштів для повсякденного існування громадян. Тоді громадяни використовують можливості фінансового ринку не для вкладення і збільшення своїх коштів, а для збільшення своєї боргової залежності через взяття кредитних ресурсів, перетворення своїх нажитого майна на кошти у ломбардах. Іншими словами, людина позбавлена перспективи свого інвестування: ті кошти, які вона взяла у кредит, вона повинна розуміти, як вона їх буде повертати у найближчому періоді. Момент фінансових можливостей у даному випадку є одним з ключових. І ці потенційні можливості повинні на найвищому рівні країни передбачені.

Досягти національної фінансової інклюзії важко, але передусім це необхідно робити на локальному рівні: на рівні ОТГ, міста, регіону. Збільшення кількості і відсотку людей, які долучені до цих процесів локально, буде з часом формувати потужний рівень національної фінансової доступності. Подолання неінклюзивності можливо лише тоді, коли ми будемо протидіяти різноманітним проявам тінізації економіки, офшоризації фінансових потоків країни. Всі ті кошти, які є в країні, вони можуть бути задіяні від різноманітної кількості учасників фінансових процесів – домогосподарств, громадян, суб'єктів підприємницької діяльності, а також юридичних осіб – тоді, коли ми подолаємо тінізацію економіки. А це можливо тільки тоді, коли будуть усунені різноманітні податкові схеми, відкати, ухиляння від сплати податків, відображення неправдивої інформації у фінансовій звітності і бізнес буде здійснювати свою діяльність чесно, прозоро і відповідально.

Інклюзія – це і чесність з боку іншої сторони фінансових відносин, а саме мова йде про громадян. Отже, довіра до фінансової системи буде зростати тоді, коли в суспільстві поступово навчатися не ухилятися від сплати коштів до бюджету і раціонально та прозоро використовувати з бюджету отримані платежі у вигляді фінансування видатків. Відповідно ряд фінансових процесів, які будуть впливати на громадян, будуть більш доступніші і відкриті. Кількість потоків грошових коштів буде зростати і можливості з заощадження та інвестування також зростуть.

Підсумовуючи теоретико-прикладне бачення фінансової інклюзії в Україні, ми стверджуємо, що в країні низький рівень фінансової доступності, і він досить часто відхиляється від середньосвітових значень показників. Все це насторожує і обмежує розвиток фінансової системи на сучасному етапі. виправити дану ситуацію можна, оскільки першочергові дії держави, фінансово-кредитних інститутів, а також учасників фінансового ринку повинні відбуватися в узгодженості з загальнодержавним баченням збільшення фінансових можливостей кожного громадянина (юридичне визначення, всеукраїнські заходи з фінансової грамотності, промоція доступності фінансових інструментів) через збільшення добробуту населення. Все це разом

є запорукою того, що рівень фінансової інклюзії трішки зросте у найближчій перспективі.

Виходячи з базового розуміння інклюзивності, що буде в першу чергу розумітись як всеохопність, ми будемо розуміти, що фінансова доступність буде передбачати високий рівень зайнятості населення (створення нових робочих місць, подолання безробіття, повернення тих людей, які працюють легально чи ні за кордоном), вкладення в освіту (розширення бази знань, пошук людей, які можуть творчо переосмислювати ряд соціально-економічних процесів, розвивати наукові погляди до розвитку економіки та суспільства). Тому в даному випадку саме всеохопність цих процесів буде підтверджена тим, що нам необхідно бачити як кожен з учасників фінансових процесів, вдосконалюючись і здобуваючи підтримку з боку держави, може досягти свого добробуту через відкритість для нього фінансових інструментів і в цілому фінансового ринку.

Фінансова інклюзія та супутні з нею процеси є передумовою соціально-економічного розвитку держави. Функції держави, що реалізуються через освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культура та мистецтво та інші соціальні напрями, базуються на тому, як ми можемо розвивати суспільство, і як ми можемо гарантувати високий рівень знання, подолання різного роду диференціацій (в тому числі майнової диференціації населення), забезпечення відкритості щодо різного роду послуг, розвитку людського капіталу. Все це гарантуватиме якість життя (соціальні аспекти), і в кінцевому результаті буде розвивати забезпеченість життя (економічні аспекти суспільства).

Фінансова інклюзія буде свідчити також про те, наскільки в країні розвинений сталий розвиток, тобто як концепція, що забезпечує розвиток як на загальнонаціональному, так і на локальному рівнях, динамічних систем, а саме тих систем, які забезпечують рівновагу, але повноцінно розвиваються, поєднують у собі соціальні, економічні та екологічні аспекти, гарантуючи таким чином не тільки добробут теперішнього покоління, а й тих поколінь, що будуть в майбутньому. Векторна направленість сталого розвитку повинна з часом розвиватись і покращуватись, тобто рівень життя майбутніх поколінь у будь-якому випадку не може бути погіршений по відношенню до тих поколінь, які проживають зараз. В даному випадку фінансова інклюзія повинна бути передбачена не тільки для покоління, яке проживає зараз, але й для прийдешніх поколінь, які будуть з часом проживати на цій території. Кожен з цих періодів повинен бути гарантований та забезпечений, і він має бути на належному рівні передбачений. Це зумовить всі підстави, щоб кожен громадянин, що працює, міг самореалізуватись і досягти поставлених цілей для реалізації своїх фінансових можливостей.

Ми можемо говорити про різного роду інклюзії – соціальну, економічну, екологічну та інші. Але ми повинні розуміти, що фінансова інклюзія – це та забезпеченість благами, що буде гарантувати кожному з нас фінансові

продукти впродовж тривалого часу і використання тих можливостей, які дають ці продукти.

Молоді люди, віком від 18 років, повинні мати постійний, раціональний та ефективний доступ до різних фінансових продуктів, в тому числі доступ до кредитів, платежів, розрахунків, заощаджень, страхових послуг, але мова йде передусім до тих послуг, що офіційними та гарантованими, перевіреними та вигідними.

Ми не можемо говорити лише про ті верстки населення, які є фінансово незахищеними (не мають достатньої суми коштів для проживання, здійснюють свою діяльність в межах прожиткового мінімуму чи менше). Варто говорити про поширення інклюзії для всіх учасників фінансової системи. Адже зважаючи на те, що ми доступність повинна зростати для якомога більшої кількості людей, варто розуміти, що ситуація із забезпеченням окремої людини домогосподарства змінюється буквально щодня. Громадяни, що ще вчора мали значні фінансові запаси і доходи в докризовому фінансовому світі, на сьогодні вони погіршилися через різні карантинні обмеження, зумовлені ситуацією з поширенням Covid-19. Це не сприяє фінансовій доступності і розвитку їхніх фінансових можливостей, і передбачає, що буквально завтра ці громадяни з заможних стають фінансово вразливими і незахищеними. Тому саме на сьогодні, в непевні часи змін та викликів, варто забезпечити фінансову інклюзію для всіх суб'єктів фінансової системи.

Цікавий момент, на який варто наголосити. Ми говоримо про неінклюзивний стан як недоступність до фінансових послуг, але ми розуміємо, що значна частина учасників фінансової системи хоче і прагне досягти цієї доступності. Разом з тим є значна частина громадян, які перебувають в стані фінансової ексклюзії. Іншими словами ці громадяни не мають доступу і це пов'язано з відсутністю будь-якої потреби в різних фінансових інструментах, фінансових послугах, а також фінансових продуктах. На це впливають різні причини національного чи локального впливу, зокрема можуть бути культурними, релігійними, світоглядними. Тобто такі бачення наперед роблять фінансові продукти необов'язковими, а отже усувають їх з повсякденного вжитку.

Недосконалість фінансового ринку також впливає на доступність фінансових послуг. Адже частина людей відчуває певну обмеженість інформації, які не користуються на постійній основі сучасними гаджетами, використовуючи більш класичні методи отримання інформації, або зовсім ними не користуються. Також це може бути зумовлено особливостями проживання та географічними особливостями території. Тобто у даному випадку фінансовий неінклюзивний стан таких громадян пов'язаний з інформаційною ексклюзією.

Самовільна ексклюзія громадян буде розумітися як добровільна відмова від використання фінансових інструментів і вміння жити та здійснювати свою господарську діяльність без них. Натомість примусова ексклюзія буде ґрунтуватися на тих моментах, що громадяни, що користувалися фінансовими продуктами та інструментами, були позбавлені права доступу до тих

фінансових можливостей, які існують в даному регіоні чи локальній місцевості. Тому для таких громадян необхідно зробити все можливе для того, щоб вони мали змогу користуватися фінансовими послугами та інноваціями, що існують в світі.

Інклюзія буде розуміти певні виміри. В даному випадку ми повинні оцінювати доступність різного роду послуг: страхових, банківських, кредитних, послуг, пов'язаних з операціями з цінними паперами. Щодо страхових послуг, то ми повинні мати відповідь на такі питання: на скільки легко отримати страхову послугу, на скільки легко отримати страхову послугу окремого страховика, на скільки доступна вартість страхової послуги, і яке різноманіття страхових послуг існує в конкретній місцевості. Ставлячи питання про легкість доступу, ми можемо отримати відповідь, що описувати стан досягнення фінансової інклюзії в частині страхових послуг. Також ми говоримо про частоту використання в даному випадку страхових послуг: на скільки часто ми можемо вдаватися до таких послуг, маючи одну і туж фінансову можливість. Ми також розуміємо, на скільки частота використання страхових послуг відповідає нашим потребам. Наприклад, страхування нерухомості та страхування життя є покриттям майбутніх ризиків, якщо вони стануть реальністю у майбутньому. Якщо ми відмовляємося від страхового захисту, ми впевнені у своїй фінансовій забезпеченості покриття майбутніх збитків, або проводимо такий стиль життя, який зведе до мінімуму прояв ризиковості у майбутньому, і такі страхові внески у даному випадку будуть нераціональними.

Варто погодитися з думкою Данік Н.В. та Прокоф'єв Д.І., що «залишається забезпечити навчання надавачами цифрових фінансових послуг викладачів та працівників про: особливості продукту; регулятивні обов'язки постачальника фінансових послуг; справедливе ставлення до недосвідчених та уразливих груп споживачів; і процедури регресу»¹⁴⁹. Особливості використання сучасних фінансових технологій поширення фінансової інклюзії на сьогодні є однією з найвагоміших цілей, і застосування сучасних технологій (cashless-технологій, використання сучасних фінансових застосунків, різного роду програмного забезпечення, хмарних технологій і т.д.) буде напряму залежати від розвитку ІТ-сектору, від розуміння цього учасників фінансової системи країни, фактична змога використання сучасних технологій. Хоча технологія вже може існувати сьогодні, вона ще не може набувати поширеності серед значної частини населення. Вона може стати актуальною через певний період часу. А отже нам необхідно, щоб ми мали не тільки відповідних фінансових регуляторів, але й відповідних провайдерів цифрових фінансових послуг.

Поширення фінансових послуг та інструментів буде ускладнене через рівень інфляційних процесів у країні. Не варто тільки вважати, що проблемою є високий рівень інфляції (на зразок гіперінфляції на початку 90-х рр. ХХ ст. чи інфляції, зумовленої військово-політичними та соціально-економічними процесами у 2014-2015 рр.). Адже потенційною загрозою є інфляція, що має

¹⁴⁹ Данік Н.В., Прокоф'єв Д.І. Механізм підвищення рівня фінансової інклюзії в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 32. С. 468-472.

тенденцію до зростання у наш час. Індекс споживчих цін та невисокі доходи населення – це те, що буде не сприяти розвитку і поширенню доступності фінансових продуктів у країні. Подолати ці процеси можна тільки тоді, коли в переважній більшості населення буде довіра до національної грошової одиниці, до розрахунків у вітчизняній валюті, а також тоді, коли буде створена значна кількість нових робочих місць, розширення потенціалу національної економіки. Саме тоді ми можемо сподіватися на зниження загроз щодо знецінення заощаджень, які ми можемо отримати в результаті збільшення доходів. Бо збільшення доходів за рахунок знецінення їх через інфляційні процеси зовсім не буде забезпечувати належний рівень накопичення заощаджень, а навпаки, буде різко зменшувати наші доходи: за більший обсяг доходів ми фактично зможемо купити менший обсяг продуктів та ресурсів, а відтак наш потенційний прожитковий мінімум зменшиться.

Передусім на практиці необхідно забезпечити регуляцію цифрового фінансового налаштування і переходу фінансових послуг через використання напрацьовань сучасної діджиталізованої країни, які активно впроваджуються в інших країнах світу. Кращі рішення в сфері цифровізації у світі можливі тільки тоді, коли проводиться оцінка всіх сфер законодавчого забезпечення, яке в нас є, і ототожнювати та досліджувати ті відмінності, що можуть виникнути в контексті переходу на нове бачення розвитку фінансової інклюзії. Це можуть бути конкретні фінансові послуги на зразок доступних кредитних ресурсів чи , сучасних платіжних систем. Тому в цьому баченні необхідно говорити про існування різноманітних бар'єрів та можливостей їх усунення для використання споживачами різних фінансових послуг. Тому на сьогодні такі практики можливі тоді, коли буде проведена відповідна оцінка всіх нормативно-правових документів.

Досягти рівноважності і різноманітних прояві інноваційності, і разом з тим ризиків, які вони породжують в сучасному цифровому світі – це одна з передумов досягнення фінансової інклюзії. Адже сучасні цифрові послуги в жодному разі не повинні ускладнювати процес життєдіяльності домогосподарства і окремого громадянина.

Збільшення кількості та якості поширення фінансових продуктів та послуг можливе напряму в географічному прояві різноманітних цифрових рішень. Тобто це можна розуміти з того, як в окремо взятому ОТГ, місті чи селі, території (вулиці в місті/селі) є доступність і можливість використання фінансових продуктів, в тому числі доступність до мережі Інтернет, або доступність до фінансової установи, а також наявність знань використання фінансових продуктів та інструментів в даній місцевості серед населення. Все це разом буде забезпечувати максимальний ефект доступності до того чи іншого фінансового рішення.

Важливе значення у частині зростання доступності фінансових рішень є застосування промоції і використання надбань фінансової грамотності. Такий підхід може реалізовуватись через використання цифрових застосунків (месенджери, соціальні мережі, електронна пошта) чи інші інформаційні

технології, що дозволять у конкретній території застосовувати в електронному прояві для пропагування фінансових продуктів. Якщо використання таких технологій є недоступними, то варто застосовувати класичні методи донесення інформації (ЗМІ, газети, листівки, афіші тощо), які забезпечать громадян відповідними знаннями.

Як вже зазначали, питання глокалізаційних процесів сьогодні проникли і у ряд сфер фінансового ринку. Зокрема, одним з таких напрямів є страховий ринок. Фінансова інклюзія страхового ринку повинна бути виміряна рядом показників. Зокрема, один з таких показників – це рівень щільності страхування. Іншим вагомим показником є проникнення страхування. Якщо ми говоримо про показник проникнення страхових послуг, то за рахунок нього можна промоніторити частку страхування щодо забезпечення сталого розвитку країни.

Доступність страхових установ в Україні представлена у таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Доступність страхових установ в Україні¹⁵⁰

Показники \ Роки	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
Кількість діючих страхових установ станом на кінець року, од.	310	294	281	233	215
Кількість населення у віці 15-70 років, тис. осіб	17672,7	17854,4	17939,5	18066,0	17644,1
Кількість осіб на 1 страхову установу	57009	60729	63842	77537	82066

Отже, як бачимо з табл. 3.6, доступність страхових установ в Україні впродовж 2016-2020 рр. має тенденцію до зменшення, що впливає зі збільшення кількості осіб віком 15-70 років на 1 страхову установу (показник збільшився за вказаний період у 1,44 рази).

В даному випадку можна розуміти, що будь-які сучасні покращення страхового ринку України є незначними, і в деяких моментах є нижче норми по відношенню до середніх показників країн. Це відбувається щодо частини страхових послуг, і при розподілі фінансових показників в географічному прояві, і це відбивається на міжнародному просуванні страхових послуг.

Щодо показника щільності страхових послуг, то можна стверджувати, що саме за допомогою нього можна виміряти рівень споживання страхових послуг. На сьогодні цей показник опускається нижче мінімальних значень, а це відповідно показує, що рівень споживання страхових послуг є низьким. Дійсно, ми можемо стверджувати, що дана ситуація з фінансовою інклюзією щодо страхових послуг в Україні буде багато в чому залежати від того, наскільки різноманітні напрями страхування використовуються і наскільки вони популярні. Ми повинні розуміти, що розвинений ринок повинен максимально відображати ті потреби учасників страхового ринку, як вкладають свої кошти

¹⁵⁰ Форіншурер. Статистика страхового ринку України. URL: <https://forinsurer.com/stat>

(страхувальники), і це відображається на тенденціях на зміни попиту на ряд страхових послуг в Україні. Отже, не лише внутрішні інституціональні зміни, але й зовнішні, що відображають зовнішньоекономічну ситуацію, також на це впливають.

Щодо загроз, що впливають в економічному плані на страховий ринок, то сучасні технологічні рішення та підходи – це все напряду відображається на рівні проникнення страхових послуг в Україні. Якщо говорити про реалізацію підходів страхування, то варто згадати про основний принцип страхування. Він ґрунтується на тому, щоб були створені відповідні страхові фонди за рахунок накопичення коштів від вкладень страхувальників. На сьогодні цей підхід переживає певну розбалансованість, і ми маємо певну неспроможність ринку реалізовувати ті напрями, які важливі на сьогодні.

Важливим елементом проведення політики забезпечення фінансової інклюзії страхового ринку є підтримка стратегічного страхування, тобто такого, що орієнтоване на довготермінову перспективу. Одним з таких напрямів фінансової інклюзії може бути загальнообов'язкове пенсійне страхування з боку держави. На сьогодні, як відомо, досить незначна частина населення використовує новий рівень пенсійного забезпечення, що проявляється у недержавних пенсійних фондах. Отже, невикористання такого підходу в накопичувальній системі в пенсійному забезпеченні буде заважати розвитку тих процесів, що можуть стати поширеними і охопити значну частину населення країни. Тому зацікавленість в різних напрямках пенсійного страхування в Україні, використання їх на практиці, передбачатиме зміну юридичних норм і правил, а також збільшуватиме фінансове забезпечення населення, та підвищення довіри до різноманітних страхових компаній, які будуть займатися недержавним пенсійним забезпеченням. І саме в цьому напрямі ми можемо констатувати про зміни в підходах до збільшення інклюзії страхових послуг в Україні.

Ще одним з напрямів фінансової інклюзії, що забезпечить проникнення фінансових послуг для якомога ширшої кількості населення, є використання можливостей податкових платежів, зокрема мова йде про використання податкової знижки. Така податкова можливість характерна для фізичних осіб і передбачає підтверджену суму витрат платника протягом звітного періоду часу, на яку дозволяється зменшення загального річного оподаткованого доходу. Відповідно до ст. 166-169 Податкового кодексу України можна стверджувати, що якщо мова йде про довгострокове страхування життя, то така знижка можлива і повинна бути застосована. Дійсно за договором страхування застрахованою особою може бути той, хто здійснив ці страхові внески, то він може отримати суму такої знижки. Тому в даному випадку ми повинні розуміти, що використання таких підходів на сьогодні відкриває нові можливості з точки зору фінансової інклюзії страхових послуг.

Не зважаючи на розвиток страхових послуг в країні, і його поступальний рух, то можемо з впевненістю вважати, що на сьогодні існує значна роль держави в посиленні вимог до здійснення діяльності тих компаній, які

займаються страховою діяльністю і створення відповідних напрямів інституціональних підходів до підтримки страховиків. Такі питання породжують неспроможність за деякими видами страхування здійснювати страховиками свою діяльність. А це відповідно відштовхує клієнтів від можливого залучення до використання страховими послугами.

Поширення фінансового ринку і залучення якомога більшої кількості населення до користування фінансовими послугами та інструментами можливе тільки тоді, коли в оновленому діджиталізованому суспільстві інклюзивні процеси не будуть відірвані від життя. В міру того, наскільки будуть збільшуватися і розвиватися фінансово-технічні рішення, буде залежати наскільки вони зможуть бути інтегрованими у світову фінансову систему. Сучасні інформаційні системи – це ті технічні рішення, що дозволяють робити кращою і активнішою проникність фінансових продуктів (в даному випадку – страхових). Адже кожен учасник фінансової системи, що використовує смартфони та інші телекомунікаційні гаджети, може використовувати свої базові фінансові знання в опрацюванні та поширенні таких послуг. Більше того кожен такий учасник, отримавши додаткові знання, може стати як страхувальником (тим, хто отримує страхові послуги), так і страховим агентом (тим, хто поширює страхові послуги). З кожним роком ці операції мають всі шанси наростити потужність і залучити додаткову кількість потенційних клієнтів. Цьому буде сприяти і автоматизація процесів бізнес-процесів, і автоматизація документообігу страхових послуг, а також ймовірна поява нових страхових продуктів. Адже страхові інновації вже будуть цікавими для потенційних клієнтів, адже не використовувались на ринку, але на вимогу часу стануть цікавими. Також можуть розвиватися нові страхові послуги, які будуть покращувати технологічну базу проведення операцій. І відповідно за допомогою інформаційних технологій, можливостей сучасних соціальних мереж та цифрового маркетингу ми можемо забезпечити проникність страхових послуг і зробити їх максимально доступними. Це гарантуватиме значну кращу поінформованість про надання фінансових послуг, а це крок до того, що потенційний страхувальник зможе задуматися про свою можливість вкласти кошти в конкретну компанію і стати учасником ще одного фінансового процесу.

Будь-які послуги, що надаються на страховому ринку, будуть швидше розвиватися в тому випадку в тому випадку, коли буде ненадмірне, а помірне регулювання фінансових процесів з боку держави: усунення надмірних наглядів, перевірок та контролів та інших моментів щодо регулювання страхового ринку буде кроком до відчуття бізнесом, що працює у цій сфері, більшої свободи дій. Звичайно, що така ситуація обов'язково вплине на асортимент послуг, ставки страхових платежів і відповідно страхових виплат, а отже на фінансову інклюзію у цій сфері серед населення. Головне, щоб ми розуміли, що основним моментом, який держава повинна переслідувати – це забезпечення законності відповідно до тих нормативно-правових актів та підзаконних документів, що регулюють сферу страхування. Тобто, якщо в цьому напрямі буде все гаразд, і з боку страхової компанії буде проводитись

належне надання послуг, а з боку страхувальника не будуть вчинятися жодні шахрайські дії, то страховий ринок буде в будь-якому випадку інклюзивним.

На сьогодні з боку держави повинні бути створені не контрольно-регулятивні, а стимулюючі методи, що обов'язково позитивно впливатимуть на розвиток страхового ринку, і будуть базуватися на дерегуляції і різних контрольних підходів з боку державних органів нагляду. Важливою дією є скасування будь-яких неефективних напрямів регулювання і впровадження системи нагляду на основі моніторингу ризикових ситуацій. Інший підхід забезпечення розвитку страхової інклюзії буде направлений на захист безпосередніх споживачів страхових послуг та їх інтересів. Вироблення вільного ціноутворення, створення сприятливих умов до впровадження сучасних ліберальних засад на ринку страхових послуг – це крок до розвитку фінансової інклюзії страхових послуг. Розвиток страхового ринку можливий в контексті кращих європейських традицій та практик, і тих підходів, які вже позитивно зарекомендували себе в усьому світі та існують не один десяток років. Застосування кращих методик та підходів в галузі страхування – це також важливий крок до впровадження якомога більшої кількості страхових послуг серед якомога більшої кількості населення в державі.

В цілому варто говорити, що дотримання таких напрямів відстеження страхових послуг як проникнення страхування, а також забезпечення відповідного рівня щільності страхування, забезпечує інклюзію страхових послуг. Крім того, тоді ми можемо стверджувати про дотримання відповідного рівня фінансової безпеки держави та її регіонів.

Крім дотримання такого поширеного напрямку фінансової діяльності як страхування, більш поширеною на сьогодні залишається інклюзія банківських послуг. Доступність банківських послуг, як і у випадку з страховими послугами, багато в чому буде зосереджена на інформаційних технологіях. Дуже багато учасників фінансової системи не сповна можуть бути долученими до таких послуг. Це свідчить або про географічну обмеженість в доступі послуг, або невміння користуватись сучасними інформаційними технологіями, або напрацьовані вміння чи знання, що дають перевагу традиційним банківським послугам, а не Інтернет-послугам. Тому саме розширення доступності до інтернет-технологій та навчання комп'ютерній грамотності якомога більшої кількості населення і використання сучасних напрацьовань фінансової грамотності, що орієнтоване в основному на людей якомога ширшого вікового діапазону, сприятиме тому, що рівень фінансової інклюзії банківського сектору буде розширяться практично щодня.

Ми розуміємо, що така технологія як Інтернет-банкінг є відносно новим явищем, проте дуже інтенсивно розвивається в Україні і за останні 5 років набуло значного поширення серед користувачів банківськими послугами. Тобто кожен потенційний працівник банківських установ залишається під загрозою скорочення в міру того наскільки розвивається рівень надання банківських послуг в мережі Інтернет. Адже кожен, хто використовує банк через Інтернет, фактично забирає роботу в працівника банку і виконує його функції. Тому ми

повинні розуміти, що Інтернет-банкінг та використання сучасних електронних кабінетів, підключення до них абсолютної більшості кількості всіх послуг, які надаються банком, використання автоматизованих call-центрів та чат-ботів – це все сприяє тому, що ряд працівників банку у найближчій перспективі можуть бути скорочені, а кількість банків та їх відділень будуть зменшені. Тобто банк поступово буде переходити у те середовище існування, в якому вже окремі банки існують, тобто у віртуальну площину.

Наразі можемо стверджувати, що перевага Інтернет-банкінгу є очевидною, оскільки 24 години на добу та 7 днів на тиждень впродовж року ця технологія доступна на будь-якій території лише за однієї умови – доступу до інтернет-послуг. Використання Інтернет-банкінгу великою кількістю людей і доступність до цієї технології навіть тих, хто лише має карту чи рахунок відповідної банківської установи є можливістю для створення особистого електронного кабінету користувача банківськими послугами. Дійсно у даному випадку виникає питання щодо безпеки використання банківських послуг через мережу Інтернет, а також відповідність тим функціям та завданням, які повинен надавати банк, коли ми хочемо швидко та безпечно одержати наявну послугу. Велике значення відграє також наявність підтримки з приводу нерозуміння використання такого роду послугами: як швидко клієнту можуть підказати усунути проблему чи надати роз'яснення щодо користування банківськими послугами. Тому сучасне розуміння Інтернет-банкінгу змінюється, оскільки недостатньо лише розуміти як користуватися банківськими послугами, але й наскільки ми як клієнти можемо самостійно залучити функціонал банку і здатні за допомогою допомоги якісно вирішити технічні та фінансові проблеми.

Особливе поширення Інтернет-банкінгу відбувається за рахунок поширення різноманітної кількості додатків та застосунків. Дані програми створені сучасними ІТ-компаніями безпосередньо за безпосередньої участі банківських установ і є їхніми офіційними додатками банків. Такі розробки гарантують успішне управління особистими та корпоративними фінансами, зокрема депозитне та кредитне обслуговування, розрахунково-касове обслуговування, оплата платежів, здійснення особистого та пенсійного страхування, купівлю товарів та фінансових активів тощо. На сьогодні можемо стверджувати, що мобільний банкінг постійно буде розширяти мобільний та Інтернет-трафік, збільшувати обсяг операцій у фінансовій сфері і вказувати на те, наскільки ми можемо бути незалежними від будь-яких зовнішніх та внутрішніх факторів, будучи клієнтом конкретного банку і маючи доступ до мережі Інтернет. Використання Інтернет-трафіку буде залежати від технічних можливостей мобільних операторів чи провайдерів телекомунікаційних послуг. Крім того, ми повинні розуміти, що сучасні гаджети мають бути також на належному рівні. Тобто технологічні розробки, які впроваджені в сучасних смартфонах чи планшетах є кроком до того, наскільки ми можемо бути фінансово інклюзивними.

Розвиток мобільного банкінгу стає максимально можливим за рахунок злиття між смартфоном як телекомунікаційного пристрою, новітнього

програмного забезпечення з використанням сучасних технічних рішень, та надбань (зокрема мова йде про FaceID та TouchID), що використовують біометрію людини, а також дистанційного оформлення банківських послуг на зразок оформлення депозиту, кредиту, страхових послуг та пенсійних рахунків, купівлю банківських металів та ін.

Збільшення кількості сучасних банків (необанків), які використовують новації в технологіях банківського обслуговування через Інтернет, є хорошим показником розвитку фінансової системи, проте маємо констатувати збільшення загроз та конкуренції на сьогодні йде саме від небанківських компаній, які використовують сучасні напрацювання, зокрема сучасні мобільні застосунки та влаштовані в них платіжні елементи. В даному випадку такі компанії можуть послаблювати роль класичних банківських установ та платіжних банківських карток, адже вони надають досить потужні послуги, проте з досить потужними елементами захисту інформації. Зокрема, мова йде про такі компанії як Amazon, Facebook, Starbucks, і навіть використання існуючих платіжних систем, що набули популярності в світі (Samsung Pay, PayPal та ін.). Розвиток таких технологій покращує зв'язок з клієнтами, робить цей комунікаційний процес дешевшим, зручнішим та ефективнішим. Таким чином, поширення банківських послуг на сьогодні є інклюзією банківських технологічних послуг. Адже на сьогодні банки стають не просто установами, що надають фінансові послуги, вони стають в дечому IT-компаніями саме за рахунок широкого впровадження технологічних рішень в повсякденне життя. У найближчій перспективі наближеність до сектору інформаційних технологій визначатиме наскільки банк зможе пережити такі перевтілення на вимогу часу і забезпечити залучення якомога більшої кількості клієнтів до своїх послуг на максимально вигідних умовах для останніх.

Ще у 2019 р. Національний банк України оприлюднив своє бачення наскільки для України може бути застосована стратегія і бачення як фінансової грамотності, так і фінансової інклюзії¹⁵¹. Передусім мова йде про використання п'яти основних стратегічних бачень. Зокрема, мова йде про зміну фінансової культури, нових знань, отримання нових навичок і відповідно приведення всіх підходів до забезпечення відповідальної поведінки з боку фінансових користувачів і отримання значно більшої фінансової інклюзії. Також мова йде про формування українців фінансово-обізнаними з європейським мисленням. Це означає отримати нові підходи до світогляду громадянина України, який все-таки буде поділяти європейські цінності і буде готовий повністю трансформувати своє життя під європейські стандарти: він буде планувати формувати свій бюджет на основі власного прогнозування отримання доходів і витрачання видатків в контексті тих фінансових рішень, які властиві в його щоденній діяльності. Також він буде планувати витрачання своїх заощаджень у

¹⁵¹ Фінансова інклюзія задля економічного зростання: підсумки міжнародного «Форуму з фінансової інклюзії. Нікого за бортом» / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/finansova-inklyuziya-zadlya-ekonomichnogo-zrostannya-pidsumki-mijnarodnogo-forumu-z-finansovoyi-inklyuziyi-nikogo-za-bortom>

інвестиційному напрямі. А це буде позитивно впливати як на розвиток фінансової системи, так і окремого взятого домогосподарства.

Одним з ключових стратегічних напрямів фінансової інклюзії передбачає фокусування на молодь, особливо на людей віком до 24 років. Особливо мова йде про те, як вони навчаються, і як вони бачать себе у фінансовій сфері. Саме ця молодь навчатиме своїх рідних та друзів тим знанням, які необхідні для прийняття фінансових рішень щодня, і виважених рішень щодо того, як реалізувати той чи інший елемент своєї фінансової поведінки. Передбачається, що освітньо-інформаційний центр при НБУ, що буде створений, забезпечить якісну систему комунікації між Національним банком України та всіма іншими учасниками банківської системи. Це також крок до забезпечення поширення фінансових послуг, оскільки знання будуть давати нові бачення і напрацювання. Саме тому використання таких освітніх та інформаційних технологій буде посилювати банківський сегмент ринку фінансових послуг і створювати сприятливі умови для удосконалення банківського обслуговування населення та юридичних осіб в контексті забезпечення фінансової інклюзії.

Виходячи з аналізу показників фінансової інклюзії, можна стверджувати наступні тези. Ще у 2014 р. кількість банківських установ становила 147, а вже у 2018 р. кількість була майже вдвічі меншою, тобто 77 банків. Структурних підрозділів банків у 2014 р. нараховувалося понад 15 тис. од., на сьогодні їх двічі менше. Активних платіжних карток у 2014 р. існувало майже 33 млн. шт. Разом з тим це показник за останні роки виріс і становить наразі майже 37 млн. шт. Загальна кількість банкоматів станом на 2014 р. була понад 36 тис. од. Були періоди, коли цей показник зменшувався, але на сьогодні можна стверджувати, що кількість банкоматів існуючих банківських установ не змінилася і становить також 36 тис. од. Щодо платіжних терміналів банків, то їх значно більше, ніж банкоматів: у 2014 р. було 203 тис. од., у 2018 р. показник наблизився до рівня 300 тис. од., і надалі продовжує зростати. Також ми розуміємо, що чисті кредити відносно валового внутрішнього продукту у 2014 р. становили 9,1%, а впродовж останніх років цей показник зменшився втричі. Кошти фізичних осіб відносно валового внутрішнього продукту у 2014 р. становили 25,4%, натомість у 2018 р. цей показник зменшився майже наполовину. Відношення готівкових коштів до ВВП у 2014 р. становив 17,8%, а три роки тому – 9,8%. Тобто ми бачимо, як по кредитах, так і по готівкових коштах, ті фінансові ресурси, що обертаються у банківській сфері, суттєво зменшуються, вони стають менш доступними, в тому числі через скорочення банківських установ. А отже ми можемо стверджувати про те, що значна частина банківського сектору переходить у віртуальний простір, і частина населення, що користується традиційними банківськими послугами, позбавлена доступу до широкого набору банківських інструментів. Таким чином, навантаження на банки, які використовують традиційні банківські послуги, з роками тільки посилюватиметься.

Активне використання банківських продуктів та послуг на сьогодні властиве переважно людям молодшого віку та тим, хто має вищий рівень

освіти. Це свідчить про те, що значна частина населення залишається не охопленою банківським обслуговуванням. Варто зазначити, що мають платіжні картки та користуються банківськими послугами практично всі учасники банківської системи, що мають до неї доступ, тобто відбувається активне користування банківськими послугами. Зазначимо, що поширеними серед платіжних карток є безпосередньо дебетні картки (понад 60%), тобто ті, які дозволяють отримати заробітну плату чи пенсію, а також кредитні картки. Але кредитні кошти у банках використовують лише 50% клієнтів, оскільки є інші рішення, які дозволяють використовувати сучасні напрацювання кредитного ринку і отримувати відповідні кошти, при цьому вони не є активними учасниками конкретної банківської установи, маючи лише паспорт та ідентифікаційний код платника податків. Продаж чи купівлю валюти у банках здійснює значна частина користувачів таких послуг, а також іпотечними, автомобільними та споживчими кредитами користується значна частина громадян. Звісно, порівняно з закордонним досвідом кредитування, вітчизняний значно поступається, адже умови та забезпеченість кредитів на сьогодні в Україні ще не є доступними для абсолютної більшості громадян.

Дуже важливо проводити масштабні акції щодо поширення фінансових послуг, а отже і забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем, через популяризацію фінансової грамотності серед населення, особливо мова йде про молодь. Для прикладу, в Україні вже зарекомендували масштабні заходи щодо навчання та вироблення фінансових навичок серед школярів та студентів. Зокрема, мова йде про NBU University Challenge від НБУ¹⁵² (Всеукраїнський студентський чемпіонат, що надихає молодь вивчати особливості розвитку економічних процесів та пропонувати своє бачення монетарної політики в частині облікової ставки НБУ; у 2020 р. участь в чемпіонаті взяли 27 університетів із 13 областей України), Global Money Week¹⁵³ (потужна щорічна інформаційна кампанія, що має за мету підвищити фінансову обізнаність серед молодого покоління; 2021 р. кампанія проводиться в школах та університетах України), Всеукраїнський тиждень фінансів, або Всеукраїнський тиждень фінансової грамотності (у 2013-2019 рр. було охоплено близько 70 тис. учасників), «10 запитань фінансовому коучу»¹⁵⁴ (навчальний серіал та інші навчальні матеріали на освітній цифровій платформі «Дія» від Міністерства цифрової трансформації України) тощо.

3.3. Страхування в системі сталого розвитку соціально-економічних систем

Сутність сталого розвитку полягає в оптимальному поєднанні екологічної, соціальної та економічної складових, тобто у мінімізації та залагодженні протиріч між процесами економічного зростання та природокористування, що

¹⁵² Про NBU University Challenge. URL: <https://events.bank.gov.ua/uchallenge2020/>

¹⁵³ Про Global Money Week. URL: <https://events.bank.gov.ua/gmw2021/>

¹⁵⁴ Освітній серіал «10 запитань фінансовому коучу». Цифрова освіта. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/10-questions-to-financial-coach>

забезпечить раціональне використання і відтворення природних ресурсів, стійкі темпи економічного розвитку, якісний рівень життя і добробуту суспільства. Природні катаклізми, бідність, недотримання прав людини є причиною неефективного функціонування бізнесу та життя суспільства. Згідно звіту ООН за результатами 25-ої Конференції з питань зміни клімату¹⁵⁵, утримання кліматичних змін на рівні 1,5°C практично неможливе. Швидше, до 2100 року планета досягне рівня потепління 3,2°C, що означає зниження світового ВВП на 23,0%, на 28,0% вищу ймовірність виникнення циклонів 4-5 категорій, на 70,0% більше екстремальних опадів, що призведе до затоплення і непридатності до проживання районів, де мешкає близько 275 млн. людей.

Саме наявність таких протиріч, ризиковість процесів буття, що наростає із розвитком науки та техніки, збільшенням обсягів виробництва та використання природних ресурсів, визначають важливість страхування як фактору сталого розвитку соціально-економічних систем.

Страхові компанії, в силу природи своєї діяльності, мають змогу не лише управляти власними й прийнятими ризиками, а й активізувати та частково фінансувати реалізацію превентивних заходів, пришвидшувати інновації, розпоряджатись значними обсягами інвестиційних ресурсів, мають чималий вплив на бізнес-сектор. Чим більше господарюючих суб'єктів стане частиною страхового поля, чим більше ризиків буде охоплено страховим захистом, чим більші обсяги страхових резервів будуть сформовані страховиками, тим вагомішою буде макроекономічна роль страхування. Незастраховані ризики гальмують сталий розвиток через недоінвестиції, адже частина капіталу спрямовуються не на розвиток об'єкта, а у заощадження на випадок надзвичайних подій, втрати після катастроф, затримки чи помилки у процесі відновлення. Окрім того, як і будь-які суб'єкти господарювання, страхові компанії і самі зацікавлені у стабільних та сприятливих умовах ринкового, соціального та екологічного середовища для своєї діяльності.

Особливості впливу страхування на складові сталого розвитку розкрито на рис. 3.1.

Як бачимо, страхування можна сміливо назвати однією із складових економіко-соціо-екологічної безпеки держави. Будучи актуальним для різних господарюючих суб'єктів, для різних сфер економіки, страхування здійснює вплив на реалізацію концепції сталого розвитку на мікро-, мезо- та макрорівні.

Вітчизняний страховий ринок значно відстає за обсягами від ринків провідних країн світу (табл. 3.7). Зокрема, за даними Інституту Swiss Re¹⁵⁶, у 2019 році Україна за обсягом валових страхових премій займала 59 місце у світі, а за обсягом премій на душу населення – 81-ше: на одного жителя припадає близько 4 дол. США валових премій зі страхування життя і 49 дол. США премій за іншими видами страхування.

¹⁵⁵ Santenac I (2020). How the insurance industry can boldly shape a more sustainable future. URL : https://www.ey.com/en_gl/innovation-in-insurance/how-the-insurance-industry-can-boldly-shape-a-more-sustainable-future

¹⁵⁶ Swiss Re Institute (2020). SIGMA №4.2020. World insurance: riding out the 2020 pandemic storm. URL : https://www.swissre.com/dam/jcr:05ba8605-48d3-40b6-bb79-b891cbd11c36/sigma4_2020_en.pdf

Рис. 3.1. Особливості впливу страхування на складові сталого розвитку

Таблиця 3.7

Положення України на світовому страховому ринку у 2019 році

Місце в рейтингу	Країна	Обсяг валових премій, млн. дол. США	Частка світового ринку, %
1	2	3	4
Загальний обсяг страхових премій, млн.дол. США			
1	США	2460123	39,1
2	Китай	617399	9,81
3	Японія	459347	7,3
4	Великобританія	366243	5,82
5	Франція	262283	4,17
59	Україна	2222	0,04
Загальний обсяг премій зі страхування життя, млн.дол. США			
1	США	628522	21,55
2	Японія	341328	11,70
3	Китай	329432	11,30
4	Великобританія	264221	9,06
5	Франція	167588	5,75
79	Україна	182	0,01

Продовження табл. 3.7

1	2	3	4	
Загальний обсяг премій за іншими видами страхування, млн.дол. США				
1	США	1831601	54,25	
2	Китай	287967	8,53	
3	Німеччина	142301	4,21	
4	Японія	118019	3,50	
5	Великобританія	102022	3,02	
53	Україна	2040	0,06	
Щільність страхування (обсяг премій на душу населення), дол. США				
Місце в рейтингу	Країна	Обсяг валових премій на душу населення, дол. США	в т.ч.	
			страхування життя	інші види страхування
1	Кайманові острови	12764	469	12295
2	Гонконг	9706	8979	727
3	США	7495	1915	5580
4	Швейцарія	6835	3502	3332
5	Данія	6384	4757	1627
81	Україна	53	4	49

* складено автором за даними Swiss Re Institute¹⁵⁷

Основними тенденціями, що характеризують розвиток страхового ринку України, є :

- переважання ризикових видів страхування над страхуванням життя (рис.3.2), на яке припадало лише 8,7 % обсягу валових страхових премій у 2019 році. Такі диспропорції характерні країнам, що розвиваються, населення яких не довіряє фінансовим інститутам та довгостроковому вкладенню коштів, недостатньо обізнане у перевагах такого виду інвестування, а також знаходиться на межі бідності і не володіє вільними фінансовими ресурсами;

- переважання обов'язкових видів страхування (ОСЦПВ, страхування за системою «Зелена картка», обов'язкове страхування від нещасних випадків на транспорті тощо) над добровільними;

- концентрація страхового ринку. Гравці, що не мають змоги протистояти великим компаніям, мають недостатньо розвинену інфраструктуру, не змогли привести свою діяльність до вимог Положення про обов'язкові критерії і нормативи достатності капіталу та платоспроможності, ліквідності, прибутковості, якості активів та ризиковості операцій страховика від 07.06.2018 року, змушені покинути ринок;

- низька інвестиційна активність страхових компаній;

- динамічний розвиток страхового ринку. За даними Swiss Re¹⁵⁸, страховий ринок України в останні роки входить у десятку ринків, що найбільш

¹⁵⁷ Swiss Re Institute (2020). SIGMA №4.2020. World insurance: riding out the 2020 pandemic storm. URL : https://www.swissre.com/dam/jcr:05ba8605-48d3-40b6-bb79-b891cbd11c36/sigma4_2020_en.pdf

¹⁵⁸ Swiss Re Institute (2020). SIGMA №4.2020. World insurance: riding out the 2020 pandemic storm. URL : https://www.swissre.com/dam/jcr:05ba8605-48d3-40b6-bb79-b891cbd11c36/sigma4_2020_en.pdf

динамічно розвиваються, у регіоні Європи, Близького Сходу та Африки (ЕМЕА).

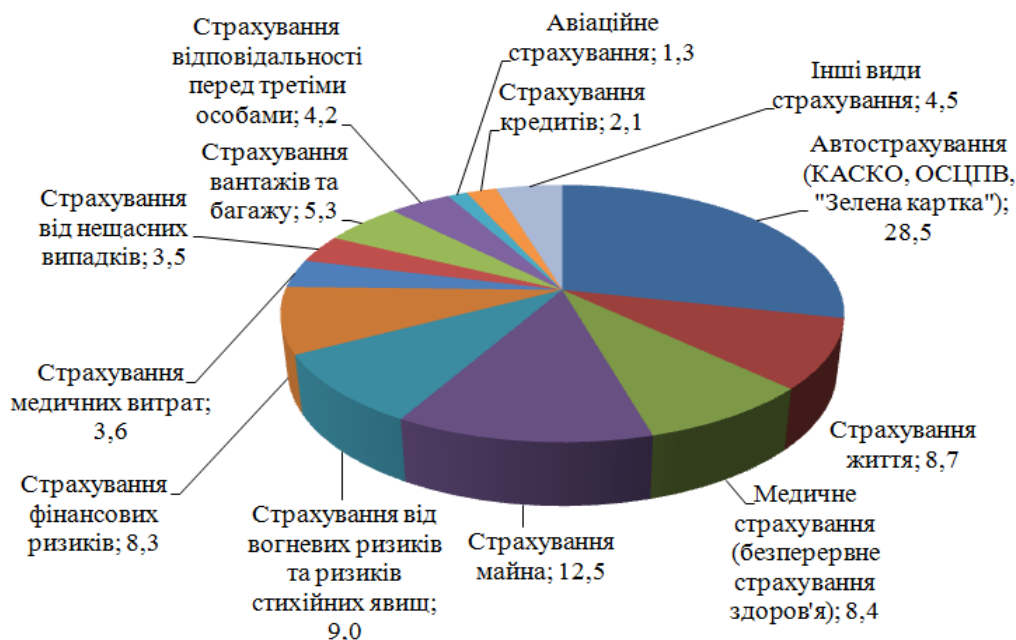

Рис. 3.2. Галузева структура страхового ринку України за обсягом валових страхових премій у 2019 році, %¹⁵⁹

Найчастіше, коли мова йде про роль страхування у забезпеченні сталого розвитку, мають на увазі екологічне страхування, яке, на нашу думку, слід розглядати як комплексне поняття, що включає цілий ряд напрямів страхування, серед яких :

- майнове страхування, при якому страхуються збитки, нанесені майну внаслідок екологічних аварій та катастроф природного та техногенного походження;

- страхування відповідальності за шкоду нанесену довкіллю. Як зазначає Заїкін Ю.В.¹⁶⁰, страхування відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища найбільш ефективно захищає інтереси підприємств по отриманню прибутків, суспільства по захисту здоров'я людей та держави через створення сприятливого інвестиційного клімату, гарантій податкових надходжень та соціальну стабільність;

- особисте страхування, при якому страхуються життя, здоров'я та працездатність осіб, що пов'язані з об'єктами підвищеної небезпеки.

У вітчизняній практиці, коли мова йде про екологічне страхування, в основному мають на увазі саме страхування відповідальності за забруднення навколишнього середовища, певною мірою нівелюючи інші складові, що входять до даного поняття. Зокрема, згідно ст. 49 Екологічне страхування та

¹⁵⁹ Нацкомфінпослуг (2020). Підсумки діяльності страхових компаній за 2019 рік. URL : https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/sk_2019.pdf

¹⁶⁰ Заїкін Ю.В. Екологічне страхування в Україні: Основні шляхи та проблеми його становлення. URL : <https://forinsurer.com/public/02/12/14/159>

екологічний аудит Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹⁶¹, в Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Обов'язкові види страхування, що відносяться до екологічних, визначено Законом України «Про страхування»¹⁶², серед них більшість – у галузі страхування відповідальності, наприклад, страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру; страхування цивільної відповідальності інвестора, в т. ч. за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції; страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту; страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації небезпечних відходів; страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів; у галузі особистого страхування - страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб.

До характерних особливостей вітчизняної системи екологічного страхування варто віднести:

- недостатній рівень державного регулювання екологічного страхування та участі держави. Погоджуємось з думкою Проценко О.Л.¹⁶³, що велике значення у справі запровадження в Україні системи екологічного страхування повинна відігравати держава, за рахунок формування екологічних резервних фондів та прямої участі у страхуванні особливо небезпечних промислових і оборонних об'єктів, розробці та реалізації цільових екологічних програм, спрямованих на попередження екологічних катастроф, створенні системи екологічної статистики, наукового забезпечення даної сфери тощо. Відмітимо, що в Україні досі відсутнє офіційне тлумачення даного терміну, а багато пропозицій та нормативно-правових актів у цій сфері залишились проектами;

¹⁶¹ Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

¹⁶² Про страхування. Закон України від 07.03.1996 85/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁶³ Проценко О. Л. Екологічне страхування: український аспект. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2014. № 2(13). С. 325-329.

- недостатня розробленість методологічної бази для визначення ступеня екологічно небезпеки;
- нерозвиненість екологічного страхування як страхової послуги. Рівень екологічності економіки в Україні є вкрай низьким, що зумовлює високу ризиковість даного виду страхування, а отже і значні обсяги виплат, що робить даний вид страхування непривабливим з боку страховиків;
- недостатність регіональних страхових фондів;
- недосконалість системи підготовки та перепідготовки кадрів у сфері екологічного страхування.

Стимулів до розвитку в Україні потребує і сфера страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, основними страхувальниками у якій на даний момент є юридичні особи, що страхують майно від пожеж. Тоді як сфера страхування майна фізичних осіб, особливо того, що розташоване в районах потенційних природних катаклізмів, є вкрай нерозвиненою. Така ситуація відрізняється від світових тенденції (рис. 3.3 та рис. 3.4). За даними Munich Re¹⁶⁴ частка страховиків у покритті збитків від природних катастроф щорічно збільшується і у 2018 році становить близько 45,0%.

Про вагомому роль і важливість фінансового сектору як фактору сталого розвитку у міжнародній практиці, свідчить той факт, що ще у 1992 році було створено UNEP FI - партнерство між Програмою ООН з навколишнього середовища та світовим фінансовим сектором, основними напрямками діяльності якого є вивчення передових практик у сфері сталого розвитку та відповідального фінансування, їх розповсюдження серед учасників фінансового ринку, участь у формуванні глобальної екологічної політики, проведення тематичних заходів, конференцій, форумів.

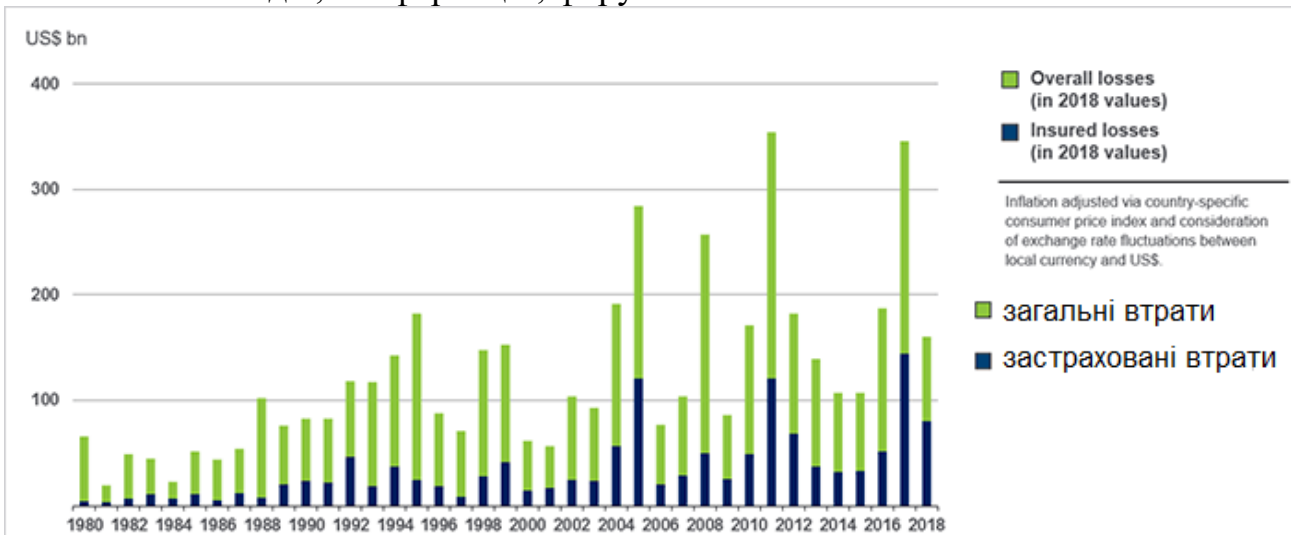

Рис. 3.3. Світові природні катастрофи за загальними та застрахованими збитками, 1980–2018, млрд. дол. США¹⁶⁵

¹⁶⁴ Munich Re (2019). Geo Risks Research, NatCatSERVICE. URL : <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-global-catastrophes>

¹⁶⁵ Munich Re (2019). Geo Risks Research, NatCatSERVICE. URL : <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-global-catastrophes>

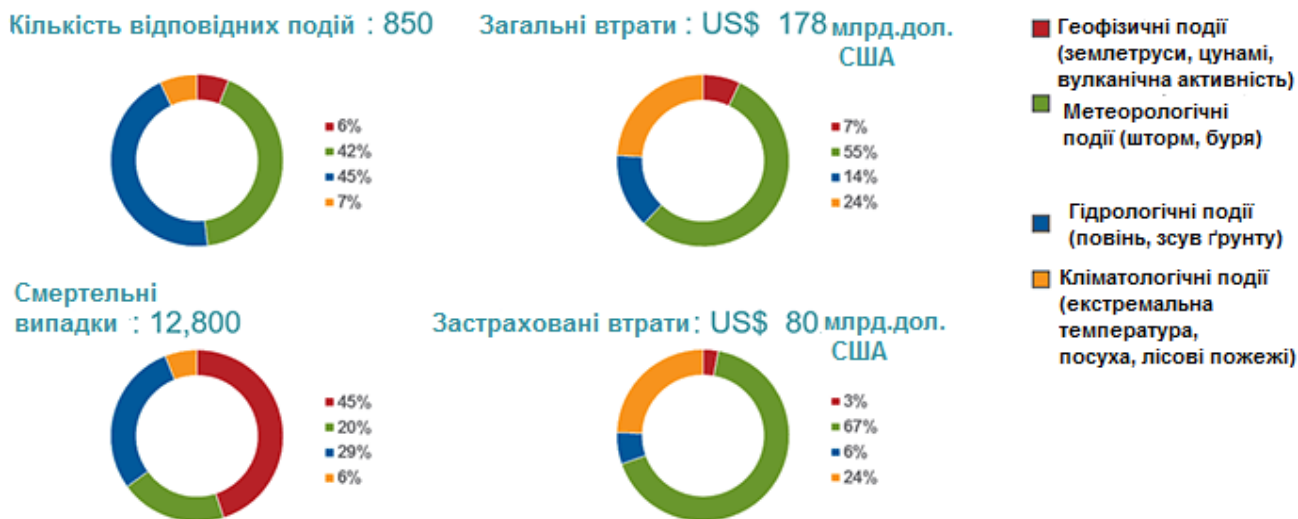

Рис. 3.4. Світові природні катастрофи за типом подій у 2018 році, за даними Munich Re ¹⁶⁶

У 2012 році UNEP FI визначено Принципи сталого страхування, що має на меті знизити ризики, розробити інноваційні рішення, покращити ефективність бізнесу та сприяти екологічній, соціальній та економічній стійкості. Серед таких принципів, зокрема ¹⁶⁷:

- врахування ESG (екологічних, соціальних та управлінських) – проблем при прийнятті управлінських рішень, розробці стратегії компанії, у процесі ризик-менеджменту, при розробці та просуванні нових та існуючих страхових продуктів, в процесі управління інвестиціями;

- співпраця з клієнтами та партнерами з метою підвищення їх обізнаності про ESG – проблеми, а також включення питань ESG до професійної освіти та етичних стандартів у галузі;

- співпраця з урядом, регуляторними органами та іншими зацікавленими сторонами щодо сприяння широкомасштабним діям у суспільстві з питань довкілля, соціальних питань та управління;

- відповідальне та прозоре розкриття інформації щодо впровадження даних принципів.

Учасниками Принципів сталого страхування стали близько 150 установ та страхових груп – лідерів світового ринку. Членами деяких страхових груп є страховики, що діють в Україні (Allianz, PZU ін.), проте жодна установа з країни походження Україна не є підписантом даних принципів.

Підсумовуючи вищесказане, визначено пріоритетні напрямки реалізації концепції сталого розвитку у страхуванні (рис. 3.5).

Способом акумулювання зусиль і ресурсів держави та страховиків у сфері реалізації концепції сталого розвитку може стати державно-приватне партнерство.

¹⁶⁶ Munich Re (2019). Geo Risks Research, NatCatSERVICE. URL : <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-global-catastrophes>

¹⁶⁷ The UNEP FI (2012). Principles for Sustainable Insurance. URL : <https://www.unepfi.org/psi/wp-content/uploads/2012/06/PSI-document.pdf>

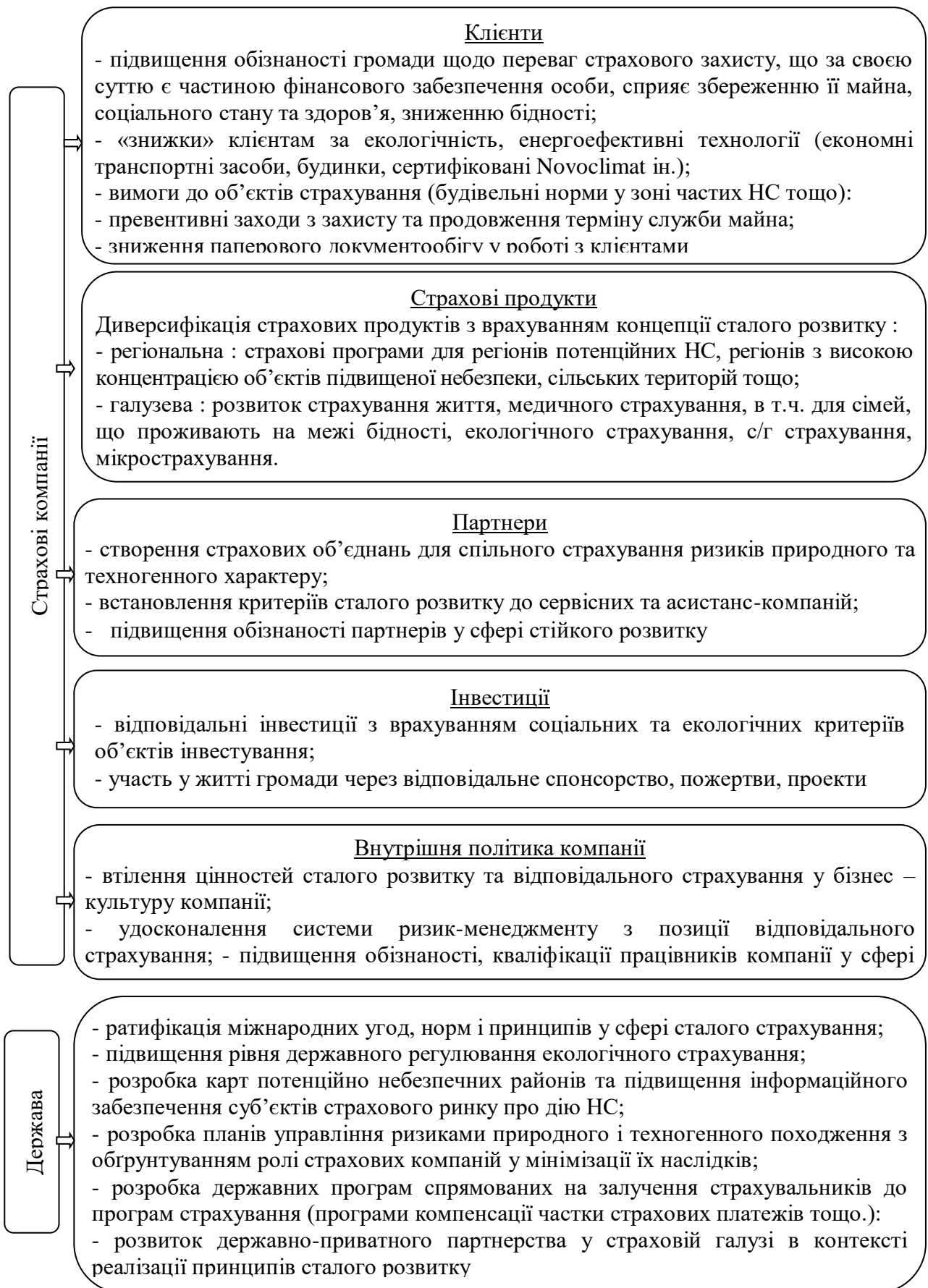

Рис. 3.5. Пріоритетні напрямки реалізації концепції сталого розвитку у страхуванні

Для держави таке партнерство відкриває можливості використання досвіду, технологій, інноваційного та інвестиційного потенціалу приватних компаній, дозволяє оптимізувати ризики, створює умови для ефективного діалогу між приватним та державним сектором.

В свою чергу приватні компанії мають можливість отримання кредитів на вигідних умовах, залучають бюджетні кошти при фінансуванні своїх проектів, збільшують географію своєї діяльності та глибше проникають на ринки, налагоджують ефективну співпрацю з органами виконавчої влади, здійснюють якісний ризик-менеджмент за рахунок розподілу ризиків, підвищують власний імідж за рахунок співпраці з державою.

Як зазначає Мужилівський В.В.¹⁶⁸, оскільки діяльність страховиків тісно пов'язана з постійним ризик-менеджментом, вони можуть розробити стратегію мінімізації ризиків у суспільно значимих сферах життя, у тому числі із застосуванням страхового захисту. Держава, в свою чергу, могла б виступити додатковим гарантом для страховика при страхуванні соціально значущих ризиків. Тому, співпраця між державними органами та комерційними страховими компаніями в рамках концепції державно - приватного партнерства буде взаємовигідною для обох сторін і в кінцевому підсумку сприятиме подальшому розвитку соціальної та економічної сфер України.

3.4. Безготівкові розрахунки як ефективний інструмент фінансового ринку в управлінні економічними системами

Сталий розвиток у державі залежить від активної участі кожної людини в усіх процесах, що відбуваються в сучасному житті суспільства. Основним завданням суспільства є забезпечення сталого розвитку держави в умовах сучасних глобальних викликів, які вимагають самореалізації індивідів і соціальних груп, націй і держав та людства в цілому а також їх взаємодії, що впливатиме на фундаментальні перетворення в усіх сферах суспільного життя. Саме глобальні виклики впливають на взаємовідносини між державами, на економічний, соціальний та культурний розвиток, на місце держави у світовому та європейському ринках а також на конкурентні переваги держави у світі.

Безготівкова економіка є однією з глобальних тенденцій, та одним з пріоритетів сталого розвитку, як розвинених, так і країн, що розвиваються. Безготівкові платежі як складова частина цифрової економіки не тільки дозволяють розкрити економічний потенціал, але також змінюють повсякденне життя, роблячи його простішим, зручнішим і безпечнішим. Ми підтримуємо думку Furst H., щодо розвитку безготівкової економіки, яка є «невідворотним процесом для усіх суб'єктів міжнародних економічних відносин»¹⁶⁹.

Саме безготівкова економіка є одним із драйверів розвитку сучасних інноваційних технологій, які дозволяють державам, бізнесу та суспільству

¹⁶⁸ Мужилівський В. В. Державно-приватне партнерство як засіб удосконалення обов'язкового страхування в Україні. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 37. С. 60-65.

¹⁶⁹ Furst H.A world becoming cashless. Description and analysis. Munich, GRIN Verlag. 2017. P. 19. URL: <https://www.grin.com/document/353528>. (дата звернення: 24.10.2019).

отримувати переваги щодо зростання ефективності та прозорості економіки, оптимізації виробничих витрат і поліпшення якості життя громадян. «Одним із пріоритетів для Національного банку на сьогодні є запровадження проекту Cashless economy, за якого сфера вжитку безготівкових розрахунків розшириться і максимально інтегрується у повсякденне життя кожного українця»¹⁷⁰.

Безготівкові розрахунки сприяють розвитку не тільки технологій але й фінансовій інклюзії (однаковим можливостям доступу та використання фінансових послуг), що є не менш вагомим за ріст ВВП, стабільності і стійкості банківських установ та зменшення корупції, що вказує на важливість дослідження розвитку карткових платежів.

Високий рівень тіньової економіки передусім завдає збитки державному бюджету, адже виникає його дефіцит. За розрахунками Мінекономіки, рівень тіньової економіки в Україні у 2019 році становив 28% від ВВП. Згідно з державною стратегією розвитку фінансового сектору до 2025 року, його планують зменшити до 20%. Як зазначають експерти: там де велика частка готівки в обороті країни, там і великий об'єм тіньових операцій, і навпаки – чим більший розвиток безготівкових розрахунків, тим менше можливостей для безконтрольної діяльності¹⁷¹.

Завдяки платіжній інфраструктурі та інноваційних способів оплати за товари та послуги в Україні спостерігається зростання безготівкових розрахунків. На 1 січня 2020 року українськими банками було емітовано 68,9 млн платіжних карток, що є на 9,51 млн шт. більше за випуск у 2018 році. Активні платіжні картки становлять 62% (42,2 млн штук). У розрізі платіжних систем найбільша частка кількості активних карток належить MasterCard – 68,5% (47,2 млн шт.), VISA – 30,5% (21 млн шт.), НПС «ПРОСТІР» – 1% (0,6 млн шт., рис. 3.6).

Якщо на 01.01.2019 року кожна 9 (дев'ята) активна платіжна картка була безконтактною, то на 01.01.2020 року вже кожна 5 (п'ята), що говорить про значне їх зростання – більше ніж у два рази (з 3946 тис. шт. до 8600 тис. шт.). Також активного поширення набирають токенизовані картки для безконтактних платежів за допомогою смартфонів та NFC-пристроїв, яких на кінець 2019 року становило 2,5 млн шт. Сервіси токенизації надають можливість використовувати реквізити платіжних карток для безконтактних розрахунків, а також зручність та безпеку.

Показники за кількістю емітованих платіжних карток у розрізі банківських установ наведені на рис. 3.7, де бачимо шість банків-емітентів у яких найбільше випущених платіжних карток. Лідером серед усіх банків за емісією платіжних карток є АТ КБ «Приватбанк» у якого на 01.01.2019 року налічували випущених в обіг 29 млн шт. (49 % від усіх емітованих карток усіма банками разом), з них активних карток – 20,4 млн шт. (55 %). У АТ «Ощадбанк» емітовано 11,6 млн шт. (20 %), активних 6 млн шт. (17 %, рис. 3.7).

170 НБУ запроваджує проект cashless economy. URL: <https://finpost.com.ua/news/5656>. (дата звернення: 25.10.2019).

171 Пігулка для економіки: як cashless впливає на фінансове здоров'я України.

URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/projects/projects-20201116131245/interkassa/5f7f2005862ab/>

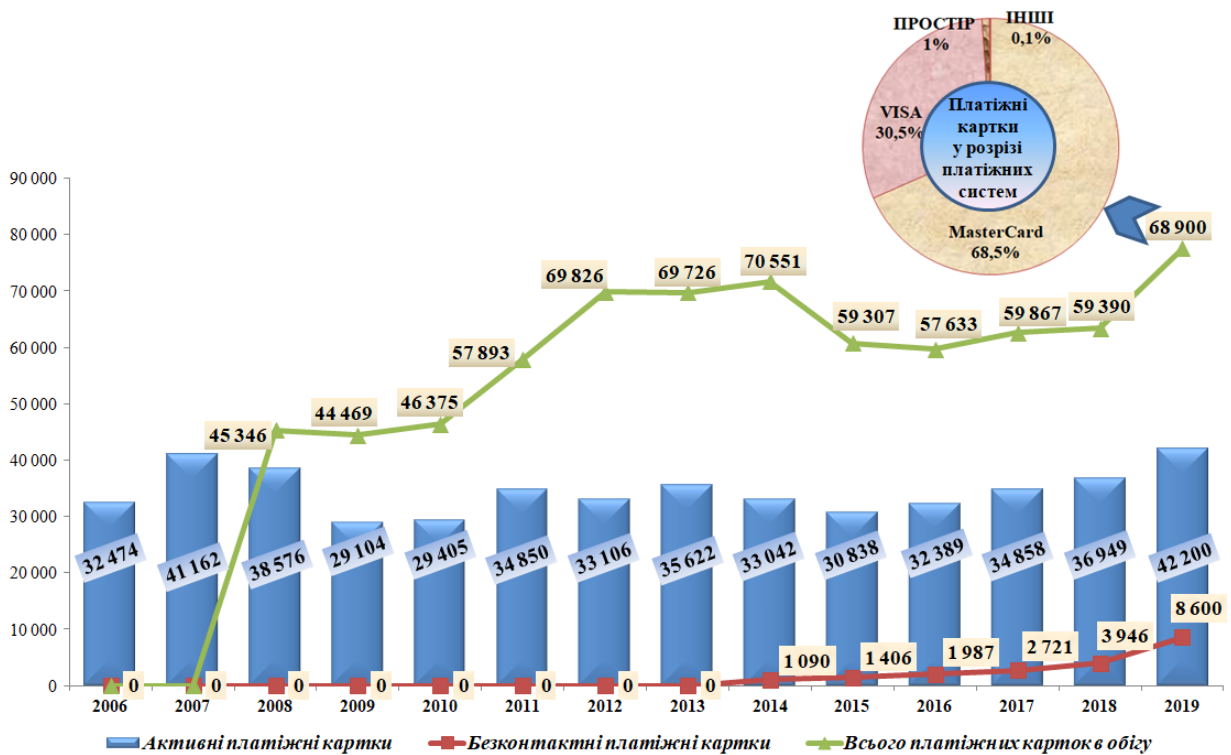

Рис. 3.6. Динаміка платіжних карток в Україні, тис. шт.
Примітка. Побудовано на основі даних джерела¹⁷²

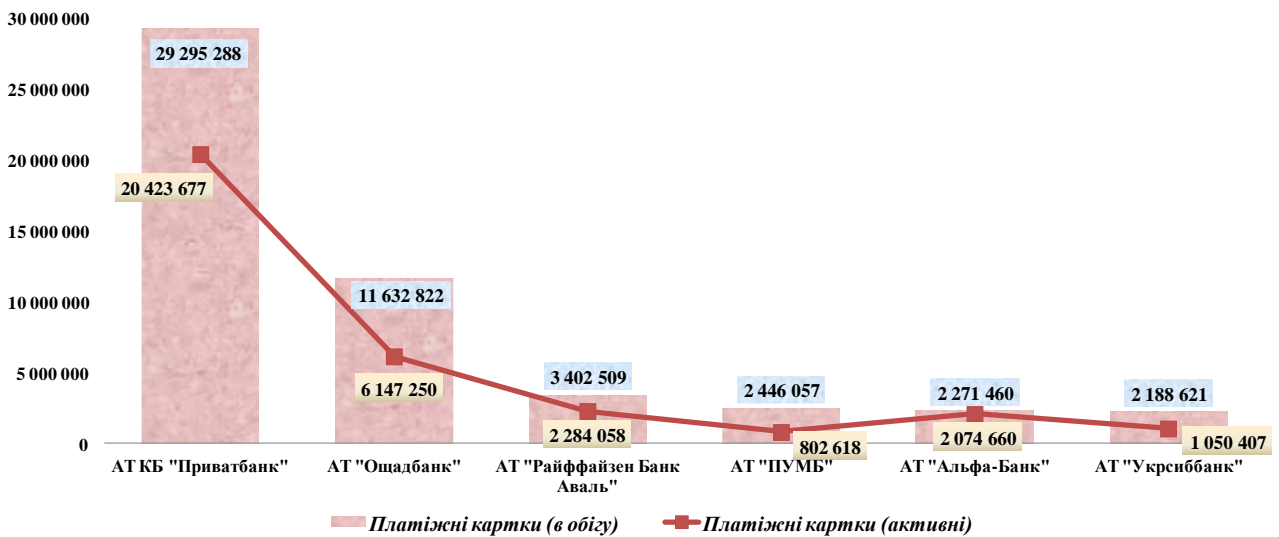

Рис. 3.7. Динаміка кількості емітованих карток у розрізі банківських установ на кінець 01.01.2019 року
Примітка. Побудовано на основі даних джерела¹⁷³

¹⁷² Ринок платіжних карток, 2019 рік (bank.gov.ua) URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219

¹⁷³ Види електронних платіжних засобів, які емітовані українськими банками.
URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219

У регіональному розрізі за кількістю активних платіжних карток лідерами є м. Київ (5,9 млн шт.) та Дніпропетровська область (4,4 млн шт.). Більше 2 млн шт. активних карток у Харківській (2,7 млн шт.), Львівській області (2,3 млн шт.), Київській (2,3 млн шт.) та Одеській (2,2 млн шт.) областях (рис. 3.8).

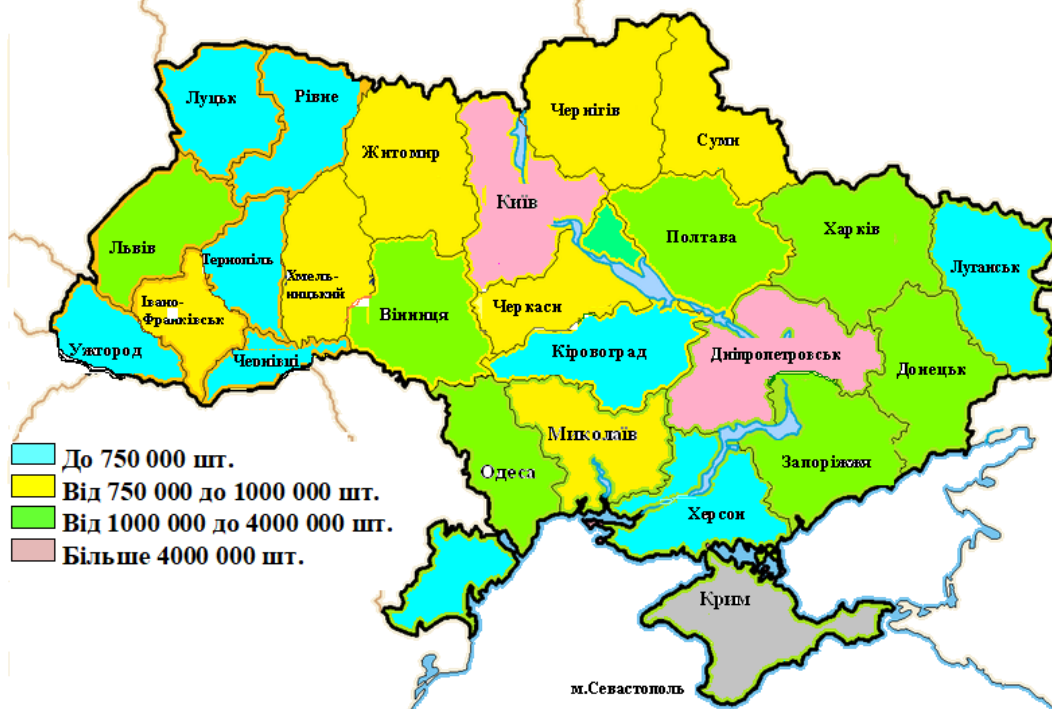

Рис. 3.8. Кількість (активних) платіжних карток за регіонами
Примітка. Побудовано на основі даних джерела ¹⁷⁴

Пандемія та карантин у 2020 році однозначно пришвидшили зростання безготівкових розрахунків. Але аналізуючи 2002–2019 роки можемо сказати, що ринок платіжних карток показав стабільне зростання як кількості, так і обсягів безготівкових розрахунків. У 2014 році кількість безготівкових розрахунків (56 %) почали переважати над операціями з отримання готівки (44 %). На 01.01.2020 року кількість здійснених операцій становили 5,1 млрд. Кількість безготівкових операцій становила 4,2 млрд (82 % від усіх операцій), отримання готівки 890 млн. (18 %), що говорить про перевагу у держателів платіжних карток здійснювати безготівкові операції за товари та послуги за допомогою платіжних карток а не отримувати готівку і нею розраховуватись (рис. 3.9).

Обсяг безготівкових операцій використовуючи платіжні картки на 01.01.2020 року, показує позитивну динаміку збільшення частки безготівкових платежів що досягла 50% та зменшення отримання готівки що теж становить 50% (рис. 3.10).

За останні 5 років сума операцій безготівкових розрахунків картками зростає на 25%, а частка суми операцій отримання готівки з використанням платіжних карток зменшення на 25%, що показує прагнення України не відставати від світової тенденції щодо розвитку безготівкових розрахунків.

¹⁷⁴ Дані в регіональному розрізі щодо кількості електронних платіжних засобів та інфраструктури їх обслуговування.
URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219

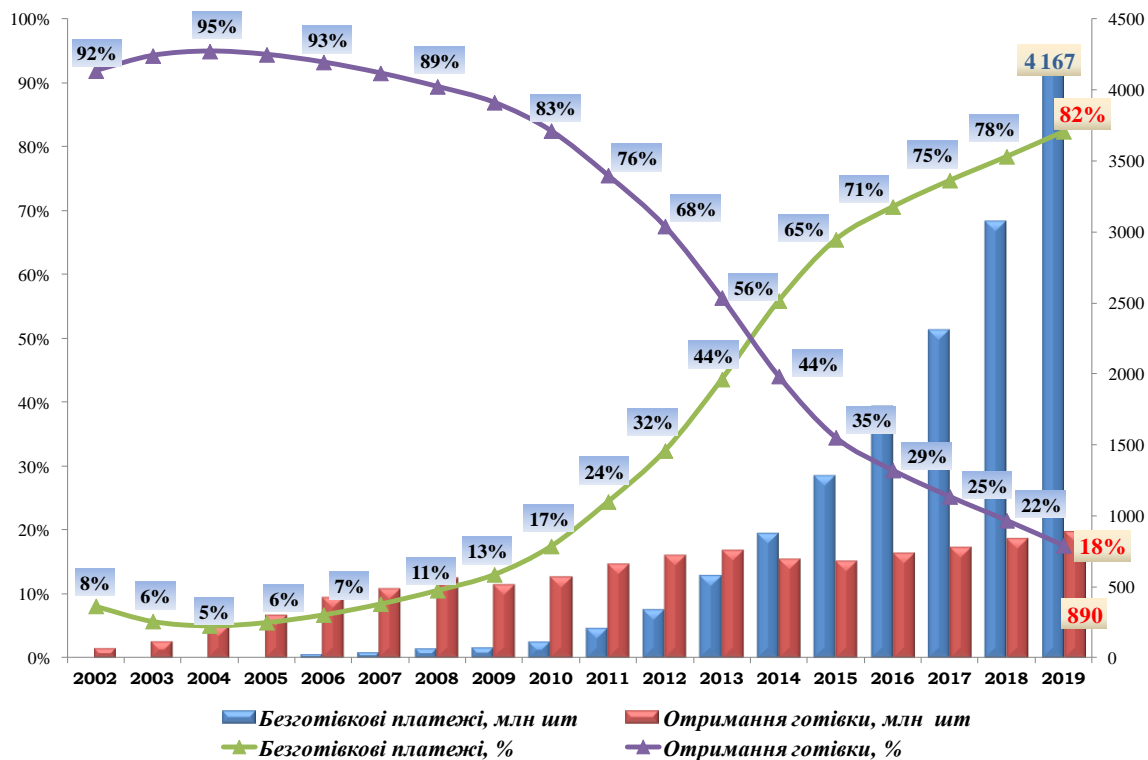

Рис. 3.9. Динаміка кількості безготівкових операцій з використанням платіжних карток.

Примітка. Побудовано на основі даних джерела¹⁷⁵

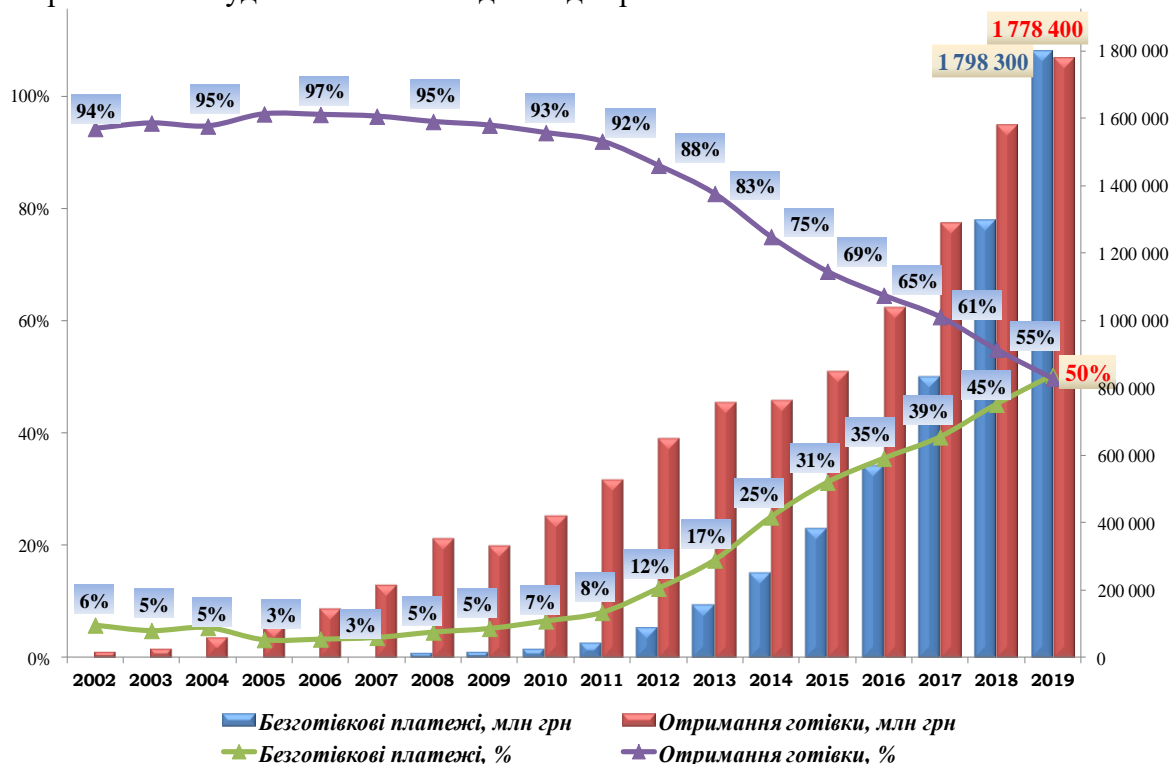

Рис. 3.10. Динаміка обсягу безготівкових операцій з використанням платіжних карток

Примітка. Побудовано на основі даних джерела¹⁷⁶

¹⁷⁵ Сума та кількість операцій з використанням електронних платіжних засобів, емітованих українськими банками. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219

Наведений на рис. 3.11 розподіл кількості безготівкових розрахунків за видами операцій показує, що у 2019 році найбільша кількість операцій була здійснена з використанням платіжних терміналів торговельної мережі – 2133 млн шт., що становить 51 % від усієї кількості операцій. Операції з переказу коштів з картки на банківський рахунок (767 млн шт.) та операції з оплати товарів та послуг в мережі Інтернет (728 млн шт.) становлять по 18 %. Найменшу кількість та частку займають операції здійснені за допомогою пристроїв самообслуговування 2 % або 66 млн шт.

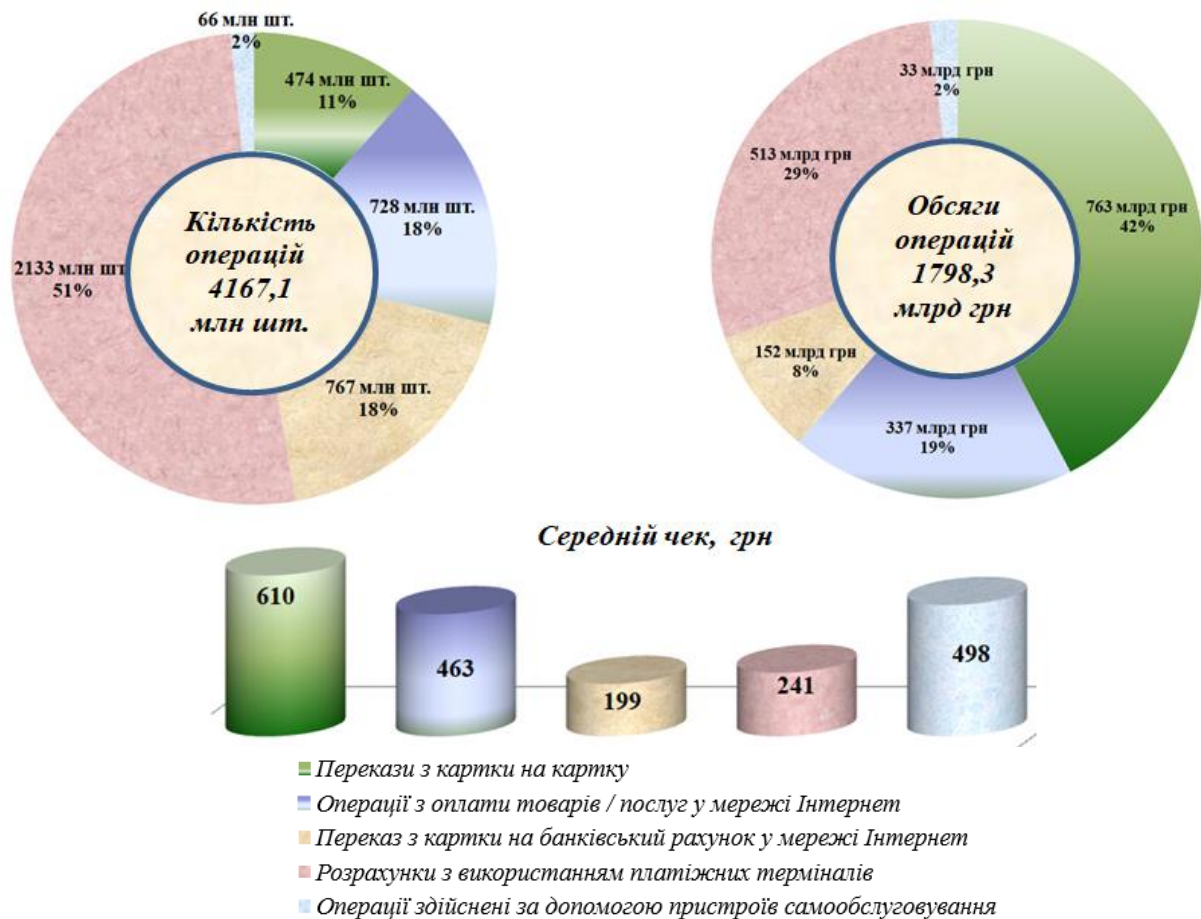

Рис. 3.11. Розподіл безготівкових розрахунків за видами операцій з використанням платіжних карток за 2019 рік

Примітка. Побудовано на основі даних джерела¹⁷⁷

Щодо обсягу безготівкових операцій, то перекази з картки на картку склали найбільшу частку (42 %) від усієї суми операцій що рівна 763 млрд грн, а середній чек здійснених операцій становив 610 грн. 29 % (513 млрд грн) склали розрахунки з використанням платіжних терміналів, а найменшу частку – 2 % знову ж таки операції здійснені за допомогою пристроїв самообслуговування (33 млрд грн), середній чек яких становив 498 грн.

¹⁷⁶ Сума та кількість операцій з використанням електронних платіжних засобів, емітованих українськими банками. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219.

¹⁷⁷ Розподіл безготівкових операцій з використанням платіжних карток, 2019 рік.

URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpodil-bezgotivkovih-operatsiy-z-vikoristannyam-platijnih-kartok-2019-rik>

За останні роки мережа платіжної інфраструктури для здійснення безготівкових розрахунків показує активне зростання і на 01.01.2020 р. нараховано 333,8 тис. шт. торговельних POS-терміналів що більше майже на 20% від попереднього 2018 року. Важливо зазначити, що частку у 90,5% становлять безконтактні POS-термінали, які дають можливість здійснювати безконтактну оплату. Також зросла кількість суб'єктів господарювання, які приймають платіжні картки до оплати у 2019 році на 15,1% що становить 240,2 тис. шт. (рис. 3.12).

Саме зростання мережі платіжної інфраструктури та розвиток сучасних технологій є одними із вагомих серед чинників, що впливають на розвиток безготівкових розрахунків.

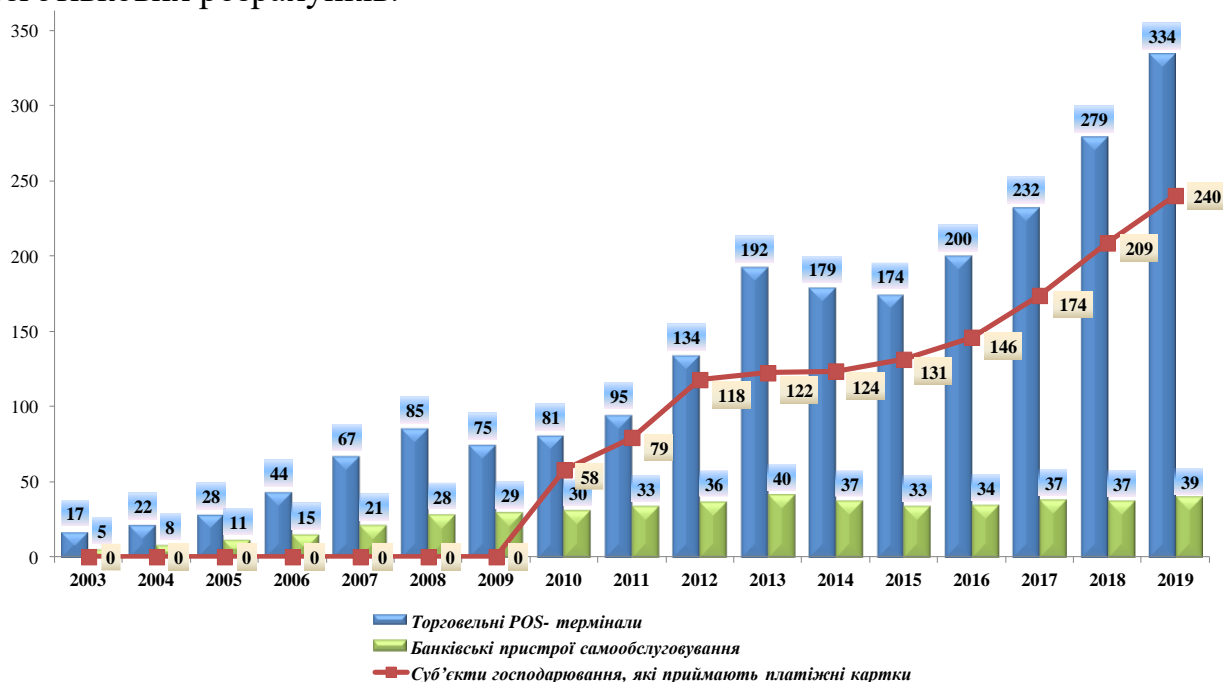

Рис. 3.12. Динаміка кількості платіжних пристроїв, тис. шт.¹⁷⁸

Завдяки співпраці національної платіжної системи (НПС) «ПРОСТІР» та міжнародної платіжної системи UnionPay у грудні 2020 року на українському ринку з'явилася перша кобейджингова платіжна картка «ПРОСТІР – UnionPay International», яка поєднала в собі технології двох платіжних систем та їх переваги, де першим банком-партнером у цьому проєкті став АБ «Укргазбанк». Для НПС – це суттєве розширення мережі приймання карток ПРОСТІР, користувачі якої можуть розраховуватись не тільки в межах України в понад 350 тис. торговельних POS-терміналах (98% терміналів підключено до НПС «ПРОСТІР») але й у 178 країнах світу, у тому числі на території Китаю (понад 27 млн точок продажу та 1,1 млн банкоматів), де платіжні картки інших платіжних систем не приймаються до оплати. Також це стосується зняття готівки та здійснення розрахунків в Інтернет а також акцій та знижок.

¹⁷⁸ Загальні дані про кількість клієнтів, електронних платіжних засобів та платіжних пристроїв. https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219

Випуск кобейджингових карток українськими банками буде вигідним можливістю оптимізувати витрати за рахунок дешевого обслуговування, оскільки усі операції на території України обробляються за тарифами і правилами національної платіжної системи «ПРОСТІР».

Міжнародна платіжна система UnionPay є лідером емісії платіжних карток у світі (емітовано майже 8 млрд карток, в тому числі за межами Китаю майже 130 млн карток, понад 2,9 млн банкоматів, а також 52 млн торговців, з них майже 29 млн за межами Китаю).

Україна є 178-ю країною у світі, в якій стало доступним використання картки міжнародної платіжної системи UnionPay, яка надає можливість оплатити товари і послуги, знімати готівку в партнерстві з понад 2300 фінансових інститутів у всьому світі. На сьогоднішній день платіжна картка UnionPay забезпечує безпечні та якісні транскордонні платіжні послуги для власників карток, клієнтська база яких є найбільшою у світі та емісія яких відбувається у 61 країні.

Розширення безконтактної платіжної інфраструктури зумовлена впровадженням інноваційних технологій, що є ще одним чинником впливу щодо зростання безготівкових розрахунків. Такі інноваційні сервіси, як системи Google Pay (з 1 листопада 2017 року) та системи Apple Pay (17 травня 2018 року) дали змогу своїм клієнтам прив'язувати банківські рахунки у системі та розраховуватися телефоном або smart-годинником з вбудованою системою NFC, що збільшило кількість здійснених операцій за рахунок NFC-транзакцій. Від 24 липня 2018 року запрацював сервіс безконтактних платежів Garmin Pay, який функціонує за допомогою розумних годинників Garmin, що дозволяє сплачувати за товари одним рухом руки (прикладаючи годинник до терміналу, що є зручним особливо для людей які подорожують та спортсменів). На рис. 3.13 представлено структуру безготівкових розрахунків з використанням платіжних терміналів у 2019 році.

Ще однією з новацій, що дає змогу залучити користувачів платіжних карток до безготівкових розрахунків, є система cashback (повернення готівки) – повернення частини вартості покупки на особистий картрахунок покупця, яка була впроваджена в Україні ще у 2015 році. І завдяки пропозицій банків щодо послуг з кеш-беку в різних його проявах прискорюють безготівкову форму розрахунку до сьогодні.

Також, мінімізувало використання готівки соціальна дистанція та віддалена робота що спричинена пандемією та карантинном, адже саме в кризових ситуаціях інновації породжують інновації та збільшують можливості виходу із ситуації кризи: «52% людей, які раніше ні разу не купували товарів в Інтернет, не замовляли доставку їжі онлайн, під час карантину вперше це зробили. 35% людей купували медикаменти в Інтернет.

Досить сильно збільшилася кількість безконтактних оплат – на рівні 39%»¹⁷⁹. Велика частина українців не мають ще банківських рахунків (близько

¹⁷⁹ Ярослав Вінокуров. Як карантин та коронавірус змінили малий та середній бізнес. URL: <https://hromadske.ua/posts/yak-karantin-ta-koronavirus-zminili-malij-ta-serednij-biznes>

40% людей позбавлені банківських безготівкових послуг) особливо у невеликих населених пунктах. Тому потенціал розвитку безготівкових розрахунків в Україні ще є значним.

Рис. 3.13. Структура безготівкових розрахунків з використанням платіжних терміналів у 2019 році

Тенденції останніх років свідчать про достатньо динамічні темпи приросту як кількості, так і обсягу операцій з використанням безготівкових розрахунків, які є сьогодні зручними, швидкими та безпечними, що сприяє їх поширенню. Зручність та простота використання платіжних засобів теж впливає на розвиток безготівкових розрахунків, хоча й вимагає знань щодо володіння технологіями їх використання. Безумовно, що розрахунок готівкою не вимагає додаткових знань, так як кожна людина вважає такий розрахунок само собою зрозумілим. Однак сьогодні не тільки молодь володіє знаннями використання платіжних карток чи смартфона але й люди похилого віку, які активно освоюють Інтернет та онлайн-платежі. Щодо суб'єктів господарювання, то деякі з них практично вже повністю обходяться безготівковими розрахунками і відмовляються від готівки, що дозволяє підвищити швидкість здійснення розрахункових операцій та зменшити витрати праці на облікові операції. Зручність розрахунків в мережі Інтернет також змушує покупців і продавців робити вибір на користь використання безготівкової системи оплати. Обов'язковість прийняття платіжної картки до оплати різними учасниками і розгорнутий сервіс на будь-якій території, сприятимуть більшому поширенню її використання та розвитку безготівкових розрахунків.

Розвиток технологій і модернізація механізмів у фінансовому секторі сприяють швидкому поширенню безготівковому розрахунку не тільки в Україні але й в усьому світі. Нові види електронного платежу (смарт-картки, інтернет-ресурси, мобільні додатки, біткойни та інше) та новітні технології з'являються

щоб покращити та полегшити процес грошового обігу, для зручності і мобільності а також забезпеченні прозорості і посиленні безпеки проведених грошових операцій.

Тому, належна увага до розвитку сучасних інноваційних технологій та платіжних продуктів у сфері безготівкових розрахунків прискорить зростання безготівкових операцій та зменшення готівкових, що забезпечить сталий розвиток економіки в Україні в умовах глобальних викликів.

РОЗДІЛ 4

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРЕДИТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

4.1. Фактори впливу на ефективність кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем

Сучасні реалії розвитку соціально-економічних систем підкреслюють актуальність впливу кредитного механізму на всі економічні процеси. А оптимізація функціонування обґрунтованого та ефективного кредитного механізму пов'язана не тільки з важливістю активізації позитивного впливу кредитних відносин на обсяг та структуру грошової маси в країні, а й із забезпеченням потреби в додаткових джерелах фінансування розширеного відтворення. З одного боку, це забезпечується підвищенням ефективності кредитних операцій банків, які були і є основним джерелом прибутковості. З іншого, це – реалізація кредитних відносин, що забезпечується дохідністю кожного кредитного проекту / операції. Тобто, на початковому етапі визначення факторів впливу на кредитний механізм, ключовим є формування зваженої кредитної політики кожним окремим банком, а потім – визначення та оцінки факторів впливу на ефективність кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем.

Дослідженням питань стану кредитного ринку України та його аналізом займалися вітчизняні вчені: М. Білик, Ф. Бутинець, О. Васюренко, В. Вітлінський, А. Головач, Н. Головач та ін.

У науковій літературі питанням висвітлення сутності, функцій і принципів формування кредитної політики банку, а також факторів впливу на ефективність її реалізації присвячені праці У. Владичина, В. Вовка, І. Гуцала, І. Карбівничої, О. Кореневої, Л. Кузнецової, О. Лаврушина, В. Міщенко, С. Науменкової, М. Новосельцевої, Г. Панової, Н. Слов'янської та ін.

Визначенню кредитного ризику та запобіганню розвитку його негативного впливу на сталість функціонування банку присвячені праці О. Васюренка, В. Вітлінського, В. Глуценка, Е. Карлетті, С. Козьменка, А. Лобанова, Г. Марковіца, С. Прасолової, Л. Примостки, Т. Савченка, І. Сала та ін.

Проблемами вдосконалення механізму кредитування та державного регулювання займались М. Дем'яненко, П. Саблук, Г. Корнійчук, Ю. Лупенко, Халатур С. та ін.

Теоретичні та методичні аспекти ефективності кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем, в тому числі й елементи понятійно-категоріального апарату відображені в працях В. Березовського, Е. Вейса, А. Гальчинського, О. Гудзь, І. Гуцала, С. Мочерного, С. Єрохіна, Ш. Коклена, М. Крупки, А. Мороза, О. Орлюка, О. Олійника, С. Реверчука, П. Саблука, С. Сімонді, А. Сміта, М. Туган-Барановського, О. Філімонової, М. Фрідмана, М. Хмелярчук, Н. Шелудько та ін.

Однак немає спільного тлумачення суті та принципів функціонування кредитного механізму що пов'язано з кардинально відмінними методологічними підходами в дослідженні кредитного механізму. Тому дослідження факторів впливу на ефективність кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем є актуальним.

Розглянемо варіанти тлумачення терміну «кредитний механізм» (табл. 4.1)

Таблиця 4.1

Наукові підходи до трактування поняття
«кредитний механізм»

Джерело	Визначення
1	2
Гальчинський А. Теорія грошей: навч.-метод. посібник. К.: Основи, 1998. 413 с	Сукупність принципів, організаційних форм, методів і правил, які забезпечують умови реалізації кредитних відносин та функцій кредиту на практиці
Гудзь О. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 578 с.	Реалізація кредитного забезпечення через кредитний механізм, який в свою чергу, може бути конкретизований у механізмі кредитного забезпечення підприємств, що охоплює такі складові: економічні методи, економічні важелі, нормативно-правове забезпечення, організаційно-інституційне та інформаційне забезпечення
Гуцал І. Дієвість кредитного механізму в економіці: Автореф. дис. д-ра екон. наук. URL: http://librar.org.ua/sections/load.php?s=business_economic_sciences&id .	Форма реалізації кредитної політики на макро- і мікрорівні для досягнення конкретних цілей як окремого комерційного банку, так і держави загалом
Економічний словник. URL: http://www.Bank24.ru/info/glossary/?srch .	Складовий елемент господарського механізму, котрий включає принципи кредитування, кредитне планування та розробку кредитної політики
Добрынин А. И., Тарасевич Л. С. Экономическая теория. URL: http://knigi-uchebniki.com/ekonomicheskaya-teoriya_781/213-kreditnyimechanism	Економічний механізм реалізації власності на позичкові ресурси, що виступає в тій чи іншій організаційній формі кредитних відносин, адекватних даному рівню розвитку продуктивних сил
Крупка М. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2001. 608 с.	Фінансово-кредитна система реалізована у практичній діяльності через фінансово-кредитний механізм
Мороз А. Банківська енциклопедія. К. : Слід, 1993. 380 с.	Сукупність принципів, організаційних форм, методів і правил, встановлених законодавством і спрямованих на забезпечення управління кредитом

Продовження табл. 4.1

1	2
<p>Мочерний С. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2. К.: ВЦ «Академія», 2000. 864 с.</p>	<p>Сукупність принципів, організаційних форм, законодавчих норм, методів і правил, спрямованих на управління кредитом.</p>
<p>Орлюк О. Фінансова енциклопедія. К. : ЮрінкомІнтер, 2008. 472 с.</p>	<p>Об'єднання системи зв'язків, що стосуються акумуляції та мобілізації грошового капіталу між кредитними інститутами і різними секторами економіки; відносини, пов'язані з перерозподілом грошового капіталу між самими кредитними інститутами в межах діючого ринку капіталу; відносини між кредитними інститутами та клієнтами</p>
<p>Реверчук С. Влада. Банки. Бізнес: Політекономія взаємодії і розвитку : наукова монографія. К.: Атіка, 2002. 320 с.</p>	<p>Через кредитний механізм функціонує кредитна система та відбувається реалізація кредитних відносин</p>
<p>Саблук П. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. <i>Економіка АПК</i>. 2007. № 2. С. 3– 10.</p>	<p>Сукупність процедур і правил взаємовідносин кредитора й позичальника з приводу одержання цінової вартості та тимчасового платного користування із системою гарантій вчасного повернення цієї вартості</p>
<p>Філімонова О. Б. Система та механізм банківського кредитування підприємств: зв'язок і протиставлення сутності понять. <i>Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «КМА»</i>. Серія : <i>Економіка</i>. 2016. Т. 275, Вип. 263. С. 62-69.</p>	<p>Комплекс взаємопов'язаних методів, інструментів, важелів, елементів інформаційного, нормативно-правового та методичного забезпечення, передумов та процесу їх реалізації, а також інфраструктурних складових, що має цілеспрямований вплив на забезпечення підприємств кредитними ресурсами у достатній кількості та прийнятної вартості з метою отримання прибутку чи іншого економічного ефекту.</p>
<p>Шелудько Н. М. Кредитний механізм реалізації інвестиційної політики: автореф. дис. д-ра екон. наук. URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id.</p>	<p>Механізм прояву функцій кредиту в сучасних умовах, а також виявлення основних тенденцій і закономірностей розвитку кредитної системи, яка утворює інституційну основу кредитних відносин в економіці і через яку функціонує кредитний механізм, та її вплив на перебіг відтворювального процесу в умовах трансформаційних змін в економічній системі</p>

Як бачимо з табл. 4.1, спільними рисами тлумачення терміну «кредитний механізм» є базування на дослівному значенні слова «механізм», що в перекладі з грецької означає знаряддя, машина, тобто пристрій, що передає або перетворює рух¹⁸⁰. Нагадаємо, що у сучасній науці використовують термін «економічний механізм» – велика і складна система, головним завданням якої є

¹⁸⁰ Тлумачний словник української мови . URL: <http://eslovnky.com>.

здійснення орієнтованої, цілеспрямованої діяльності суб'єктів господарювання для досягнення поставлених цілей, а також як сукупність методів, важелів і стимулів впливу на економічні процеси та їх регулювання¹⁸¹. А фінансовий механізм, своєю чергою, це – сукупність форм і методів створення та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, суб'єктів господарювання і населення, а також для забезпечення економічного та соціального розвитку в цілому¹⁸².

Ми ж пропонуємо два підходи до визначення поняття «кредитний механізм»:

1) ендогенні (внутрішні) – організаційно-структурне відображення кредитних відносин, тобто внутрішня організація і функціонування кредиту. Сюди ми відносимо: кредитний потенціал банків (обсяг залучених і запозичених ресурсів), наявність довгострокових ресурсів у банках, рівень відсоткових ставок за довгостроковими кредитами, структура й стабільність депозитної бази, структура та якість кредитного портфеля, забезпечення кредиту, спектр кредитних продуктів та тарифи на кредитне обслуговування, умови кредитування, рівень менеджменту в банках, професійність та досвідченість кадрового складу банку, спеціалізація банків та їх територіальне розміщення, рівень розвитку інфраструктури кредитного ринку;

Деякі з них розглянемо детальніше. Обсяг залучених та запозичених коштів подано на рис. 4.1:

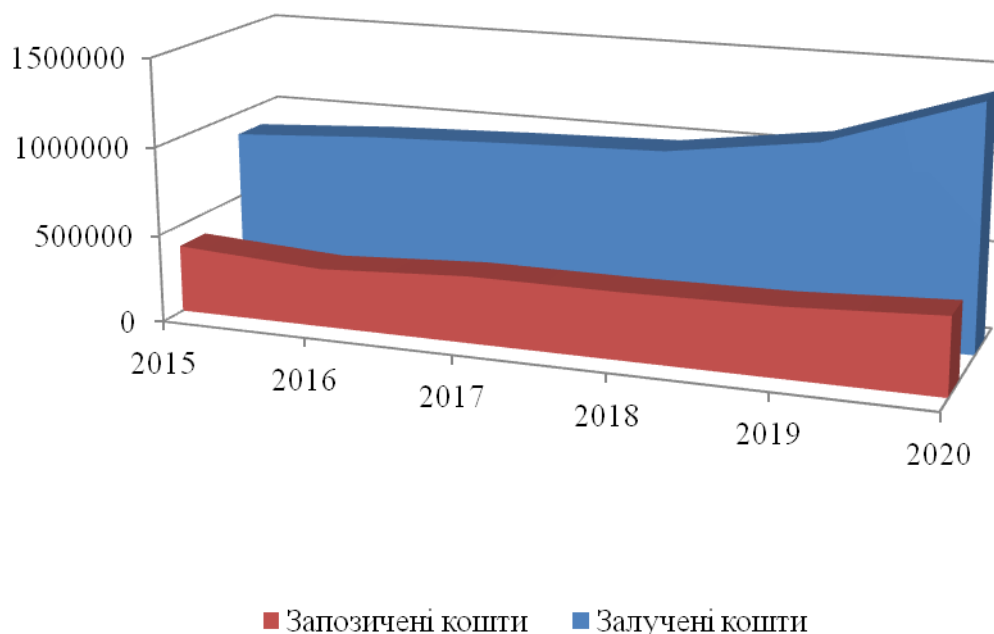

Рис. 4.1. Кредитний потенціал банків, млн. грн.

¹⁸¹ Василик О. Д. Теорія фінансів. URL: <http://library.if.ua/book/35/2346.html>

¹⁸² Сущность кредитного механизма и его роль в системе рыночных отношений. URL: <http://www.bumerang-nsk.ru/creditt1r3part1.html>.

Як бачимо з рис. 4.1, незважаючи на постійне зростання кредитного потенціалу вітчизняної банківської системи, співвідношення між запозиченими та залученими коштами залишається стабільним, в межах 1 : 3.

За відсутності нових макроекономічних потрясінь знижуватиметься й вартість кредитів для бізнесу та населення. Банки дедалі активніше конкуруватимуть за якісних позичальників. Фінустанови з другої половини 2019 року відзначають, що суттєво посилюється позитивний вплив нижчих ставок на кредитний попит підприємств.

Одна з перешкод, що досі стримує розвиток кредитування, – нестача довгострокового фондування. Банки залучають кошти переважно на короткий строк – три чверті зобов'язань у гривні мають залишковий термін до одного місяця. Збільшення строковості зобов'язань – це питання довготривалої перспективи. Нині таких ресурсів на українському ринку майже немає. Частково вирішенню цієї проблеми сприятиме запуск інструментів довгострокового рефінансування НБУ. Такі кредити надаватимуться через регулярні тендери за плаваючою ставкою з прив'язкою до облікової. Крім того, у розпорядженні банків буде інструмент убезпечення від ризиків зміни ставки – процентний своп. Завдяки ньому фінансові установи зможуть пропонувати клієнтам продукти з фіксованою процентною ставкою, залучивши довге фондування під плаваючу ставку. У перспективі зручність та переваги використання процентних свопів сприятимуть поширенню операцій і між банками⁴.

Рівень непрацюючих кредитів (NPLs) продовжує скорочуватися, хоч і вкрай повільно. Основний фактор – стрімке зростання роздрібного кредитування, що статистично «розмиває» частку старих недіючих кредитів. Більшість банків визнала збитки від NPLs майже повністю, рівень їх покриття резервами перевищує 90%. Темпи розчищення банківських балансів від недіючих активів украй низькі. Частка непрацюючих кредитів повільно знижується, їхні обсяги практично не змінюються¹⁸³. Питому вагу непрацюючих кредитів подано на рис. 4.2.

Від початку року частка недіючих кредитів продовжила повільно зменшуватися. Основна причина – статистичний ефект від зростання кредитного портфеля. Це особливо помітно в сегменті фізичних осіб: у ньому за останні два роки частка NPLs скоротилася на 17 в. п. до 42.6%. Тим часом у корпоративному сегменті за цей період частка непрацюючих кредитів зменшилася лише на 2 в. п. до 54.9%. У ньому обсяг кредитів зростав повільніше, зате було проведено значні реструктуризації держбанками. Вони визнали реструктуровані позики працюючими після того, як протягом півроку позичальники знову почали їх регулярно обслуговувати.

Частка й обсяг NPLs значно зменшилися в іноземних банках: за два роки в топ-5 із них частка знизилася з 34.0% до 14.3%. Це доводить, що активна робота з недіючими кредитами дає хороший результат за відносно короткий період. Банки отримують майже всі нараховані процентні доходи. Співвідношення між отриманими та нарахованими процентними доходами – один із надійних

¹⁸³ Звіт про фінансову стабільність. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H1.pdf?v=4

показників якості кредитного портфеля та достатності сформованих резервів. Фінансова звітність за 2018 рік показує, що в більшості банків цей показник близький до 100%. Тобто фінустанови здебільшого отримують усі нараховані відсотки. Проте для трьох із них індикатор нижчий за 80%. Ці банки повинні адекватніше оцінити справедливу вартість відповідних активів⁴.

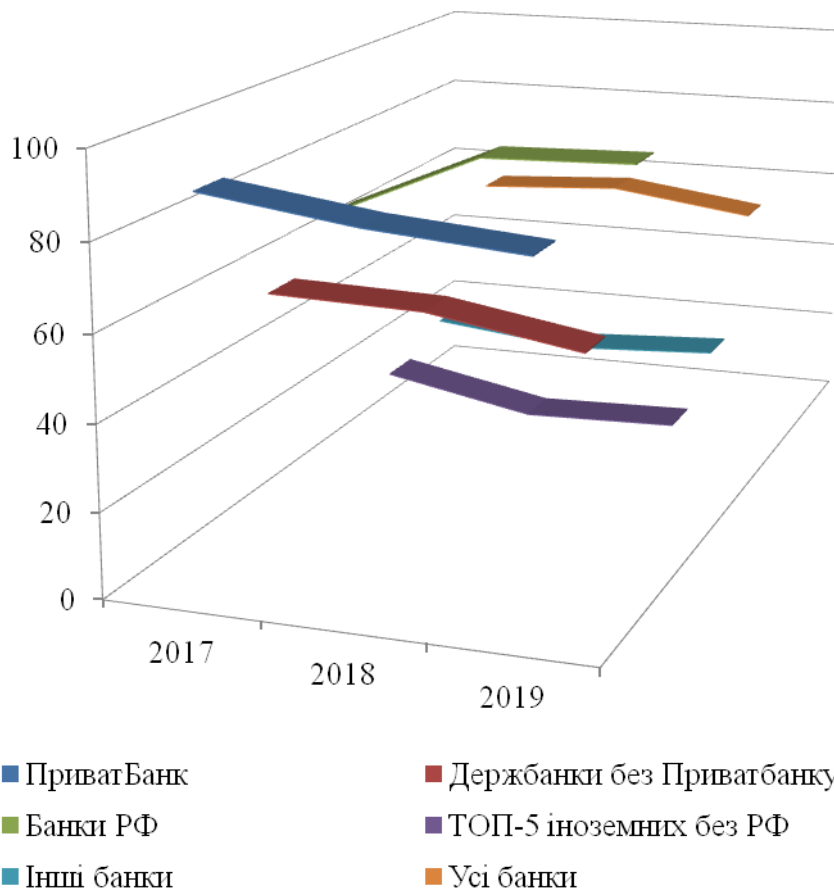

Рис. 4.2. Частка непрацюючих кредитів у вітчизняній банківській системі

Щодо рівня розвитку інфраструктури кредитного ринку регулятори (Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Міністерство фінансів України та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб) затвердили положення про те що макроекономічний розвиток стимулюватиметься шляхом активізації кредитування малого і середнього підприємництва, зокрема фермерських господарств під заставу землі, усунення перешкод для перезапуску іпотечного кредитування, експортного фінансування. Іншими важливими завданнями за цим напрямом є виважена фіскальна політика, розвиток ринку небанківського кредитування, посилення координація дій Міністерства фінансів та Національного банку, запровадження II рівня та удосконалення регулювання III рівня пенсійної системи, розвиток внутрішнього ринку державних цінних паперів¹⁸⁴.

¹⁸⁴ Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/regulyatori-finansovogo-rinku-zatverdili-strategiyu-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini-do-2025-roku>

2) екзогенні (зовнішні) – сукупність методів і форм, інструментів, прийомів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток. Крім цього, сюди можемо віднести: загальний стан економіки країни, темпи інфляції, особливості грошово-кредитної політики НБУ, рівень доходів населення, кон’юнктура на кредитному ринку, рівень цін на банківські кредитні продукти.

Розробимо структуру кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем, до якої належать такі елементи: фінансове забезпечення, важелі впливу, методи кредитування, інструменти та ресурсне забезпечення (рис. 4.3).

КРЕДИТНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

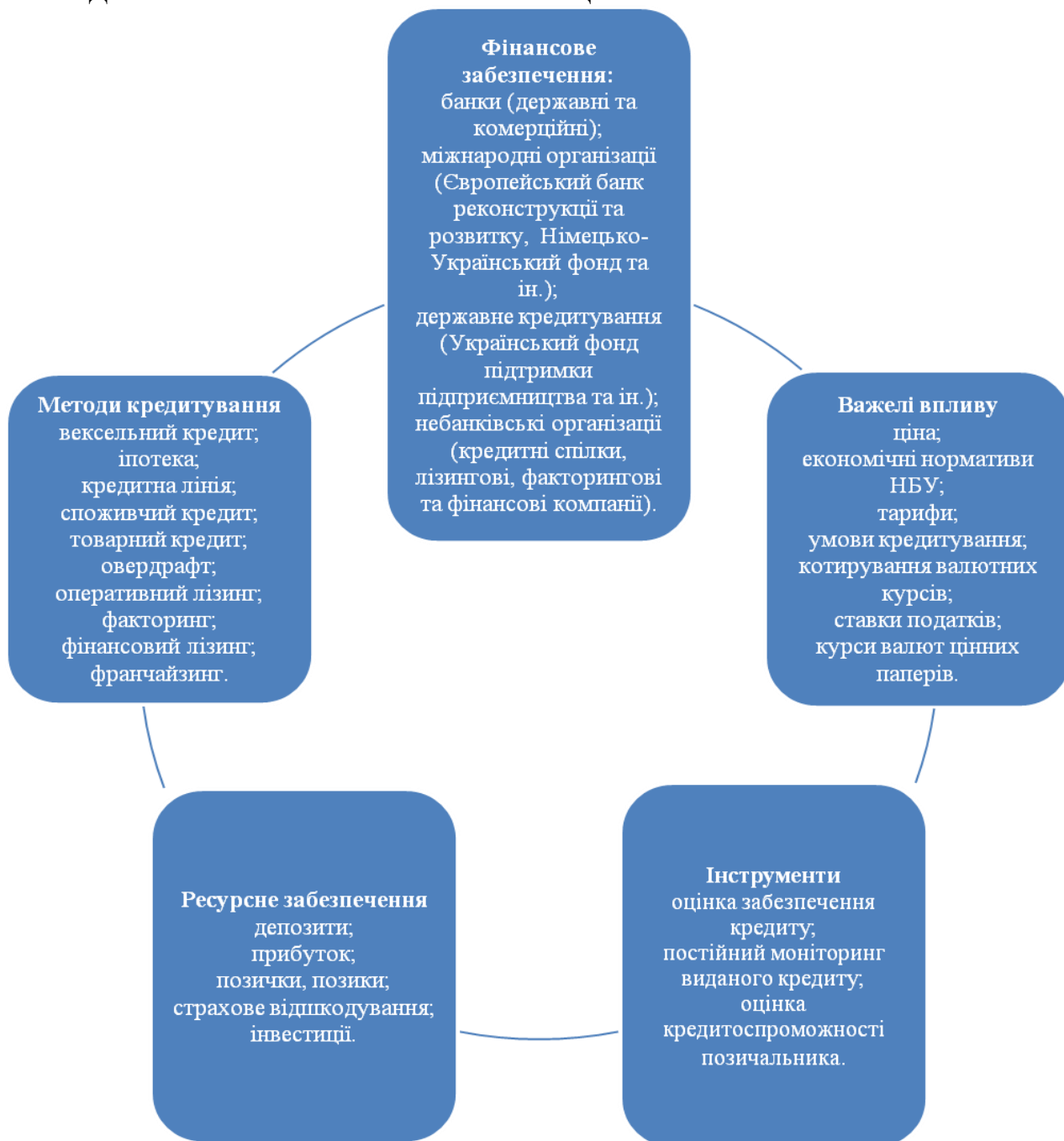

Рис. 4.3. Складові кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем

Бачимо, що рис. 4.3 відображає не лише елементи кредитного механізму, а й їх структуру. Кредитний механізм призначений для реалізації кредитної політики, яка втілена у стратегіях, концепціях та програмах соціально-економічного розвитку з позицій їх забезпечення необхідними обсягами кредитних ресурсів.

Виходячи з вищесказаного, виділимо фактори впливу на ефективність кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем, згрупувавши їх в три кластери – внутрішній, зовнішній та специфічний (рис. 4.4).

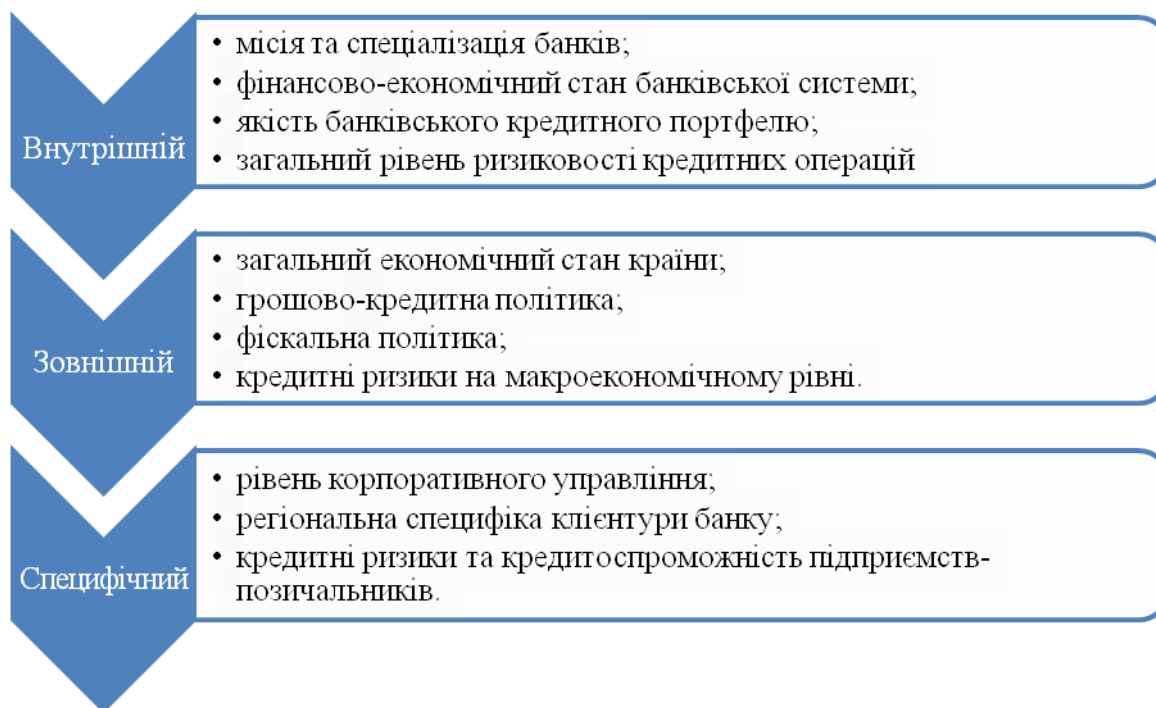

Рис. 4.4. Кластери факторів впливу на ефективність кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем

Бачимо, що спільною рисою всіх трьох кластерів є кредитний ризик – ймовірність невиконання позичальниками своїх зобов'язань перед кредитором. Головним завданням управління кредитним ризиком є упередження значних за величиною втрат, які негативно впливатимуть на діяльність кредитного механізму. Ми вважаємо, що для того, щоб забезпечити функціонування кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем, треба, насамперед, звести до мінімуму кредитний ризик, що гарантує оптимізація банківської кредитної політики, що, своєю чергою, є основним документом при формуванні кредитного портфеля. Відзначимо, що мінімізувати кредитний ризик дозволить встановлення довгострокових партнерських стосунків між банком та позичальником.

По суті, саме кредитний ризик, вірніше його наявність, характеризує якість кредитного портфеля. К. Затворницький виділяє внутрішні (забезпеченість ресурсною базою банку; структура кредитного портфеля банку, надмірна його концентрація або диверсифікація; наявність ефективної системи управління

кредитним ризиком; раціональність кредитної політики; професійний рівень працівників банку; ступінь упровадження інноваційних банківських технологій, продуктів, послуг) та зовнішні (стан розвитку економіки; грошово-кредитна політика; нормативно-правове забезпечення кредитного процесу банків; платоспроможність населення; конкуренція на ринку банківських послуг; кон'юнктура попиту на кредитні ресурси та їхня пропозиція на ринку; кредитоспроможність позичальників; рівень тінізації економіки)¹⁸⁵ фактори впливу на якість кредитного портфеля.

Відзначимо, що дієвим інструментом підтримки стабільності кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем є використання НБУ обов'язкових економічних нормативів для оцінки кредитного ризику банків, що розраховуються за допомогою коефіцієнтного методу. Оскільки індикатором якості кредитного портфелю є дотримання допустимих значень нормативів кредитного ризику, то проаналізуємо цей процес (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Дотримання обов'язкових економічних нормативів кредитного ризику у вітчизняній банківській системі*

Назва номативу	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (не менше ніж 10 %), Н2	12,31	12,69	16,10	16,18	19,66	21,98
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше ніж 25 %), Н7	22,78	21,48	20,29	19,83	17,61	19,14
Норматив великих кредитних ризиків (не більше ніж 8-кратний розмір регулятивного капіталу), Н8	364,14	308,27	208,31	176,23	105,00	87,39
Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше ніж 25 %), Н9	31,19	36,72	17,89	10,41	7,02	4,10

*Сформовано автором за джерелом¹⁸⁶

Як бачимо з табл. 4.2, банківська система України дотримується обов'язкових економічних нормативів кредитного ризику, проте зазначимо, що норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) у 2015-2016 рр. не дотримувався, проте, починаючи з 2017р., його значення дійсно не перевищує 25%. Постійне забезпечення прийнятного рівня кредитного ризику з одночасним досягненням планового рівня доходу від позичкових вкладень в умовах нестабільного зовнішнього середовища вимагає від банківської системи науково-обґрунтованої кредитної політики, яка може опиратися на достовірність та

¹⁸⁵ Затворницький К. Критерії оцінки якості кредитного портфеля банку. *Фінансовий простір*. № 4 (32). 2018. С. 99-106.

¹⁸⁶ Офіційний сайт НБУ. Значення економічних нормативів в цілому по системі. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#2>

актуальність даних аналізу нинішньої ринкової ситуації та можливих шляхів розвитку через деякий проміжок часу, її здатність вчасно реагувати на зміну різних чинників, що можуть впливати на ринок кредитних послуг.

Отже, враховуючи вищесказане, визначимо проблеми функціонування кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем:

- відсутність у державній політиці протекціонізму виробничим видам діяльності;
- нерівномірність регіонального розвитку банківської системи;
- невисокий рівень дохідності інноваційних кредитів та підвищена їх ризиковість для комерційних банків;
- значний ступінь галузевої ризикованості;
- недосконалий механізм кредитування, особливо для малого бізнесу;
- недостатність прозорої і достовірної статистичної інформації щодо отримання кредитних ресурсів;
- обмеження купівельної можливості значної частини населення, зниження купівельного попиту та згортання внутрішнього споживчого ринку;
- відсутність майна для забезпечення фінансових операцій.

Своєю чергою, основними завданнями забезпечення оптимального функціонування кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем є: визначення ефективних методів, способів, інструментів кредитування; удосконалення організаційно-правових відносин між позичальниками і кредиторами щодо покращання урегульованості відтворювального процесу; формування привабливої загальноекономічної та політичної ситуації з метою розширення зовнішніх джерел кредитування; удосконалення заходів щодо мінімізації ймовірності виникнення кредитних ризиків у процесі реалізації кредитного механізму. Тобто потрібно забезпечити такий рівень внутрішньої фінансової стабільності, загальнодержавної податкової та промислової політики, щоб дати змогу позичальникам відновити свою кредитоспроможність, а банківським установам – успішно здійснювати виробничі інвестиції.

Ефективна взаємодія банківської сфери та реального сектору національної економіки уможливорює трансформаційні економічні перетворення та реформування національної економіки. Пріоритетною метою є забезпечення інноваційного розвитку економіки шляхом формування дієвого кредитного механізму. А його важливою структурною складовою має стати ефективна система кредитних відносин, визначальним елементом якої є кредитування інноваційного розвитку.

4.2. Кредитний механізм розвитку соціально-економічних систем: чутливість до монетарних впливів та дієвість в контексті глобальних викликів

Ринки грошей, капіталу, кредиту на практиці перебувають у тісному зв'язку із реальними процесами суспільного відтворення, процесами обміну,

розподілу та споживання. Проблематика впливу грошей на реальні економічні процеси не полишає наукові кола, і на відміну від кейнсіанців та монетаристів, прихильники теорії реального ділового циклу обстоюють ідею зворотного причинно-наслідкового зв'язку, що виникає «від ділового циклу до грошей»¹⁸⁷. У цьому дослідженні ми не ставимо за мету обґрунтування цієї тези у теоретичній площині, а спираючись на висновки та результати сучасних емпіричних досліджень прослідкуємо основні показники, дієвість та функціональні можливості сучасного кредитного механізму в розвитку соціально-економічних систем.

Як відомо, сучасний стан та перспективи розвитку економіки та фінансово-кредитної системи перебувають не лише під впливом внутрішніх чинників та дисбалансів, але й під дією певних глобальних викликів, посилені нині світовою пандемією. Зокрема, у дослідженні Н. Шелудько¹⁸⁸, оприлюдненого Центром Разумкова, зазначено, що основними загрозами для світової економіки є: уповільнення економічного зростання, зменшення інтенсивності глобальної торгівлі, високі рівні суверенної та приватної заборгованості, торговельне протистояння між США та Китаєм за домінування в світовій індустрії, раціоналізація виробничих ланцюгів.

Загальне погіршення економічних прогнозів щодо розвитку світової економіки без сумніву матимуть вплив і на економічне зростання в Україні. Викладені вище аспекти потребують оцінки можливостей протистояння цьому та іншим глобальним викликам з позиції функціональності та дієвості кредитного механізму соціально-економічного розвитку, що має місце на вітчизняному фінансовому ринку.

У працях вітчизняних та зарубіжних дослідників відсутня спільна точка зору на першість у взаємозв'язку між ринком грошей та діловою активністю економічних суб'єктів. Так, Я. В. Поплюйко¹⁸⁹ зазначає, що: «Ділова активність суб'єктів економічної діяльності віддзеркалюється на ринку банківських послуг. Зростання попиту на кредити є однією з складових стабільної роботи банківської системи». Розглянемо, за допомогою аналітичної табл. 4.3, яким чином відбувався розподіл обсягів наданих кредитів банківським сектором в розрізі термінів кредитування. Це дасть змогу прослідкувати, на кредитні ресурси якого характеру – споживчі чи інвестиційні – формували попит суб'єкти господарювання.

Отже, за даними табл. 4.3 має місце зменшення обсягів кредитів, наданих резидентам (крім депозитних корпорацій) упродовж 2019-2020 років, причому на тлі загального зменшення кредитів, обсяги короткострокового кредитування скорочувалися повільніше, ніж довгострокового. Так, якщо обсяг кредитів у

¹⁸⁷ Мишкін, Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків : підручник. Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Сташишин. К. : Основи, 1998. 963 с.

¹⁸⁸ Шелудько Н. Монетарне стимулювання економічного розвитку: актуальні висновки для України. Посилення значимості монетарної політики в країнах Центральної і Східної Європи у посткризовий період і рекомендації для України. Наук. ред. В. Юрчишин. Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2019. С 136-147.

¹⁸⁹ Поплюйко Я.В. Оцінка попиту на кредитні ресурси з боку суб'єктів господарювання. *Агросвіт*. 2015. № 21. С. 47-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2015_21_11.

2019 році порівняно із 2018 роком зменшився на 7%, то обсяг кредитів до 1 року лише на 1,6%. У 2020 році обсяг банківського кредитування загалом скоротився ще на 4%, порівняно із 2019 роком. За аналогічний період обсяг короткострокового кредитування скоротився лише на 1,6%. І в підсумку ми бачимо, що частка короткострокових кредитів до 1 року, починаючи із періоду 2017 року, демонструє зростаючу тенденцію.

Таблиця 4.3

Кредити, надані резидентам (крім депозитних корпорацій)
за строковістю погашення, млн. грн.*

Період	Усього	у тому числі за строками					
		до 1 року	частка у заг. обсязі, %	від 1 року до 5 років	частка у заг. обсязі, %	більше 5 років	частка у заг. обсязі, %
2010	732823	242772	33,1	275605	37,6	214446	29,3
2011	801809	297422	37,1	301002	37,5	203385	25,4
2012	815142	344237	42,2	294511	36,1	176394	21,6
2013	910782	426082	46,8	310739	34,1	173961	19,1
2014	1020667	413045	40,5	390343	38,2	217280	21,3
2015	981627	437977	44,6	329593	33,6	214057	21,8
2016	998682	350475	35,1	389798	39,0	258409	25,9
2017	1016657	405718	39,9	342147	33,7	268792	26,4
2018	1073131	491942	45,8	336898	31,4	244290	22,8
2019 (листопад)	999755	484138	48,4	316020	31,6	199597	20,0
2020 (листопад)	964993	476154	49,3	315072	32,7	173767	18,0

*Примітка: сформовано та розраховано автором за даними НБУ¹⁹⁰

Що стосується обсягу середньострокового кредитування, що охоплює терміни від 1 року до 5 років, то їх обсяги теж скоротилися. Проте, якщо темп уповільнення у 2019 році становив 6,2%, то у 2020 році лише 0,3%. Також відносно сталою залишається й частка середньострокових позик у загальному обсязі наданих кредитів.

Найбільш значне скорочення обсягів кредитування відбулось у сегменті кредитів, наданих на термін понад 5 років. Тобто ті суб'єкти, що залучали довгострокові кредити, що відповідно мають інвестиційне спрямування, різко скоротили свій попит на ці ресурси. Так у 2019 році, порівняно із 2018 роком зменшення обсягів довгострокового кредитування склало 18,3%, а у 2020 році, порівняно із 2019 роком скорочення становило 12,9%. Частка цього виду кредитів скоротилася до рівня 18%, що є найменшим показником за увесь аналізований період. Для порівняння: у 2010 році частка довгострокових кредитів становила майже 30% кредитного портфеля банківської системи, що припадає на нефінансові корпорації.

¹⁹⁰ Грошово-кредитна статистика / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

Тому необхідно більш ретельно дослідити, як змінилися ринкові умови господарювання самих суб'єктів ринку, інституційне середовище фінансово-кредитного механізму економічного розвитку, враховуючи й певні зміни, що відбулися в сфері монетарного регулювання. У цьому відношенні певний інтерес становить характер розподілу кредитів, наданих резидентам (крім депозитних корпорацій) за секторами економіки, динаміку якого представлено на рис. 4.5.

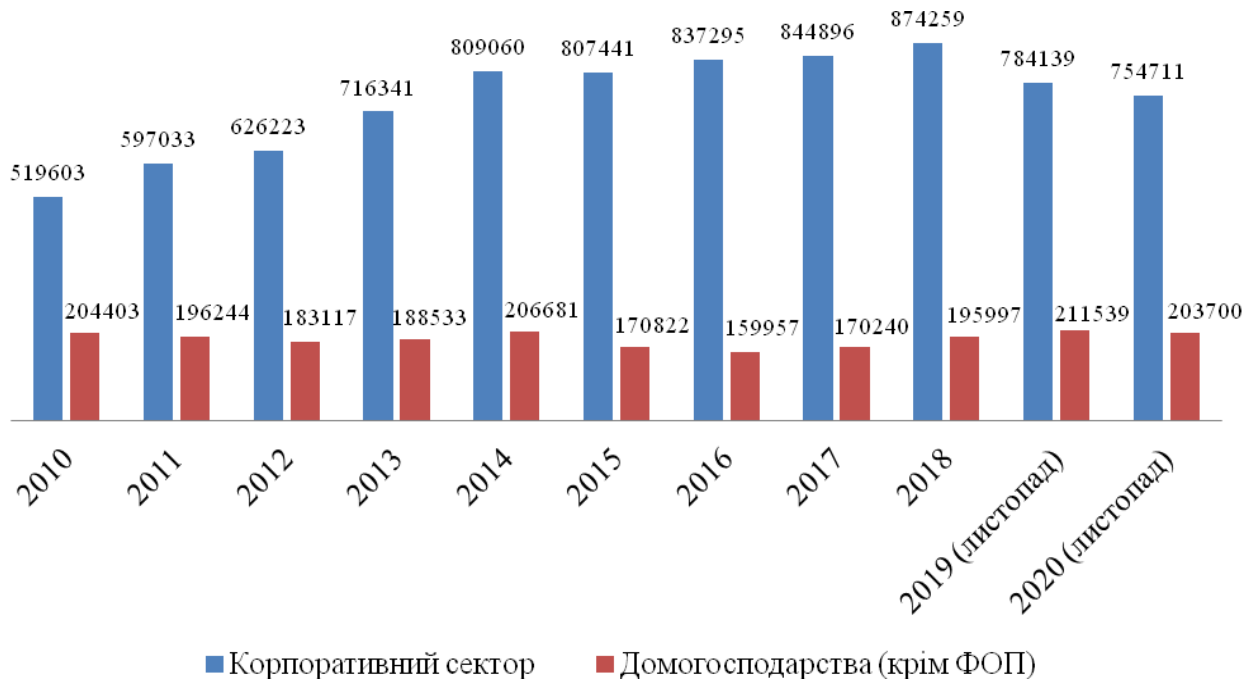

Рис. 4.5. Кредити, надані банками у розрізі секторів економіки, млн. грн.*

*Примітка: сформовано автором за даними НБУ¹⁹¹

Як свідчать аналітичні дані графіків, попит на кредити з боку корпоративного сектору упродовж 2019-2020 років зазнав суттєвого зниження. Так у 2019 році цей обсяг скоротився на 10,3%, та у 2020 році на 3,8%, порівняно з попереднім періодом. У сегменті домогосподарств, що подані у статистці НБУ за винятком ФОП, суттєвої та однозначної динаміки не спостерігається: обсяг кредитів у 2019 році зріс на 7,9%, а у 2020 році зменшився на 3,7%.

Варто зазначити, що за даними щоквартального опитування представників вітчизняного бізнесу про ділові очікування, серед основних фінансових умов економічної активності підприємств у IV кварталі 2020 року названі¹⁹²: зменшення потреби у позикових коштах, пом'якшення умов доступу до банківських кредитів, потенційна готовність залучати кредитні ресурси (частка респондентів, які планують брати кредити, склала 41,7%).

¹⁹¹ Грошово-кредитна статистика / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

¹⁹² Ділові очікування підприємств України, IV квартал 2020 року. Департамент статистики та звітності. Випуск №4 (60) / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriyemstv-iv-kvartal-2020-roku>

За даними рис. 4.6 прослідкуємо динаміку найбільш впливових факторів, які фактично можна віднести до тих чинників, що за результатами опитування підприємств є визначальними при ухваленні рішень про залучення банківських кредитів. Проводячи опитування серед підприємств, НБУ їх тлумачать як «найбільш впливові фактори, які можуть змусити підприємства уникати чи відкладати використання кредитних послуг банків».

Рис. 4.6 Структурне співвідношення факторів, що впливають на формування попиту на кредитні ресурси суб'єктів господарювання, %*

*Примітка: сформовано автором за даними НБУ¹⁹³

Отже найбільший вплив серед представлених чинників має так званий «ціновий» фактор – ставка за кредитами. Порівнюючи окремі чинники за діаграмами, що представлені на рис. 4.6, бачимо, що зниження за останні роки облікової ставки НБУ, а відтак і ставок за кредитами позначилось на зменшенні впливу цього фактору на рішення про кредитування, хоча він продовжує залишатися найбільш значущим серед усіх представлених в опитуваннях.

Слід зазначити, що значну увагу вивченню попиту та пропозиції на кредитному ринку було приділено С. Науменковою¹⁹⁴. Досліджуючи проблему

¹⁹³ Ділові очікування підприємств України, IV квартал 2018 року. Департамент статистики та звітності. Випуск №4 (52) / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriemstv-iv-kvartal-2018-roku>

¹⁹⁴ Науменкова С. Обстеження збалансованості попиту та пропозиції на кредитному ринку: досвід центральних банків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 2014. Вип. 10. С. 51-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_10_12

їх збалансованості, науковиця пропонує здійснювати такий аналіз «на основі моніторингу умов банківського кредитування та вивчення індивідуальних переваг клієнтів» та з урахуванням впливу як цінових, так і нецінових факторів. З цією метою за допомогою рис. 4.7 прослідкуємо, якою була динаміка зміни середньозважених ставок за всіма інструментами рефінансування з боку НБУ та середньозважених процентних ставок за наданими банківськими кредитами резидентам.

Рис. 4.7. Динаміка вартості рефінансування та банківських середньозважених ставок за кредитами, %*

*Примітка: сформовано автором за даними¹⁹⁵

Як свідчать графічні дані рис. 4.7, чіткого взаємозв'язку між вартістю банківського рефінансування та середньозваженими ставками за новими кредитами у річному обчисленні не прослідковується, що особливо помітно за даними 2012, 2013, 2015 та 2020 років.

В контексті нашого дослідження зауважимо, що НБУ оприлюднює дані про вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту), представляючи середньозважену за день вартість у процентах річних. Причому, під вартістю кредиту слід розуміти¹⁹⁶: «сукупний розмір винагороди (реальна плата за кредит), що визначений у кредитному

¹⁹⁵ Грошово-кредитна статистика. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України) / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

¹⁹⁶ Статистика фінансових ринків. Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту) / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

договорі, з урахуванням як плати за користування наданими коштами у вигляді процентної ставки, так і будь-яких інших доходів (комісій), установлених у вигляді фіксованої суми або у відсотках до суми договору (які сплачує позичальник у зв'язку з ініціюванням, отриманням, обслуговуванням та погашенням кредиту)». Отож, спираючись на ці дані, розглянемо її в розрізі короткострокових та довгострокових кредитів у національній валюті.

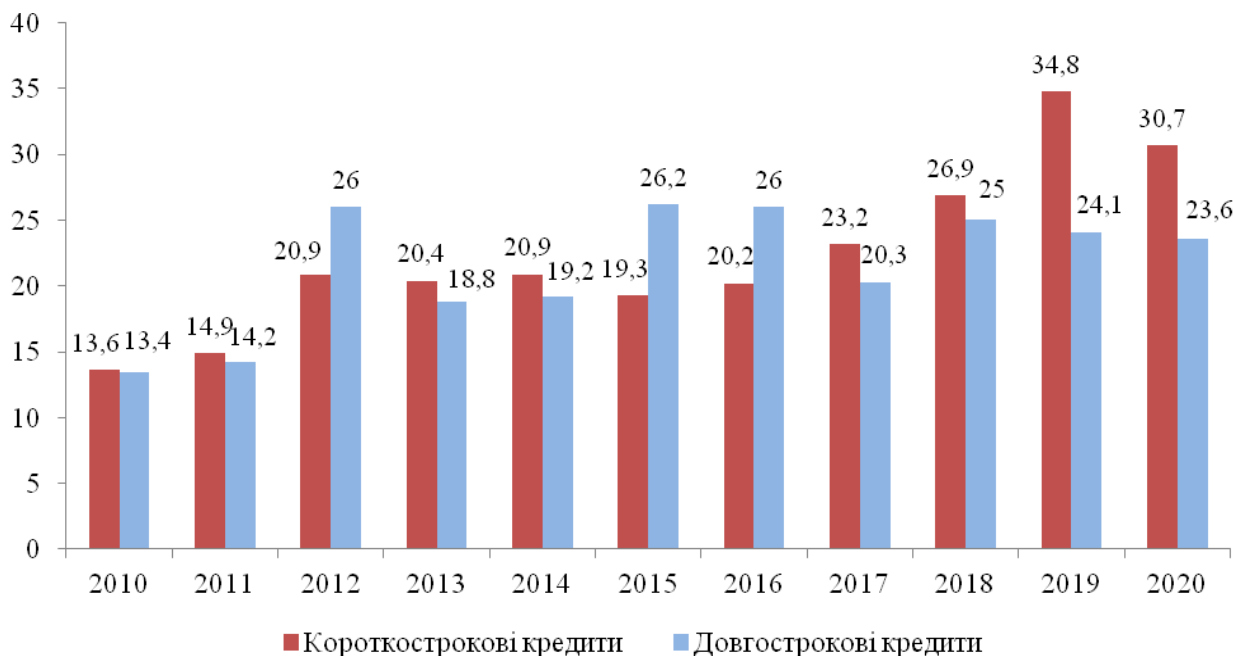

Рис. 4.8. Динаміка вартості кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту), %*

*Примітка¹: сформовано автором за даними¹⁹⁷

Примітка²: значення вартості кредитів подано станом на останній день року, що зафіксований у файлі звітності банків

Аналізуючи дані рис. 4.8 та порівнюючи їх із середньозваженими процентними ставками за кредитами в національній валюті, що опубліковані НБУ, бачимо, що реальна вартість кредиту для позичальників майже удвічі вища.

Зрозуміло, що представлена на рис. 4.8 вартість кредитів значно різниться навіть у межах одного року, оскільки звітні дані подаються банківськими установами щоденно, проте стає цілком очевидно, чому респонденти продовжують вважати саме такий «ціновий» чинник попиту на кредити як «ставки за кредитами» найбільш вагомим.

Більшість досліджень, що були проведені до 2020 року засвідчували прямий зв'язок між пом'якшенням умов банківського кредитування і економічним зростанням, про що згадує у своєму дослідженні

¹⁹⁷ Статистика фінансових ринків. Вартість кредитів за даними статистичної звітності банків України (без урахування овердрафту) / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

С. Науменкова¹⁹⁸. Проте з позиції суб'єктів господарювання це питання залишається дискусійним: суттєве зниження кредитних ставок не відіграло визначальної ролі у зниженні вартості кредитів та зростанні обсягів кредитування.

Цікавим, на нашу думку, є той факт, що респонденти, загалом, відмітили пом'якшення банками умов кредитування, але вважають надмірними вимоги банків щодо застави¹⁹⁹. Певною мірою це могло бути наслідком більш виваженого кредитування банками своїх контрагентів з огляду на зростання вимог щодо непрацюючих кредитів, необхідності їх класифікації з метою оцінювання кредитного ризику та формування резервів за активними операціями банків. Також зменшився вплив чинника курсових коливань, проте опитані підприємства висловили меншу упевненість у спроможності вчасно виконувати боргові зобов'язання.

Отже, практика засвідчує, що застосування монетарних стимулів у кредитній сфері не дають стійкого та доведеного впливу на економічну активність економічних суб'єктів. Органи монетарного регулювання в різних країнах володіють достатнім арсеналом важелів для впливу на кредитний канал монетарної трансмісії, проте непередбачуваність стану та перспектив розвитку соціально-економічних систем, робить економічних суб'єктів певною мірою нечутливими до цих інструментів.

Такого ж висновку доходить і Д. М. Гладких, який у своєму дослідженні наголошує, що: «активне кредитування може сприяти «запуску» процесу виробництва, проте падіння виробництва також провокує «гальмування» процесу кредитування»²⁰⁰. Спираючись на дослідження С. Науменкової, таку ситуацію можна прокоментувати як відсутність «індивідуальних переваг клієнта». Подібні результати оприлюднюються також у дослідженні Н. Шелудько, де про дію монетарного стимулювання на кредитну активність економічних агентів зазначається наступне: «Дії ФРС, спрямовані на відродження існуючої до кризи моделі економічного зростання, заснованій на високій кредитній активності суб'єктів господарювання, виявились недостатньо ефективними в умовах, коли більшість економічних агентів прагне знизити рівень боргового навантаження і перейти до більш збалансованого споживання»²⁰¹.

Розглянемо дані Державної служби статистики України, щодо частки кредитних джерел фінансування капітальних інвестицій за допомогою рис. 4.9.

¹⁹⁸ Науменкова С. Обстеження збалансованості попиту та пропозиції на кредитному ринку: досвід центральних банків. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 10. С. 51-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_10_12

¹⁹⁹ Ділові очікування підприємств України, IV квартал 2020 року. Департамент статистики та звітності. Випуск №4 (60) / Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/dilovi-ochikuvannya-pidpriemstv-iv-kvartal-2020-roku>

²⁰⁰ Гладких Д. М. Оздоровлення банківської системи як ключовий фактор відновлення корпоративного кредитування в Україні. *Проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 248-253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2017_3_33.

²⁰¹ Шелудько Н. Монетарне стимулювання економічного розвитку: актуальні висновки для України. Посилення значимості монетарної політики в країнах Центральної і Східної Європи у посткризовий період і рекомендації для України. Наук. ред. В. Юрчишин. Центр Разумкова. Київ : Заповіт, 2019. С. 136-147.

Отже, як свідчать дані рис. 4.9, починаючи із 2014 року, кредитні ресурси поступово втрачають свою роль як джерела фінансування капітальних інвестицій. Варто також зазначити, що видатки на капітальні інвестиції суб'єкти господарювання здійснюють за рахунок власних коштів, а їх обсяг займає в загальній структурі джерел фінансування в середньому від 60 до 70%. Таким чином, можна дійти висновку, що акцентована в теорії роль кредиту у подоланні кризових явищ та забезпеченні економічного зростання значно перебільшена і не знаходить практичного підтвердження.

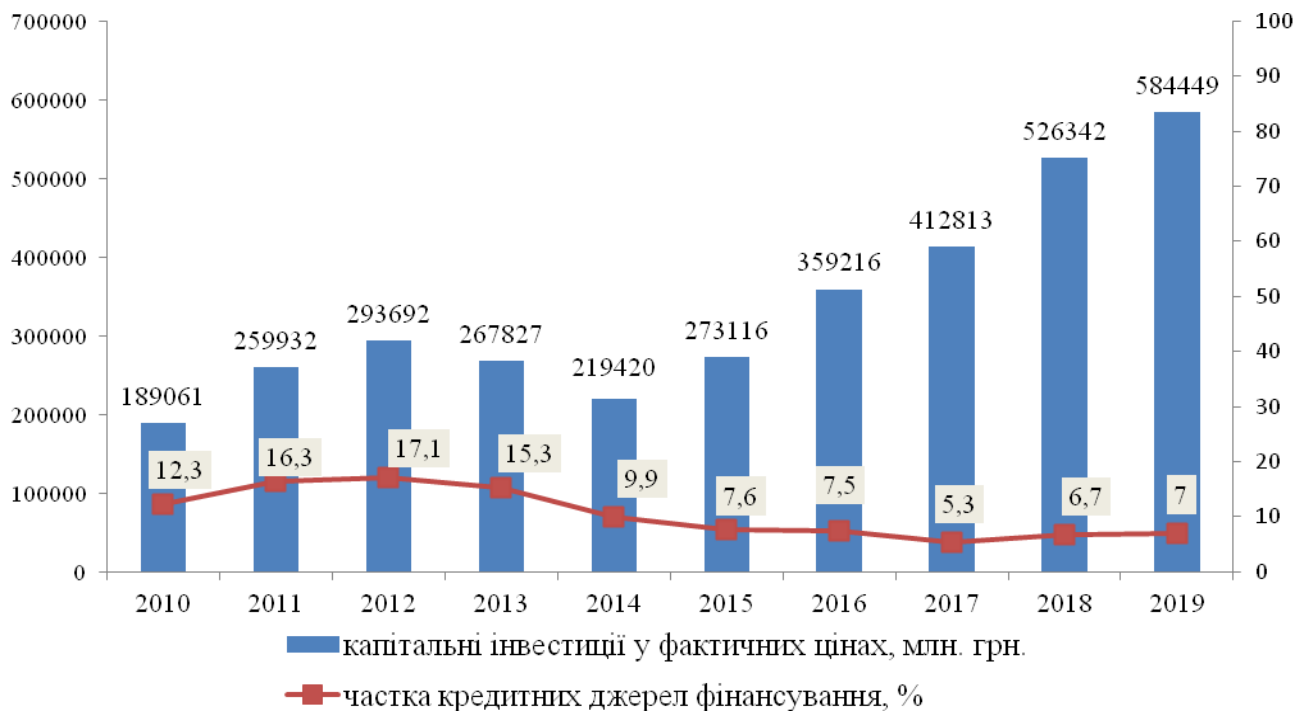

Рис. 4.9. Частка кредитних джерел фінансування у загальному обсязі освоєних капітальних інвестицій*

*Примітка: сформовано та розраховано автором за даними Державної служби статистики України²⁰²

Просліджуємо також, яка роль належить нині кредитним ресурсам в забезпеченні короткострокової потреби підприємств в розрахункових і платіжних засобах. З цією метою за допомогою таблиці 4.4 розглянемо, якою є частка короткострокових кредитів у оборотних активах підприємств та яку частину поточних зобов'язань вона, відповідно, становить.

Як свідчать дані табл. 4.4, питома вага кредитів та позик в оборотних активах підприємств починає зменшуватись, починаючи із 2014 року, що на той час було зумовлене певними політичними й соціальними причинами в нашій державі, та продовжує скорочуватись. Дані щодо стану цього показника у 2020 році Державною службою статистики України до сьогодні не опубліковані.

²⁰² Економічна статистика/Економічна діяльність/Капітальні інвестиції за джерелами фінансування / Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Проте загальна тенденція очевидна – попит на кредити з трансакційною метою зменшується, роль кредиту в забезпеченні господарського обороту незначна.

Таблиця 4.4

Роль кредитних ресурсів у забезпеченні
поточних потреб підприємств у платіжних засобах*

Період	Оборотні активи підприємств, млн. грн.	Поточні зобов'язання підприємств, млн. грн.	Короткострокові кредити банків, млн. грн.	Частка кредитів, %	
				в оборотних активах	у поточних зобов'язаннях
2010	2229892	1891268	225826	10,1	11,9
2011	2584163	2183259	275218	10,7	12,6
2012	2921136	2472842	316987	10,9	12,8
2013	3069042	2689338	371761	12,1	13,8
2014	3271954	3151253	428243	13,1	13,6
2015	4108603	4114903	455709	11,1	11,1
2016	5772817	5846689	496947	8,6	8,5
2017	5650817	5769539	541109	9,6	9,4

*Примітка: сформовано та розраховано автором за даними Державної служби статистики України²⁰³

Підтвердженням цього може також слугувати й зменшення частки короткострокового кредитування у поточних зобов'язаннях підприємств, що починає падати із 2013 року (див. табл. 4.4). Про тенденції «до послаблення ролі банківського кредиту у фінансуванні підприємств реального сектору економіки» наголошують, зокрема, й такі дослідники як В. Зимовець та Н. Шелудько²⁰⁴. Така ситуація, на думку згаданих авторів, породжує «сурогатні форми боргового фінансування (у тому числі кредиторської заборгованості)». Цю тезу можна підтвердити аналізом динаміки частки поточних зобов'язань у загальному підсумку балансу підприємств (див. рис. 4.10).

Коментуючи зазначене як «борговий навіс», В. Зимовець та Н. Шелудько ставлять під сумнів ринкову спроможність існуючої інституційної системи виконувати свої функції фінансового забезпечення економічного зростання через механізм кредитування реального сектору економіки.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити ряд висновків.

По перше, фінансові інституції грошового ринку слабо виконують перерозподільну функцію, оскільки не забезпечують ефективної трансформації вільних грошових засобів у вигляді заощаджень у інвестиції. При цьому кредитний механізм монетарної трансмісії не чутливий до змін основних інструментів регулювання, зокрема облікової ставки.

²⁰³ Економічна статистика/Економічна діяльність/Діяльність підприємств / Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁰⁴ Зимовець В. В., Шелудько Н. М. Боргове навантаження та інвестиційна дисфункція в реальному секторі економіки України. *Економіка промисловості*. 2017. № 3. С. 82-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2017_3_7.

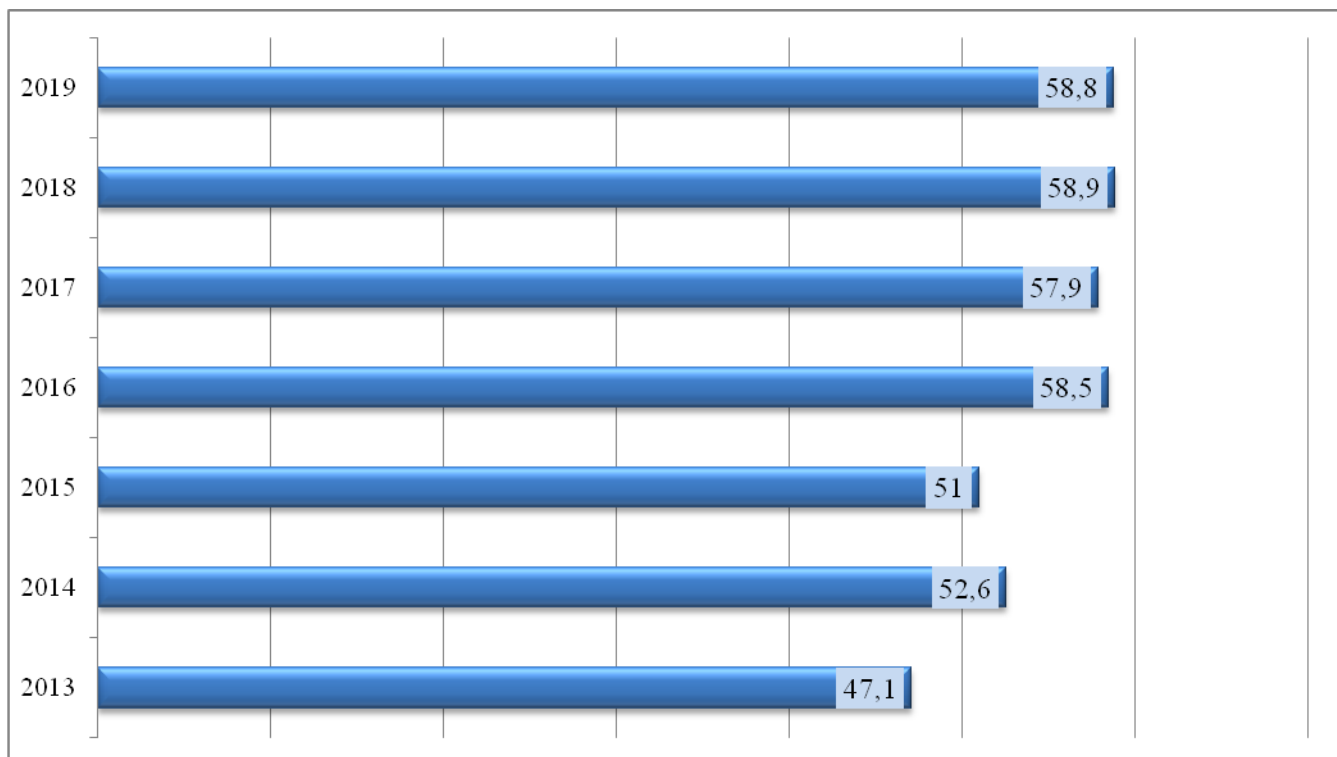

Рис. 4.10. Динаміка частки поточних зобов'язань у підсумку балансу підприємств*

*Примітка: сформовано та розраховано автором за даними Державної служби статистики України²⁰⁵

По друге, зниження вартості кредитних ресурсів не призводить до зростання обсягів кредитування, особливо в сегменті довгострокових ресурсів, оскільки реальна плата за кредит є значно вищою за розміри середньозважених процентних ставок за наданими банківськими кредитами. За таких умов, на тлі погіршення ділових очікувань підприємств та несприятливих макроекономічних прогнозів, вплив кредитного механізму на розвиток соціально-економічних систем та їх модернізацію є мало відчутним, його ефективність та дієвість на практиці не підтверджується.

По третє, кредитування практично виключене із фінансового забезпечення капітальних інвестицій, мало присутнє як джерело фінансування оборотних активів підприємств. Разом з тим, рівень боргового «нефінансового» навантаження на суб'єктів господарювання продовжує зростати.

4.3. Підвищення ефективності банківського кредитування у розвитку аграрного сектору економіки

В умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в економіці України, сільське господарство, як галузь, не втрачає свого стратегічного

²⁰⁵ Економічна статистика/Економічна діяльність/діяльність підприємств. Показники балансу підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2013-2019 роки. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

значення для держави. Розвиток агропромислового комплексу потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити продовольчу безпеку держави, конкурентоспроможність сільськогосподарського виробництва та зростання експортного потенціалу.

На сьогоднішній день саме сільське господарство забезпечує вирішення питання продовольчої безпеки, створює надійне джерело бюджетних надходжень та потужний виробничо-економічний потенціал. Така суттєва стратегічна важливість сільськогосподарських підприємств поряд із їх недостатньою привабливістю для приватних інвесторів внаслідок високих сільськогосподарських ризиків зумовлюють необхідність пошуку нових інструментів фінансування.

З огляду на це в Україні необхідно виробити дієвий механізм забезпечення фінансовими ресурсами сільськогосподарські підприємства, який дав би змогу вирішити ряд проблем у цій сфері, а також посилив би роль та значимість кредитної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва. Саме тому, роль кредитування у розвитку агропромислового комплексу України постійно зростає.

Дослідженню проблеми розвитку та вдосконалення банківського кредитування сільськогосподарських підприємств присвятили праці багато науковців, таких як: О. Гудзь, М. Дем'яненко, П. Лайко, Р. Слав'юк, М. Малік, Б. Пасхавер, О. Непочатенко, Т. Майорова, П. Саблук, Т. Калашнікова, Г. Минкіна, М. Мустафа, А. Куйпер та ін.

Питанню державної підтримки сільського господарства приділили увагу такі науковці, як А. Головчук, Д. Семенда, В. Збарський, В. Горьовий, А. Череп, І. Кириленко, А. Діброва, О. Могильний, Н. Руденко, Г. Зайбел, М. Петрік та ін.

Однак багато проблем теорії та практики у цій сфері залишаються невирішеними, що зумовлюють потребу в проведенні додаткових наукових пошуків щодо удосконалення кредитного забезпечення розвитку сільського господарства. Все вищевикладене зумовило вибір теми дослідження, її актуальність, значимість та практичну спрямованість.

За всіх часів сільське господарство було і залишається основною продовольчою галуззю народного господарства, стан якої прямо пропорційно залежить від обсягів коштів, вкладених у її розвиток. Під час чого Україна має досить потужний аграрний природно-ресурсний потенціал.

В нашій державі одні з найбільших серед європейських країн площі сільськогосподарських угідь (36 603,8 тис. га) і, відповідно, найбільший рівень забезпеченості ними на душу населення (0,78 га). Доля сільськогосподарських підприємств у структурі ВВП України становить 12%. Цей показник постійно зростає, що свідчить про його значущість для держави. За 2018 рік саме агровиробники забезпечили 40% валютних надходжень. Тобто майже кожен другий долар в Україні – це заробіток аграрного сектора економіки України [2].

Агропромисловий комплекс (АПК) – одна з основних галузей економіки що має стратегічно важливе значення, оскільки від її належного функціонування та розвитку залежить продовольче забезпечення країни. В

ньому виробляється дві третини товарів народного споживання, близько третини валового внутрішнього продукту, зайнято близько 40 відсотків працюючого населення. Розвиток агропромислового комплексу і сільського господарства як його основи визначає потенціал інших галузей економіки, рівень забезпеченості держави продовольством та соціально-економічну ситуацію в країні²⁰⁶.

Досліджуючи особливості сільськогосподарського виробництва нашої країни, ми побачили, що йому притаманні такі особливості:

1. Об'єктивна залежність від впливу кліматичних умові природних явищ.

І це породжує не прогнозованість і ставить під сумнів майбутній результат діяльності. Планові результативні показники в аграрному виробництві часто не збігаються з фактичними показниками саме з причин втручання погодних умов. Вплив таких факторів обумовлює сезонний розрив між строками здійснення витрат і отриманням доходу.

2. Безперервністью.

Біологічні процеси, які відбуваються в сільському господарстві, зупинити неможливо внаслідок дії природних законів розвитку живих організмів. Коригуванню підлягають тільки окремі показники росту рослин і тварин за рахунок застосування передових технологій вирощування, але у випадку їх загибелі відновлення не настане. Тому виробничий процес повинен відбуватися без зупинок, аби не порушити весь цикл виробництва. За таких обставин аграрне виробництво потребує безперервного і вчасного капіталовкладення для проведення регламентних робіт. Завчасно спланована потреба в кредитних ресурсах та їх отримання у чітко визначений час забезпечить безперервність процесу виробництва якісної продукції та стабільну роботу сільськогосподарських підприємств.

3. Аграрна галузь здатна на самовідновлення за рахунок власної продукції, яка була нереалізована або не використана і залишилася в розпорядженні господарства.

Значна частка внутрішнього обороту – переважна частина засобів відтворюється в самому підприємстві(корми, насіння, молодняк тварин), а вартість їх не проходить товарної та грошової стадії кругообігу²⁰⁷. Процес відтворення у сільському господарстві тісно пов'язаний з природними процесами, що суттєво сповільнює оборотність капіталу в цій галузі. Це обумовлюється тим, що вирощування рослин чи тварин не піддається суттєвому прискоренню з боку виробника. Природні передумови щодо низької оборотності капіталу породжують необхідність у подовжених строках його авансування.

4. Сільське господарство базується на використанні чотирьох ресурсів: основні та оборотні фонди, жива праця і земля.

Земля – притаманний лише аграрному виробництву засіб виробництва. Вона слугує одночасно і предметом, і знаряддям праці, не підлягає заміні

²⁰⁶ Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua>.

²⁰⁷ Офіційний портал Асоціації незалежних банків України. URL: <http://nabu.ua/ru.html>

ніякими іншими засобами виробництва. Кожна земельна ділянка як предмет та засіб праці різниться своєю якістю, що змінюється залежно від кліматичних умов і впливає на зміни у технології виробництва. Тому грамотна експлуатація земельних ресурсів здатна забезпечувати сільгоспвиробникам зростання обсягів і якості продукції. Як основний засіб виробництва, земля не амортизується і відповідно не включається до собівартості продукції, але потребує відтворення, яке виражається у збереженні й підвищенні родючості. У той же час різний рівень родючості земель, а також безпосереднє місце розташування земельної ділянки впливають на результат діяльності.

5. Наявність цінового диспаритету на промислову продукцію, яка споживається у сільському господарстві (мінеральні добрива, отрутохімікати, запчастини, дизельне пальне та ін.), і цінами на готову продукцію самої сільськогосподарської галузі значно послаблює фінансове становище сільськогосподарських товаровиробників.

Матеріальні витрати, котрі відносяться на собівартість продукції, випереджають темпи зростання цін, за якими реалізується кінцевий продукт у сільському господарстві. Наслідком означених процесів виявляється низька еластичність пристосування сільськогосподарських виробників до ринкових умов, послаблена конкурентна позиція на товарних ринках. У підсумку фінансові втрати від диспаритету цін мають бути відшкодовані за рахунок власних або залучених коштів.

6. Сільськогосподарське виробництво потребує великих вкладень кредитних ресурсів і тому визнане кредитно-місткою галуззю економіки.

Ця потреба викликана насамперед необхідністю оновлення основних фондів виробництва сільськогосподарських підприємств, оскільки їх знос досягає 80 відсотків, а темпи вибуття технічних засобів у 8 разів перевищують темпи їх придбання²⁰⁸. Швидке і тотальне старіння основних фондів, за допомогою яких виробляється продукція сільськогосподарської галузі, накладає свій відбиток на кінцевий продукт і знижує його якісні характеристики. Низький рівень технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників призводить до порушення агротехнічних строків виконання робіт, що знижує загальний обсяг отриманого врожаю. Конкурентне середовище на аграрному ринку вимагає ефективного використання передових технологій на основі інтенсифікації виробництва та сучасної техніки. Оновлення основних засобів сприятиме зниженню витрат пального, втрат під час збору врожаю, підвищить інтенсивність сільського господарства і забезпечить кредитоспроможність підприємств галузі.

7. Нерівномірність накопичення витрат сільськогосподарського виробництва, яка не покривається виходом продукції.

Спричинений сезонністю виробництва значний розрив між часом фінансування виробництва і отриманням виручки від її реалізації потребує додаткових коштів на забезпечення безперервного виробництва в «інтервалі

²⁰⁸ Офіційний портал Української аграрної конфедерації. URL: <http://agroconf.org>.

очікування». Період очікування дорівнює тривалості циклу виробництва продукції в рослинницькій і тваринницькій галузях, який триває у деяких випадках більше року. У рослинництві відбувається нерівномірне накопичення витрат, що не покриваються виходом продукції, тому що існує пряма залежність виробничого процесу від природно-кліматичних зон вирощування продукції.

Найбільша потреба у додаткових ресурсах відчувається у третьому – на початку четвертого кварталу, що пов'язано з проведенням агротехнічних заходів, збиранням врожаю сільськогосподарської продукції.

Наприкінці року потреба у кредитних коштах знижується, як зменшуються і надходження виручки від реалізації продукції. Однак зниження доходів відносно незначне порівняно з третім кварталом, що дозволяє підприємствам здійснювати діяльність за власні кошти. Тваринництво характеризується не такими значними коливаннями витрат відносно часу виходу продукції, оскільки ця галузь меншою мірою залежить від кліматичних умов. Зазначена циклічність сільськогосподарського виробництва формує попит на короткострокові кредити залежно від стадії кругообороту коштів. Тому мінімальні запаси і витрати доцільно формувати за рахунок власних фінансових ресурсів, а перевищення поточних потреб – за рахунок кредитних ресурсів.

За економічним змістом, кредит визначає економічні взаємовідносини між суб'єктами – виробниками сільськогосподарської продукції з приводу позичання грошей та їх цільового використання, повернення з певною обумовленою договором між сторонами винагородою, що є відображенням вияву його сутності і якому притаманні високий ступінь ризику та мала дохідність у процесі обігу (тваринництво).

Огляд вищезазначеного дає підставу стверджувати, що правильний науковий підхід до розуміння природи кредиту на сучасному етапі має зводитися до сприйняття сутності кредиту як економічної категорії. Це приведе до позитивних результатів у реалізації кредитних відносин на практиці, а саме: виразиться в ефективній організації кредитного забезпечення банківськими і небанківськими фінансово-кредитними інституціями суб'єктів сільського господарства.

Рушійною, ключовою галуззю АПК є сільське господарство. На сьогодні у структурі АПК України перша сфера становить 12,5%, друга (сільське господарство) – 48,5%, третя – 39%. При цьому в АПК розвинутих країн на сільське господарство припадає лише 10% загальної продукції²⁰⁹.

Використовуючи метод логічного узагальнення, агропромисловий комплекс ми визначили як сукупність галузей економіки країни, що включає сільське господарство і галузі промисловості, тісно пов'язані із сільськогосподарським виробництвом, які здійснюють перевезення, зберігання, переробку сільськогосподарської продукції, постачання її споживачам, що забезпечують сільське господарство технікою, хімікатами і добривами,

²⁰⁹ Офіційний портал Української аграрної конфедерації. URL: <http://agroconf.org>.

обслуговують сільськогосподарське виробництво. Головне завдання галузі – забезпечення продовольчої безпеки країни.

Визначившись з тлумаченням складових загального поняття, пропонуємо під банківським кредитуванням АПК розуміти економічні відносини з приводу забезпечення підприємств АПК пріоритетним джерелом фінансування на умовах зворотності, платності, забезпеченості, строковості та цільового використання, що супроводжуються специфічними особливостями, притаманними підприємствам АПК.

Слід зазначити, що 64 % сільськогосподарських підприємств потребують саме довгострокових кредитів, а 16 % – середньострокових, і лише 10 % – короткострокових. При цьому короткостроковими кредитами підприємства агропромислового комплексу нині забезпечені лише на 40 % від потреби, а довгостроковими ще гірше – на 15 %²¹⁰.

В умовах макроекономічної нестабільності банківська система України перебуває під впливом значної кількості чинників, які перешкоджають її нормальному розвитку та функціонуванню, а саме: політична та економічна нестабільність у країні, зміна рейтингу країни відповідно до оцінок міжнародних рейтингових агенств, якість ризик-менеджменту в банках, прогнозування ринкової ситуації, гнучкість банку і можливість пристосування до змін в економічному середовищі, розвиток співробітництва з іноземними банками, рівень банківського менеджменту, тощо. Значну роль відіграє довіра як до окремого банку, так і до банківської системи в цілому.

Індикатором довіри до банківської системи є динаміка обсягів залучених банками депозитів.

Одним із основних чинників, який завжди стримував довгострокове кредитування інвестиційних проектів, є недостатній обсяг та недосконала структура ресурсної бази банків, нестача довгострокових ресурсів.

Провідні банки України в докризовий період мали можливість виходити на міжнародні фінансові ринки і залучати там кредитні ресурси на строк від трьох до восьми років, але в сучасних умовах це зробити досить складно.

Такий стан справ не сприяє розвитку розширеного виробництва, стимулюванню інноваційного підприємництва, підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

При кредитуванні суттєве значення має розмір процентної ставки. Середні процентні ставки по кредитах, наданих сільськогосподарським підприємствам варіювали від 15,9% у 2010-му, до 24-26 % у 2015-му, 17-22 % у 2017 та 17-24% у 2018-му році²¹¹.

Кредитні ставки наразі знизились і стали нижчими за рентабельність у сільському господарстві, однак, для багатьох підприємств кредитування залишається непосильно дорогим інструментом залучення зовнішніх коштів.

Сільськогосподарські підприємства залучають кредити на поповнення оборотних коштів, з тим щоб профінансувати польові роботи, збір врожаю,

²¹⁰ Офіційний портал Міністерства фінансів. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/>.

²¹¹ Офіційний портал Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

закупівлю посадкового матеріалу, засобів захисту рослин, мінеральних добрив. Такі кредити надаються банками у вигляді відновлювальних або невідновлювальних кредитних ліній на 1-1,5 роки. Відсоткові ставки за кредитами на поповнення оборотних коштів у 2018 році склали 18-24 % річних. При формуванні можливої суми кредиту банк враховує специфіку діяльності підприємства, її обороти за останні декілька років, кредитну історію, а також здійснює оцінку заставного майна. Заставою може бути агротехніка підприємства, нерухомість, обладнання, устаткування, депозитні рахунки. Також має значення строк діяльності підприємства на ринку. Враховується також репутація позичальника, розмір земельного банку, структура та обсяг витрат з розрахунку на гектар з ув'язкою з урожайністю культур.

На купівлю агротехніки діють спеціальні партнерські програми з імпортерами та виробниками. Купити за особливим умовам можна відому іноземну та українську техніку.

Таким чином потенційні можливості доступу агровиробників до банківських кредитів визначаються наступними чинниками – вартістю кредитних ресурсів комерційних банків, наявністю надійного забезпечення, спроможністю позичальника повернути основну суму боргу і відсотки, а також виконати умови кредитного договору.

Вартість кредитних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників сьогодні становить в середньому 17-22 %, це більше ніж для суб'єктів інших видів діяльності – 14-20 % ²¹². Як свідчать результати опитування про умови кредитування, за даними Асоціації незалежних банків України, хоча відсоткові ставки за кредитами у 2017 році знизились, і це, навіть призвело до збільшення заявок на отримання кредитів, банки підвищили вимоги до застави та посилили обмеження, що їх установлюють для позичальників в кредитних угодах.

Відомо, що у загальній вартості майна сільськогосподарських підприємств, яке може бути використане як застава за кредитом, понад 76% припадає на необоротні активи, переважну частину яких становлять основні засоби, які є неліквідними через високий рівень (70-80%) зносу та моральну застарілість ²¹³. Відсутність ліквідної застави обмежує доступ підприємств галузі до банківських кредитів.

Державна підтримка сільськогосподарського виробництва у більшості країн світу є пріоритетним напрямом їх сільськогосподарської політики. Вона є одним із міцних зовнішніх джерел формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств ²¹⁴.

Пряма державна фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу України здійснюється через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів. Здешевлення

²¹² Інформаційно-аналітичний портал АПК України. URL: <https://agro.me.gov.ua>.

²¹³ Малій О.Г. Фінансові ресурси підприємств: джерела формування та ефективність використання. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки*. 2017. Вип. 137. С. 308-311

²¹⁴ Чорнобай О. Особливості кредитування аграрних підприємств в умовах ринкової економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №5. С.207–221

кредитів проводиться в режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті. Компенсація лізингових платежів полягає у частковому відшкодуванні сплачених суб'єктами господарювання агропромислового комплексу лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання на умовах фінансового лізингу.

Важливість інвестиційного кредитування сільськогосподарських підприємств, в першу чергу пояснюється тим, що досить складним залишається питання технічного забезпечення сільського господарства.

Сільськогосподарська галузь забезпечена технікою лише на 60 % від потреби, крім того, понад 80 % парку сільськогосподарської техніки вже відпрацювали свій амортизаційний строк, в наслідок чого близько 12–15 % зернових залишаються на полях щорічно²¹⁵. Наведені показники свідчать про значний розрив у технічному оснащенні аграрного сектору країни, а також про підвищену потребу підприємств у значних фінансових ресурсах. Взагалі, банківські установи можуть запропонувати своїм клієнтам біля 200 видів різноманітних банківських продуктів і послуг, але найактуальнішим для сільськогосподарських підприємств було і залишається інвестиційне кредитування на довгостроковій основі. Саме довгострокові кредити можуть вивести сільськогосподарські підприємства з кризового стану, допоможуть здійснити повне технічне переозброєння виробництва зі застосуванням інноваційної складової; поповнять оборотні фонди; зроблять вітчизняну продукцію конкурентоспроможною на світовому ринку. Проблема полягає в тому, що комерційні банки України не дуже позитивно ставляться до довгострокового інвестиційного кредитування переробних підприємств агропромислового комплексу.

Не дивлячись на проблеми, що існують на шляху до забезпечення ефективного процесу інвестиційного фінансування сільськогосподарської галузі, кредитування цієї пріоритетної для нашої країни галузі економіки з кожним роком стає більш вигідним.

Для аграрного ринку України характерна постійна динаміка, що призводить до зміни трендів кредитування агробізнесу. Саме тому в останні роки банки розробляють нові види фінансування аграрного сектора, які направлені на мінімізацію ризиків та створенню оптимальних умов для співпраці.

Дані статистики свідчить, що не зважаючи на ризики банки хочуть і кредитувати агробізнес. Комерційні банки зараз надають кредити для аграріїв у рамках програм кредитування. Процентні ставки банку найчастіше залежать від умов конкретної угоди (виду кредиту, його терміну, валюти, в якій видається кредит, а також від фінансового стану самого позичальника).

Ключові вітчизняні банки розуміють перспективність саме аграрного кредитування. Тому в них уже є спеціальні програми кредитування агробізнесу,

²¹⁵ Офіційний портал Української аграрної конфедерації. URL: <http://agroconf.org>.

а кредити аграрному сектору в загальному кредитному портфелі цих банків займають 30–50%. Наприклад, ОТП Банк пропонує чотири види кредитних програм для агробізнесу, які фінансують не лише сільгоспвиробників, а й трейдерів, постачальників насіння, добрив, засобів захисту рослин, техніки, пального (кредитний ліміт від 25 тис. грн до 30млн. грн. із ставкою 9,5–17%). «Райффайзен Банк Аваль» має чотири види аграрних кредитних програми, які фінансують переважно фермерів, які обробляють від 100 до 50 000 та більше га, а також тих, хто займається тваринництвом і птахівництвом (кредитний ліміт від 50 тис. грн до 10 млн. грн. із ставкою 16%). «Приватбанк» надає кредити на весь спектр сільськогосподарської діяльності, в тому числі на придбання техніки та матеріалів для проведення посівної (кредитний ліміт від 500 тис. грн. до 20 млн. грн. із ставкою 19% річних)²¹⁶.

Якщо проаналізувати динаміку обсягів наданих банківських кредитів нефінансовим корпораціям, то за період з 2014 до 2019 року простежується тенденція збільшення обсягів кредитування. Але в 2019 році спостерігається незначне зниження(на 8%) обсягів наданих кредитів, яке пов'язане з політичною ситуацією в країні. Серед наданих банківських аграрних кредитів переважають коротко термінові кредити, а частка довготермінових кредитів становить лише 5%. Це, насамперед, пов'язано з політичною нестабільністю, негативними інфляційними очікуваннями та низьким рівнем довіри населення до комерційних банків. У досліджуваній період, починаючи з 2015 року, рівень рентабельності агропідприємств був вищий, ніж середньорічні ставки за банківськими кредитами. Тобто, сільськогосподарські підприємств можуть реінвестувати прибуток у власну діяльність, що позитивно впливає на подальший стан розвитку їх господарської діяльності.

Кредитування сільськогосподарських підприємств передбачає ряд особливостей (як і інші види кредитування сфери), зумовлених специфікою галузі, що викликає необхідність окремого підходу до кредитування, який полягає у мінімізації кредитного ризику та стимулюванні розвитку інвестиційного кредитування з боку держави.

На сьогодні сталий розвиток аграрного сектору економіки можна забезпечити в основному за рахунок банківського кредитування. В свою чергу, для банків АПК є досить привабливою сферою та через високу ризиковість банки неохоче вступають у відносини з аграріями. Тому 27 головним завданням на шляху до забезпечення ефективних відносин між банком та аграрними підприємствами є розробка та впровадження взаємовигідних програм на умовах, які б забезпечили мінімізацію ризиків для банків та задовольнили попит підприємств АПК.

Як відомо, аграрний сектор є однією з головних складових частин економіки України. Стан галузі сільського господарства передусім залежить від обсягів коштів, вкладених в його розвиток

²¹⁶ Офіційний портал Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

Останнім часом сільське господарство перетворилося у пріоритетну доходуутворюючу галузь національного господарства і всупереч фінансовим кризам впевнено демонструє зростаючу динаміку фінансових результатів.

Частка ВВП, що формується за рахунок аграрного сектора є значно вищою в порівнянні з часткою кредитів, що були наданні аграріям від загального обсягу кредитів, наданих в економіку країни.

Оскільки сільське господарство є галуззю з уповільненим оборотом капіталу (прибуток від господарської діяльності залежить від сезонності, а фінансування для ефективного господарювання необхідне протягом усього року), то стає очевидним, що нормальне стабільне його функціонування практично неможливе без залучення зовнішніх джерел фінансування

Сільськогосподарським підприємствам сьогодні практично неможливо накопичити власні обігові кошти для динамічного розвитку стратегічно важливої для країни галузі – сільського господарства.

Саме сільське господарство і є тим перспективним напрямком інвестування капіталу, який дозволить не тільки отримати, в порівняно короткий термін, прибуток від вкладених інвестицій, а й сприятиме позитивному розвитку національної економіки України.

Ключові вітчизняні банки розуміють перспективність саме аграрного кредитування. Тому в них уже є спеціальні програми кредитування агробізнесу, а кредити аграрному сектору в загальному кредитному портфелі цих банків займають 30–50%.

Найбільш фінансово привабливими є галузі агропромислового комплексу, пов'язані з вирощуванням і переробкою рослинницької продукції. Це пов'язано з більш швидким оборотом капіталу і можливістю позичальників погашати заборгованості протягом 8-10 міс. із моменту видачі.

Загалом у цій сфері можна виділити такі актуальні проблеми, як:

- нераціональне формування і використання фінансових ресурсів у процесі господарської діяльності внаслідок недосконалої системи фінансового менеджменту;
- дефіцит власних фінансових ресурсів для фінансування поточної діяльності та перспективного економічного розвитку підприємства;
- низький рівень розвитку фінансової інфраструктури ресурсного забезпечення аграрного виробництва

Розвиток кредитного забезпечення сільськогосподарськими товаровиробниками передбачає розширення можливостей суб'єктів агропромислового виробництва для залучення кредитів. Для цього необхідно:

- розширити ринок банківського кредитування шляхом створення Державного земельного іпотечного банку та впровадження механізму застави земельних ділянок сільськогосподарського призначення та прав оренди на них за іпотечного кредитування;
- сформувати систему кредитної кооперації шляхом внесення змін до законодавства для регламентування діяльності кредитних кооперативів у сільській місцевості та розширення мікрокредитування на селі;

- сприяти використанню нових кредитних продуктів у банківській, у тому числі й в кооперативній, кредитній системі;
- розвивати систему гарантування повернення кредитів шляхом створення спеціального гарантійного фонду;
- запровадити нові фінансові інструменти для сільськогосподарських товаровиробників для отримання додаткових кредитів під заставу майбутнього врожаю (або майбутню тваринницьку продукцію);
- створити систему інформаційного забезпечення кредитування галузі у складі моніторингових, консультативних та освітянських послуг.

В умовах ринку однією з передумов здешевлення вартості кредитних ресурсів для сільськогосподарських підприємств є саме зменшення облікової ставки НБУ. Облікова ставка є початковою величиною для комерційних банків, специфічним орієнтиром при встановленні розміру ставки кредитування. Сільськогосподарські підприємства України потребують встановлення невисоких відсоткових ставок.

Таким чином, удосконалення системи кредитування АПК та збільшення обсягів кредитування, перш за все, буде мати позитивний вплив на економічну ефективність сільськогосподарської діяльності та на розвиток сільського господарства в Україні в цілому. Це є запорукою продовольчої безпеки держави та можливістю займати лідируючі позиції в світовій торгівлі.

Для того, щоб описати перспективи розвитку, а також можливі фактори впливу на прибутковість будь-якого сільськогосподарського підприємства, потрібно будувати SWOT-аналіз.

Аналізу підлягають сильні сторони (Strength), слабкі сторони (Weakness) внутрішнього середовища, а також можливості (Opportunities) і загрози (Threats) зовнішнього середовища організації.

Отже, продемонструємо основні параметри середньостатистичного сільськогосподарського підприємства, зокрема його сильні та слабкі сторони (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Сильні і слабкі сторони

Сильні сторони	Слабкі сторони
Багаторічний досвід роботи на ринку сільськогосподарської продукції, зокрема виробництва м'яса	Досить значна собівартість сільськогосподарської продукції (товарів, робіт, послуг)
Підвищення якості праці та мотивація робітників	Неефективне використання ресурсів сільськогосподарського підприємства
Персонал з досвідом роботи в агросфері	Непропорційне зростання власного та залученого капіталу
Потужна сировинна база	Неготовність керівництва до ризику
Залучення молодих робітників	Відсутність відділу з маркетингу

Проаналізувавши сильні та слабкі сторони діяльності підприємства, можна відзначити про досить ефективну діяльність товариства, оскільки сильні сторони підприємства можуть перекрити його слабкі сторони.

Визначимо можливості та загрози ТОВ «Волинь Нова» (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Можливості і загрози для середньостатистичного сільськогосподарського підприємства

Можливості	Загрози
Збільшення основного та оборотного капіталу	Зволікання з модернізації технологічного устаткування
Розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції	Кризові явища в економіці країни
Створення організаційної культури на підприємстві	Зростання цін на ринку сільськогосподарської продукції
Розширення асортименту продукції	Збільшення рівня конкуренції в агропромисловому комплексі
Збільшення прибутковості діяльності	Еміграція населення
Підвищення рівня кваліфікації кадрового складу	

Отже, дослідивши можливості і загрози підприємства, можна сказати, що найбільші можливості для сільськогосподарського підприємства пов'язані з розширенням асортименту продукції та розширенням ринків збуту продукції, а найбільшими загрозами є кризові явища в економіці країни та в агропромисловому секторі зокрема.

Виокремимо основні напрямки діяльності. Десять перерахованих напрямків поліпшення роботи повинні бути складовою частиною основної діяльності всіх підприємств і організацій. Їх перелік є результатом вивчення численних успішних процесів поліпшення діяльності в організаціях і на підприємствах у розвинутих країнах, а також узагальненням досвіду передових українських підприємств.

Ці напрями такі:

1. Зацікавленість вищого керівництва.
2. Створення колегіального керівництва поліпшенням діяльності.
3. Залучення всього керівного складу.
4. Забезпечення колективної участі.
5. Забезпечення індивідуальної участі.
6. Створення груп з удосконалення систем і процесів.
7. Залучення постачальників.
8. Забезпечення якості функціонування систем управління.
9. Формування стратегії і тактики поліпшення діяльності.
10. Створення системи заохочення і визнання заслуг.

1. Зацікавленість вищого керівництва. Щира упевненість вищого керівництва в тому, що підприємство, організація здатні на більше в порівнянні з минулим, абсолютно необхідна для початку процесу поліпшення роботи. Цей процес починається з вищого керівництва, розвивається по мірі прояву ним зацікавленості і припиняється при втраті до нього інтересу з боку керівників.

2. Створення колегіального керівництва поліпшенням діяльності. Колегіальне керівництво необхідно і може здійснюватися радою або комісією щодо поліпшення діяльності. Керівна рада або комісія представляє собою групу з вищих керівників або їх представників, а також службовців і робітників. Рада вивчає процес вдосконалення діяльності, і пристосовує його до умов організації. Досвід показує, що немає універсальних конкретних рекомендацій, які відповідають потребам підвищення якості для всіх підприємств, організацій і навіть підрозділів однієї організації.

Керівна рада з поліпшення роботи грає роль розробника процесу поліпшення діяльності, готує підприємство до його впровадження і направляє реалізацію цього процесу.

3. Залучення всього керівного складу. Весь керівний склад несе відповідальність за реалізацію процесу поліпшення діяльності. Це вимагає активної практичної участі кожного керівника і керівника середньої ланки в рамках організаційної структури – від генерального директора до головного бухгалтера. Кожному керівнику потрібна особлива підготовка для розуміння нових вимог до стандартів діяльності та пов'язаних з ними методів поліпшення діяльності.

4. Участь службовців і робітників. Після залучення в процес поліпшення діяльності всього керівного складу настає пора залучення службовців і робітників. Це здійснюється начальником кожного підрозділу, що формує «групу поліпшення роботи» у складі підрозділу. Як керівник такої групи, начальник відповідає за навчання її членів використання тих методів поліпшення роботи, яким він вже навчений. Завдання групи поліпшення роботи – визначення результатів діяльності свого підрозділу і впровадження системи, безперервне вдосконалення діяльності.

5. Індивідуальна участь. Як би не були важливі колективні дії, не можна забувати про окремо взятую людину. Необхідно розробити систему, яка сприяє особистій участі, оцінці та визнання результатів такої участі і вкладу, внесеного кожним працівником у підвищення ефективності і якості.

6. Групи з удосконалення систем і процесів. Кожна повторювана дія в будь-якому підрозділі являє собою процес, яким можна керувати тими ж методами, що застосовуються при управлінні звичайним технологічним процесом. Необхідно скласти схему послідовності операцій, а потім організувати вимірювання, перевірки, забезпечити канали зворотного зв'язку. При здійсненні кожного процесу, хоча він може охоплювати багато ділянок, і навіть різні функціональні підрозділи, має бути одна особа, відповідальна за успішне функціонування даного процесу.

Група з удосконалення систем складається з окремих представників кожного підрозділу, що бере участь в процесі. Така група забезпечує впровадження найбільш ефективної системи взаємодії підрозділів і таке вдосконалення частини процесу, яке б не надавало негативного впливу на весь процес.

7. Залучення постачальників. У сучасних умовах майже всі підприємства та організації хоча б частково залежать від аутсайдерів, перш за все постачальників. Ні один успішний процес покращення діяльності не може здійснюватися без сприяння постачальників.

8. Забезпечення якості функціонування систем управління. Протягом багатьох років на підприємствах, в організаціях діяли підрозділи, що займалися в основному вимірюванням показників якості і складанням звітів про стан забезпечення якості в процесі виробництва.

Такі підрозділи, як служби забезпечення якості та надійності, направляли свої ресурси на виявлення проблем та виправлення помилок; в результаті сформувалася система управління «за відхиленнями», яка реагувала на виниклі помилки і нехтувала більш важливими профілактичними заходами, недооцінювала важливість відмінних результатів роботи в підрозділах, не пов'язаних з процесом виробництва.

Кошти, що виділяються на вирішення проблем щодо забезпечення якості продукції, повинні бути перерозподілені так, щоб система управління регулювала поточні операції і не допускала виникнення проблем. Потрібно лікувати хворого, а не займатися хворобами. У більшості випадків хворобою вражені системи управління.

9. Формування стратегії і тактики поліпшення діяльності. Необхідно розробити довгострокову стратегію підвищення якості. Слід переконатися в тому, що всі керівники на різних рівнях розуміють цю стратегію в тій мірі, яка необхідна для розробки поетапних короткострокових планів, які задовольняють цілям довгострокової стратегії.

Короткострокові плани повинні бути включені в річний план реалізації загальної стратегії. Протягом року має перевірятися виконання вимог цих планів кожною групою співробітників, точно так само як перевіряють терміни виконання робіт, витрати виробництва та обсяги реалізації.

10. Створення системи заохочення і визнання заслуг. Процес поліпшення діяльності – це зміна загальноприйнятого підходу до помилок. Існують два шляхи проведення необхідних змін. Можна карати кожного, хто допускає помилки при виконанні своїх обов'язків, або віддавати належне окремим працівникам та колективам, які виконують поставлену задачу або вносять значний внесок у процес поліпшення діяльності.

Найкращий шлях – визнання заслуг працівників, у тому числі й керівників, їх стимулювання до досягнення ще більш високих результатів.

Процес поліпшення діяльності – шлях до викорінювання помилок у середовищі керівників, фахівців, службовців і робітників.

Результативність процесу поліпшення діяльності. Як правило, процеси поліпшення діяльності результативні. Умовою ефективності процесів є комплексний підхід до їх організації. Основні причини невдач пов'язані з наступними прорахунками керівництва:

- керівництво не дотримувалося загальноприйнятих основних напрямків і підходів до організації процесу поліпшення діяльності;
- керівництво не прийняло в ньому участі;
- керівництво не розглядало цей процес як складову частину всієї діяльності;
- керівництво не хотіло приймати довгострокові зобов'язання;
- керівництво вважало, що проблема полягає в службовців і робітників, а не в керівництві.

Основні умови результативності процесу поліпшення діяльності. Джон Харрінгтон більше десяти років тому узагальнив досвід реалізації процесів поліпшення діяльності у вигляді десяти основних умов, що сприяють успіху. В даний час їх можна сформулювати так²¹⁷:

- 1) відношення до споживача як найважливішого чинника процесу;
- 2) прийняття керівництвом довгострокових зобов'язань по впровадженню процесу поліпшення діяльності як складової частини системи управління;
- 3) впевненість в тому, що немає межі вдосконаленню;
- 4) впевненість в тому, що запобігання проблем краще, ніж реагування на них після виникнення;
- 5) зацікавленість, провідна роль і безпосередня участь керівників;
- 6) стандарт роботи у вигляді формули «нуль помилок»;
- 7) участь всіх працівників, як колективна, так і індивідуальна;
- 8) основна увага вдосконаленню процесів, а не людей;
- 9) віра, що зовнішні учасники процесу, наприклад, постачальники стануть партнерами, якщо зрозуміють завдання організації;
- 10) визнання заслуг.

Також можна розглянути підвищення доступності кредитних ресурсів для підприємств аграрної галузі. Це можна досягти завдяки створенню механізму часткового або повного державного гарантування кредитів – Фонду гарантування кредитів (далі – Фонд). Доцільно, щоб він самостійно діяв у статусі юридичної особи та відповідав за гарантійні операції (за безпосередньої участі держави).

Головними завданнями Фонду є стимулювання кредитного процесу в банках, а також перерозподіл кредитних ризиків²¹⁸. Він має слугувати інструментом державного регулювання та розподілу кредитних ресурсів у розрізі галузей економіки відповідно до визначених пріоритетних напрямів розвитку держави та затверджених цільових державних програм.

217 Безродна С. М. Управління якістю : навч. посіб. для студентів економічних спеціальностей. Чернівці: ПВКФ «Технодрук», 2017. 174 с.

²¹⁸ Офіційний портал Української аграрної конфедерації. URL: <http://agroconf.org>

Спрямування коштів Фонду подаватиме «сигнал» для потенціальних інвесторів або кредиторів щодо перспективних для держави інвестиційних об'єктів. Аналіз практики функціонування таких фондів у світі показав, що в країнах Східної Європи протягом останніх 20 років уже існують такі інституції. Так, в Угорщині було створено Фонд гарантування кредитування сільського господарства. Його завдання – надати малим і середнім сільськогосподарським виробникам вільний доступ до кредитів і підвищити їх фінансову незалежність.

Фонд гарантування кредитування сільського господарства бере на себе до 50% ризиків з кредитування аграрного сектору економіки, поділяючи їх з банками, а також співпрацює з 7 фінансовими інститутами. Він діє на основі квот, суми гарантій, які надаються щороку і розраховуються на основі вартості активів з урахуванням оцінки доходів і витрат (суми наданих гарантій до суми вимог). У рамках державної програми «Фонд гарантування сільського кредиту» гарантії надаються малим і середнім підприємствам, а також фізичним особам за середньо- та довгостроковими кредитами на реалізацію проектів у сільському господарстві. Його обов'язковими умовами є: строк кредитування не менше півроку; надання кредитів через чітко визначені банки (засновників або асоційованих членів Фонду). Оскільки фонд сам не займається оцінкою повернення кредитів, головним елементом його співпраці з банками виступає довіра між сторонами.

Діяльність Фонду підвищить конкуренцію на кредитному ринку та збільшить заінтересованість банків у кредитуванні підприємств аграрного сектору економіки.

4.4. Управління організаційно-економічним механізмом кредитування в Україні

Реформування економіки України супроводжується розвитком банківського сектору, нарощення кредитного потенціалу для задоволення потреб клієнтів різних груп фізичних та юридичних осіб. Варто зазначити що ці групи клієнтів відрізняються між собою фінансовими потребами і можливостями в додатковому залученні кредитних коштів, що впливає на їх важливі показники фінансово-господарської діяльності, такі як фінансова стійкість, ліквідність, рентабельність, інвестиційна привабливість на ринку, оцінка бізнесу та ін.

Варто відзначити що банківські установи в Україні займають чільне місце у формуванні оптимального процесу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів, переміщенні, нагромадженні капіталу та фінансуванні виробництва. Проте проблема низького рівня капіталізації вітчизняних банків існує сьогодні.

Ефективному розвитку організаційно-економічного механізму кредитування в Україні сприяє: наявність розроблених методів надання кредитів різним суб'єктам господарювання; успішний розвиток та впровадження системи прав на заставу; достатній розвиток банківської інфраструктури та ін.

Перш ніж розглядати механізм кредитування варто проаналізувати термін «управління». Адже процес управління – це безпосередньо свідомий вплив суб'єкта на об'єкт з метою отримання запланованих результатів у визначений термін.

Деякі автори зазначають, що під управлінням слід розуміти таку цілеспрямовану дію на об'єкт чи процес, яка викликає певні зміни напряму, швидкості, інтенсивності чи інших характеристик і параметрів руху цього об'єкту чи процесу²¹⁹. Висловлюються також думки що управління слід розглядати як процес, в якому суб'єкт управління, спираючись на інформацію, здійснює певні дії на стан структурних елементів з метою переведення об'єкта управління до іншого стану²²⁰ або як видача командної інформації, створеної на основі рішень, що отримуються шляхом обробки інформації²²¹ або як трансформація інформації зворотного зв'язку в управлінські дані. Звичайно, вага інформації в процесі управлінні є беззаперечною, проте такі визначення на нашу думку, досить вузько розкривають сутність даного поняття та його вплив на реальні процеси що відбуваються в управлінні.

Оптимальне управління процесами та механізмом кредитування здійснюється шляхом розробки та втілення відповідної стратегії банку. Розробка та втілення даної стратегії покликане розв'язувати задачі пошуку, концентрації, акумулювання тимчасово вільних грошових коштів та їх розподіл серед клієнтами за відповідними пріоритетними напрямками кредитування. Про дієвість стратегії оптимального кредитування свідчить ріст рентабельності банківської установи, зростання капіталу та ринкового курсу акцій банку.

Ефективне управління організаційно-економічного механізму досягається в результаті вибору та втіленні стратегії оптимального кредитування, яка характеризується наступними етапами:

На першому етапі аналізується основні правила кредитування, а саме обумовлюється оптимальні терміни, відсоткові ставки, типи забезпечення, кредитоспроможність позичальників та ін. Порівнюються ці всі показники з базовим та попереднім періодами, оцінюється їх динаміка та доцільність кредитування в конкретних обсягах.

На другому етапі визначаються загальні обсяги депозитних операцій які повинні забезпечувати стабільний прибуток банку сьогодні чи в визначеному майбутньому. Аналізується та забезпечується диверсифікація депозитів та надається перевага найбільш ліквідним здатним забезпечити безперервний процес кредитування.

На третьому етапі аналізується весь спектр банківських послуг в сфері кредитування їх розвиток, можливості значного зростання якості та культури обслуговування постійних та потенційних клієнтів.

²¹⁹ Балабанов І.Т. Основи фінансового менеджменту. М.: Фінанси та статистика, 2000. 528 с.

²²⁰ Аранчій В.І., Чумак В.Д., Бражник Л.В. Фінанси підприємств : навч. посіб. Полтава: РВ ПДАА, 2018. 350 с.

²²¹ Банківська енциклопедія / М.І. Савлук, А.М. Поддєрьогін, А.А. Пересада та ін.; під ред. А.М. Мороза. К.: Ельтон, 1993. 380 с.

На четвертому етапі здійснюється оцінка забезпечення відповідності залучених та розміщених ресурсів відповідно періодів, а саме чи це короткострокові, середньострокові чи довгострокові ресурси.

На п'ятому етапі аналізується оптимальні форми кредитування, тобто готівково чи безготівково та раціональні методи погашення на певну дату одноразово чи на виплату складається план погашення кредиту частинами. Враховуються при цьому наступні ризики: ризик персоналу банку, інформаційно-технологічний ризик, ризик процесів, зовнішній ризик, ризик форс-мажорних обставин та ін.

На шостому етапі здійснюється диверсифікація кредитного портфеля, розробляється контроль за використанням кредиту, втілюється інформаційне забезпечення всіх учасників кредитних відносин та ін.

На сьомому етапі здійснюється розробка соціально-економічної ролі даного процесу кредитування та приймається рішення щодо його доцільності.

На нашу думку, успішна реалізація стратегії оптимального кредитування обов'язково пов'язана з вирішенням наступних основних завдань: забезпечення максимізації прибутку фінансово-кредитної установи; удосконалення організаційно-економічного механізму кредитування; зростання довіри до банківського сектору в Україні в цілому.

Отже, у процесі попереднього аналізу ми вважаємо, що управління механізмом кредитування є алгоритмом пов'язаних елементів що забезпечують підвищення ефективності їх фінансово-господарської діяльності.

Варто відзначити, що оптимальне та ефективне управління організаційно-економічних механізмом кредитування можливе тільки за наявності певної достовірної інформації, на основі якої аналізуються чинники впливу на обсяг та структуру кредитного портфелю та оцінювати його прибутковість.

Управління механізмом кредитування обов'язково вимагає оптимальне поєднання зовнішньої і внутрішньої інформації за допомогою застосування сучасних інформаційних технологій що забезпечить в свою чергу прийняття та застосування обґрунтованих, ефективних управлінських рішень. Оптимальну інформаційну систему управління механізмом кредитування представлено на рис. 4.11.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що ефективна діяльність будь-якої банківської установи значною мірою обумовлена рівнем управління механізмом кредитування. Це обумовлює необхідність розвитку та удосконалення інформаційної системи управління механізмом кредитування, визначення основ формування та умов розподілу і поєднання інформаційних потоків.

Досліджуючи банківські операції в сфері кредитування потрібно враховувати таку особливість що суб'єкти цього процесу володіють різною не однаковою інформацією, хтось з них більш повною інший навпаки, тобто виникає асиметрія інформації.

Рисін В.В. та Рисін М.В. вважають, що існування асиметричної інформації здорожчує обмін на фінансових ринках для позичальників. Унаслідок цього

учасники угоди можуть понести два види витрат, таких як несприятливий вибір та моральний ризик. Проблема несприятливого вибору для кредитора пов'язана з потребою розрізнити позичальників із високим і низьким рівнем ризику до здійснення інвестицій. Разом з тим моральний ризик пов'язаний з тим, що кредитор повинен здійснювати перевірку для встановлення факту виконання позичальником коштів не за призначенням²²². Варто відзначити, що проблему несприятливого вибору варто мінімізувати як на рівні державного управління та і на рівні самих банківських установ.

Рис. 4.11. Інформаційну систему управління механізмом кредитування

*Розроблено автором

Витрати несприятливого вибору та морального ризику можуть бути настільки значними, що кредитор позичатиме лише державі або іншим, добре знаним позичальникам. Несприятливий вибір завдає додаткових витрат

²²² .Рисін В.В., Рисін М.В. Формування та розміщення довгострокових ресурсів банків в Україні: монографія. К.: УБС НБУ, 2008. 234 с.

економіці. Коли хороші фірми мають проблеми з поширенням інформації про себе на фінансових ринках, їхні зовнішні витрати на фінансування збільшуються. Це змушує фірми розширювати свою операційну діяльність, в основному, за рахунок внутрішніх ресурсів або інвестування коштів інсайдерів та нагромаджених прибутків²²³. Вітчизняним банківським установам необхідно постійно аналізувати оцінку застави у запропонованих об'єктах враховуючи їх якість. Адже присутні в сучасних умовах господарювання проблеми з реалізацією застави, тому варто точно юридичні сторони враховувати при укладанні договорі застави, гарантій та поруки.

Витрати несприятливого вибору та морального ризику створюють додаткові перешкоди добросовісним позичальникам на фінансові ринку. Моральний ризик притаманний всім кредитним угодам, адже завжди існує ймовірність того зо позичальник використає кредитні засоби не за цільовим призначенням. Тут теж проявляється наявність асиметрії інформації, адже клієнт завжди точно знає куди насправді витратяться отримані фінансові ресурси кредитора. Це в свою чергу спричиняє зростання витрат банків. В даному контексті банківські установи повинні ефективно управляти даним видом ризику шляхом встановлення певних обмежень щодо сфери витрачання кредитних коштів.

У сучасній науково-економічній літературі під механізмом кредитування розуміють сукупність принципів, організаційних форм, методів і правил, встановлених законодавством і спрямованих на забезпечення управління кредитом²²⁴.

Різні джерела економічної літератури дають наступні визначення механізму кредитування: кредитний механізм – це сукупність кредитних відносин і кредитних інститутів, які впроваджують різноманітні форми кредиту й методи кредитування²²⁵; кредитний механізм – це сукупність процедур і правил взаємовідносин кредитора й позичальника з приводу одержання цінової вартості та тимчасового платного користування із системою гарантій вчасного повернення цієї вартості²²⁶. У всіх трактуваннях основою кредитного механізму виступають принципи кредитування.

На нашу думку, організаційно-економічний механізм кредитування варто розглядати, як систему з певними правилами та порядком видачі різних видів кредитів з обумовленою наперед вартістю і терміном погашення та обов'язково передбаченим правом позичальника достроково його погасити.

Отже, організаційно-економічний механізм кредитування – це сукупність взаємопов'язаних фінансових інститутів, методів, принципів, важелів, інструментів та різних інформаційно-методологічних елементів що забезпечують передання у тимчасове платне користування коштів фізичним та

²²³ Основи малого бізнесу і підприємницької діяльності / В.К. Васенко, С.Б. Комісар, І.В. Малікова, Л.І. Полятикіна, І.В. Шалигіна. Суми: ВАТ СОД вид-во «Козац. вал», 2002. 185 с.

²²⁴ Банківська енциклопедія / М.І. Савлук, А.М. Поддєрьогін, А.А. Пересада та ін.; під ред. А.М. Мороза. К.: Ельтон, 1993. 380 с.

²²⁵ Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 2 / ред. С.В. Мочерний. К.: Либідь, 2003. 336 с.

²²⁶ Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання. *Економіка АПК*. 2007. №2. С. 3-10.

юридичним особам, із системою забезпечення їх вчасного повернення для підвищення їх ефективності.

Організаційно-економічний механізм кредитування в Україні та його основні складові представлено на рис. 4.12.

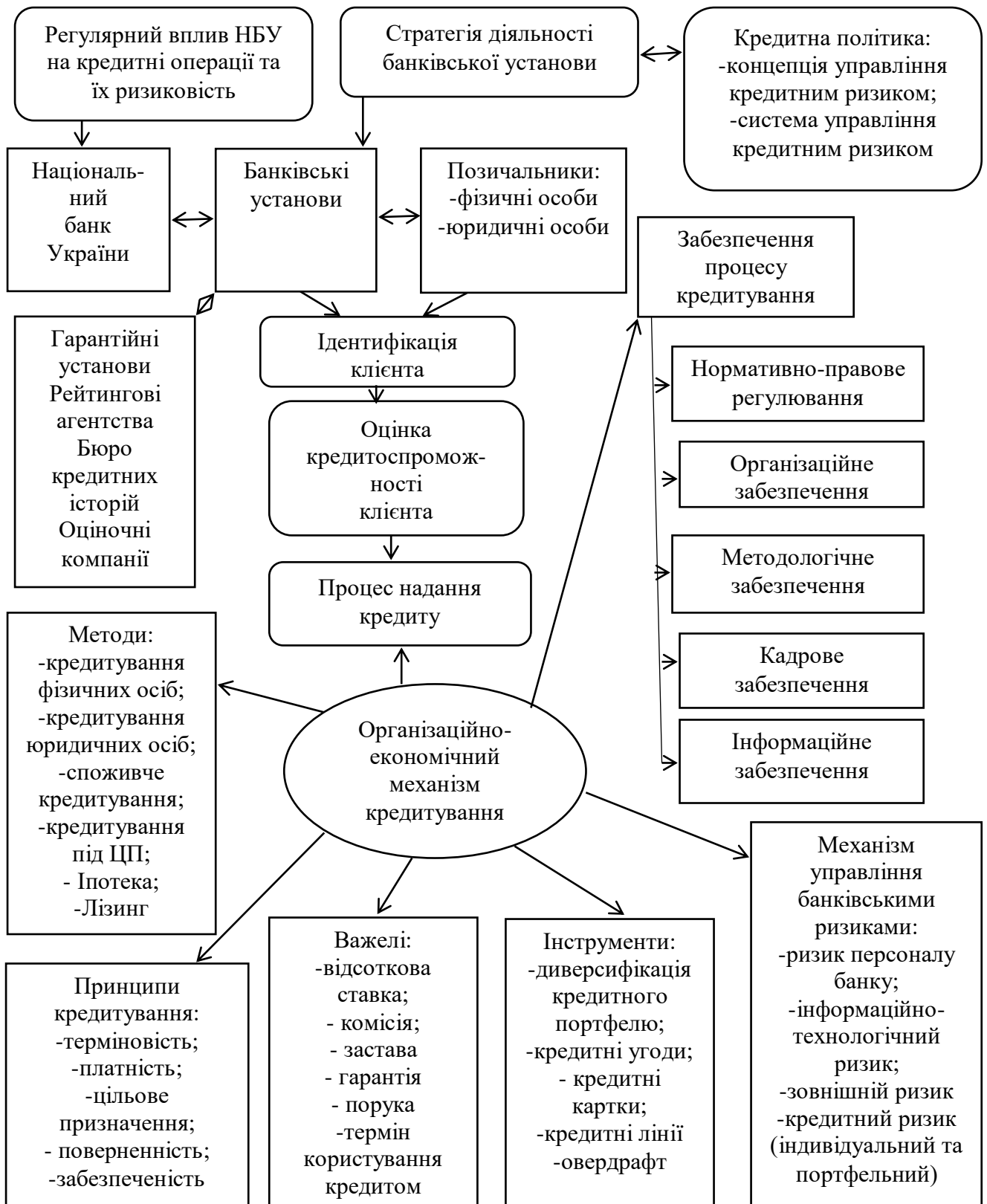

Рис. 4.12. Організаційно-економічний механізм кредитування в Україні*

*Розроблено автором

Враховуючи наявність вже розроблених та впроваджених інструментів організаційно-економічного механізму кредитування, варто відмітити, що існує певна їх градація у фінансово-господарській діяльності банків, а саме відсоткові ставки за своїми розмірами вагомо різняться залежно від тривалості користування кредитом, його розміру та розміру першого внеску, застави, гарантій, цільового призначення та ін.

Варто відзначити, що на нашу думку, до структури інформаційно-методологічних елементів забезпечення процесу організаційно-економічного механізму кредитування в Україні входять наступні:

- нормативно-правове регулювання – сукупність чинних законодавчих актів, які регулюють процеси кредитування в нашій державі. Сюди включаємо положення Комітету Базеля, положення та інструкції Національного банку України, внутрішні нормативні документи банківської установи;

- організаційне забезпечення – сукупність внутрішніх документів що регулюють забезпечення клієнтів кредитними коштами у достатній кількості;

- методологічне забезпечення – сукупність механізмів, що забезпечують здійснення конкретних управлінських дій. Розроблена система кредитного аналізу позичальника, система аналізу індивідуального кредитного ризику продукту та позичальника, система аналізу портфельного кредитного ризику, система кредитного супроводу та моніторингу;

- кадрове забезпечення – сукупність служб та працівників які здійснюють видачу кредитів;

- інформаційне забезпечення – передбачає формування бази клієнтів банку, моніторинг поточного стану та ефективності кредитування та інформаційний супровід кредитування. Сюди відносимо також: фінансову, податкову та статистичну звітність; документи обліку; аудиторські висновки; банківські документи; установчі документи та проектну документацію.

Світовий та вітчизняний досвід показує що будь яка фінансово-кредитна установа має мати в своєму розпорядженні чітко розроблену систему ідентифікації своїх клієнтів. Варто відзначити, що наявність достовірної інформації про клієнта та її точний аналіз надає можливість мінімізувати всі ризики при наданні позички.

Виділяють наступні проблемні питання, що пов'язані з ідентифікацією клієнта, а саме: по-перше, використання корпорацій (запобігання використанню корпоративних ділових установ фізичними особами як методу керування анонімними рахунками тощо); по-друге, відрекомендовані клієнти (як правило, це стосується нерезидентів, проте рекомендації не звільняють банк-реципієнт від знання своїх клієнтів та бізнесу); по-третє, рахунки клієнтів, відкриті професійними посередниками (якщо кошти, якими розпоряджається посередник у банку не зведені, а зберігаються на субрахунках, які можна віднести до кожного з власників-бенефіціарів, треба провести ідентифікацію кожного з них тощо); по-четверте, особи, пов'язані з політикою (можуть наразити банк на значний юридичний ризик та вплинути на його репутацію); по-п'яте, дистанційні клієнти (клієнти інтернет-банку, телефонного банкінгу) –

до таких клієнтів банку повинні застосовувати настільки ж ефективну процедуру ідентифікації та поточного моніторингу, як і до клієнтів, з якими можна спілкуватися особисто; по-шосте, кореспондентські банківські операції (надання банківських послуг одним банком іншому) – слід звернути увагу на кореспондентські рахунки, які забезпечують надання послуг у країнах, де банки – респонденти не присутні фізично²²⁷.

Проте, виконавши ідентифікацію клієнта банківським установам необхідно постійно здійснювати поточний моніторинг, який має враховувати і мінімізувати всі банківські ризики. У всіх банках має бути розроблений та впроваджений механізм з виявлення підозрілих схем та рахунків, встановивши певні обмеження для певних типів клієнтів та їх рахунків.

Ідентифікацію клієнтів банківські установи зобов'язані здійснювати належним чином, ці заходи мають включати в себе розуміння мета та основних завдань майбутніх ділових стосунків та кредитних операцій, здійснення постійного моніторингу всіх операцій фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання враховуючи всі потенційні ризики та постійне оновлення поточної інформації про фінансовий стан та діяльність, котру здійснює клієнт банку.

Особливо варто уточнювати інформацію про постійних клієнтів в випадку коли змінюється власник в юридичній особі, при зміні реєстрації фізичної особи-підприємця чи юридичної особи, при зміні та внесенні суттєвих поправок до статуту суб'єкта господарювання.

Варто відзначити що ідентифікацію та верифікацію клієнта банківські установи повинні обов'язково здійснювати згідно Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» 361-ІХ від 06.12.2019 року²²⁸.

Комерційним банкам необхідно мати точну та повну інформацію для ідентифікації нових клієнтів, та для оцінки та розуміння мети та головних завдань даних ділових стосунків. Вітчизняні банківські установи мають можливість та право отримати всю необхідну інформації, яка їм потрібна для ідентифікації клієнта в органах державної влади, інших банківських установ, державних реєстраторів і т.д.

Програма ідентифікації клієнтів містить наступні процедури:

- відкриття рахунку – передбачає необхідність конкретизувати інформацію для ідентифікації, яка буде одержуватися від кожного клієнта, зокрема для фізичних осіб (ПІБ; дата народження; адрема проживання або ділова адреса; ідентифікаційний номер; паспортні дані); для юридичних осіб (назва клієнта; адреса; ідентифікаційний номер роботодавця – якщо іноземна компанія не має

²²⁷ .Рисін В.В., Рисін М.В. Формування та розміщення довгострокових ресурсів банків в Україні: монографія. – К.: УБС НБУ, 2008. 234 с.

²²⁸ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України 361-ІХ від 06.12.2019 року.

ідентифікаційного номера, тоді має бути отримана альтернативна документація; підписи розпорядників рахунку);

- перевірка ідентифікації клієнта – передбачає використання документарного чи недокументарного методів чи комбінації даних методів ;

- додаткова перевірка – застосовується для клієнтів, що не є фізичними особами, ґрунтуючись на оцінці ризиків цього клієнта фінансовим інститутом, наприклад перевірка правильності підпису щодо рахунку;

- перевірка правдивості ідентифікації клієнта – повинна включати процедури для реагування на обставини, за яких фінансовий інститут не може набути обґрунтованої впевненості в тому, що він знає справжню ідентифікацію клієнта;

- зберігання та облік отриманої інформації – передбачає зберігання необхідних записів отриманої інформації при ідентифікації клієнтів, як правило, протягом 5 років після припинення стосунків з клієнтами;

- оновлення інформації про клієнта – потрібно здійснювати регулярне оновлення інформації, особливо щодо рахунків з підвищеним ризиком. Використовувати методи прямого інтерв'ю або опитування поштою²²⁹.

В сучасній економічній літературі зустрічаються різні трактування поняття «кредитоспроможність», а саме: кредитоспроможність – це спроможність компанії або приватної особи залучати позиковий капітал і в майбутньому належним чином обслуговувати свій борг²³⁰; кредитоспроможність – це можливість позичальника за конкретних умов одержати кредит у повному обсязі й у визначений кредитом договором строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями перед банком або іншими кредиторами²³¹; кредитоспроможність – це спроможність позичальника повністю і своєчасно розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями²³²; кредитоспроможність – це спроможність і бажання позичальника у визначений кредитною угодою термін і в повному обсязі розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями²³³.

Аналізуючи існуючі підходи щодо трактування поняття «кредитоспроможність» можна зробити висновок що її основною складовою є його фінансовий стан позичальника який сприяє вчасному та в повному обсязі виконання своїх кредитних зобов'язань по позиці.

Варто відмітити що оцінка кредитоспроможності відіграє вагому роль як для банку так і для клієнта. Тому оцінка кредитоспроможності клієнта займає чільне місце в організаційно-економічному механізмі кредитуванні в Україні.

При оцінці кредитоспроможності позичальника потрібно враховувати як вплив зовнішнього середовища (економічні, політичні, соціально-демографічні,

²²⁹ .Рисін В.В., Рисін М.В. Формування та розміщення довгострокових ресурсів банків в Україні: монографія. – К.: УБС НБУ, 2008. 234 с.

²³⁰ Хелферт С. Техніка фінансового аналізу: Аудит / Переклад з англ під ред. Л.П. Білих. 10-те вид. СПб, 2003, 640 с.

²³¹ Косова Т.Д. Аналіз банківської діяльності : навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури. 2008, 486 с.

²³² Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика: навч. посіб. К.: Знання, 2002. 215 с.

²³³ Олійник О.О. Оцінка кредитоспроможності позичальника прибанківському кредитуванні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2007. №8. С.10-23.

технологічні та конкурентні умови) так і внутрішнього середовища (маркетинг, виробництво, фінанси, кадри, менеджмент, імідж та ін).

Оцінка кредитоспроможності клієнта з однієї сторони для банку сприяє мінімізації та уникненню кредитних ризиків пов'язаних з неповерненням позики, а з іншої для клієнта – це можливість одержати позичку на прийнятних умовах. Якісна оцінка кредитоспроможності позичальника сприяє покращенню якості кредитного портфеля, уникнення непотрібного зайвого резервування та призводить до покращення фінансового стану банківської установи і навпаки.

На практиці багато комерційних банків формально проводять оцінку кредитоспроможності клієнтів, яка зводиться, до розрахунку відповідних коефіцієнтів на основі даних бухгалтерської звітності. Відповідно до рекомендацій Національного банку України щодо визначення фінансового економічної оцінки фінансової діяльності позичальника низку показників. Банки самостійно визначають склад коефіцієнтів, що розраховуються, визначають процедуру їхнього розрахунку. Однак, значення коефіцієнтів потрібно диференціювати, по-перше за галузями, як це роблять деякі банки з іноземним капіталом, оскільки різні галузі мають об'єктивно різні структуру активів та пасивів, по-друге, прив'язати до темпів інфляції, зростання якої сприяє завищенню низки показників. Окрім цього, рекомендовані значення коефіцієнтів потрібно диференціювати і в регіональному розрізі, оскільки різні території мають не однакові виробничі умови і можливості для збуту продукції, що позначається на фінансових показниках їхньої діяльності²³⁴.

Результат оцінки кредитоспроможності позичальника, зазвичай, зводиться до єдиного узагальненого показника – рейтингу, вираженого в балах. Для нього визначаються межі інтервалу коливання, при яких доцільне кредитування. За результатами оцінки фінансового стану позичальники класифікуються за класами²³⁵. Ми вважаємо, що цього не досить для оцінки кредитоспроможності клієнтів та оцінки кредитного ризику банківської установи. Тому що, інформація в фінансовій звітності не завжди відображає реальний стан фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання. З метою отримання кредиту клієнти можуть штучно завищувати показники звітності, шляхом роздування активів. Особливо це стосується тих структур які являються частинкою холдингової компанії, котрі можуть на певний звітний період отримати від материнської компанії певні активи щоб в результаті аналізу їх фінансової звітності отримати більші коефіцієнти та штучно покращити свій фінансовий стан.

Щоб уникнути неефективну оцінку кредитоспроможності банку потрібно постійно розроблювати, удосконалювати та впроваджувати оптимальну методика, що сприятиме найбільш точній і достовірній оцінці кредитоспроможності позичальника.

²³⁴ Забчук Г.М. Механізми застосування кредитних важелів комерційними банками України. *Вісник Хмельницького національного університета*. 2009. №2. Т.1. С. 23-27.

²³⁵ Ірішев Б.К. Грошово-кредитна політика: концепції та механізми. Алма-Ата, 1990. 245 с.

На нашу думку, для удосконалення організаційно-економічного механізму кредитування в Україні потрібно розробляти наступні напрямки:

- запроваджувати пільгове кредитування вітчизняними банками пріоритетних програм розвитку економіки України на конкурентній основі;
- державне стимулювання розвитку кредитування;
- встановлення диференційованих відсоткових ставок для різних секторів вітчизняної економіки залежно від соціально-економічного ефекту;
- застосування сучасних інноваційних технологій кредитування для розширення їх масштабів у всіх секторах економіки;
- стимулювати на державному рівні розвиток вітчизняних банків створених за рахунок трансформації заощаджень населення;
- консолідації капіталів вітчизняних банків та об'єднання невеликих місцевих банків;
- сприяння створенню спеціалізованих фінансових посередників, а саме : трастових банків; земельних банків, іпотечних банків, будівельних товариств та ін., що в свою чергу підвищить конкуренцію у сфері надання кредитів та сприятиме розширенню спектру послуг за доступними цінами для позичальників;
- сприяння розвитку кредитної інфраструктури, а саме гарантійним фондам, спеціалізованими страховим компаніям, кредитним бюро, рейтингових агентств та ін. Адже саме вони відіграють значну роль у розподілі та зменшенні кредитного ризику.

Виконання зазначених вище заходів сприятиме забезпеченню вітчизняних суб'єктів господарювання необхідними кредитними ресурсами за рахунок яких можна підвищити прибутковість та ліквідність фінансово-господарської діяльності господарюючих суб'єктів та економіки в цілому.

ВИСНОВКИ

1. Визначено концептуальні засади фінансового менеджменту, зокрема проаналізовано підходи до трактування цього терміну, на підставі чого під фінансовим менеджментом розуміється система наукових підходів, професійних навичок та цілеспрямованих дій з оптимізації фінансових рішень для підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта у довго- та короткостроковому періодах; обґрунтовано основні цілі, завдання, функції та механізм фінансового менеджменту.

2. Сформовано системну стратегію фінансового менеджменту в умовах децентралізації, що передбачає окреслення векторних орієнтирів бюджетної ефективності, визначення пріоритетних завдань менеджменту для відповідного регіону з врахуванням його соціально-економічної специфіки. Обґрунтовано, що стратегія працює через складники рівня ефективності фінансового менеджменту, принципи та імперативи безперервного розвитку за Кайдзен-технологією, що підсумку забезпечує синергетичний ефект розвитку. Визначено, що симетрія колаборації, паритетності, узгодженості та оптимізації векторно забезпечують мультиплікатор бюджетної ефективності.

3. Визначено, що ендогенні фактори є ключовими рушійними факторами економічного зростання для регіонів на нинішньому етапі розвитку суспільства. Виявлено безальтернативність ендогенної складової в аспекті підвищення ефективності регіонального зростання в довгостроковій перспективі на усіх історичних етапах.

4. Запропоновано методикку моделювання залежності рівня економічного розвитку регіону від рівня фінансової стабільності підприємств, що забезпечує комплексний підхід до оцінки розвитку регіону, дає змогу здійснити всебічний та змістовний аналіз функціонування регіональної системи та дослідити досягнутий рівень економічного розвитку, визначити тенденції розвитку регіону, виявити та оцінити наявний ресурсний потенціал економічного зростання в майбутньому, дослідити основні переваги, недоліки та проблеми, диспропорції у функціонуванні регіональної системи та оцінити вплив на неї фінансової стабільності підприємств, що функціонують на даній території.

5. Визначено, що бюджетний потенціал місцевих бюджетів є складовою фінансової спроможності місцевого самоврядування (країни, регіону, району, міста, селища, ОТГ), що є загальною сумою фінансових надходжень, яку можна накопичити з усіх джерел у бюджеті певної території в певний період часу та за існуючих економічних умов.

6. Проведено моніторинг основних індикаторів бюджетного потенціалу місцевих бюджетів України, а також визначено пріоритетні напрями стимулювання процесів підвищення бюджетного потенціалу ОТГ.

7. Розроблено систему визначальних інструментів підвищення бюджетної ефективності розвитку територій, яка включає низку важливих блоків, серед

яких: блок доходів, блок видатків, блок міжбюджетних відносин, що у сукупності дають змогу усунути низку деструктивних чинників гальмування перебігу реформи фінансової децентралізації та сприятимуть зростанню фінансової самодостатності органів місцевого самоврядування, а відтак дозволять бюджетній політиці стати дієвим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку територій.

8. Обґрунтовано, що ефективність фінансового ринку в цілому можна оцінювати за ефективністю виконання ним покладених на нього завдань, а результатом ефективно функціонуючого фінансового ринку має стати соціально-економічний розвиток країни та зростання добробуту населення. Це проявлятиметься у припливі інвестицій; високому рівні участі населення у діяльності ринку; наявності великої кількості ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів; високій ліквідності та капіталізації ринку тощо.

9. На основі аналізу теоретико-прикладного значення фінансової інклюзії в Україні, визначено, що в країні низький рівень фінансової доступності, і він досить часто відхиляється від середньосвітових значень показників, що насторожує і обмежує розвиток фінансової системи на сучасному етапі. Визначено ключові елементи проведення політики забезпечення фінансової інклюзії, що забезпечать проникнення фінансових послуг для якомога ширшої кількості населення

10. Обґрунтовано роль страхування як фактору сталого розвитку соціально-економічних систем та визначено пріоритетні напрямки реалізації концепції сталого розвитку у страхуванні.

11. Визначено, що належна увага до розвитку сучасних інноваційних технологій та платіжних продуктів у сфері безготівкових розрахунків прискорить зростання безготівкових операцій та зменшення готівкових, що забезпечить сталий розвиток економіки в Україні в умовах глобальних викликів.

12. Визначено фактори впливу та основні проблеми функціонування ефективного кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем, а також основні завдання його забезпечення, серед яких: визначення ефективних методів, способів, інструментів кредитування; удосконалення організаційно-правових відносин між позичальниками і кредиторами щодо покращання урегульованості відтворювального процесу; формування привабливої загальноекономічної та політичної ситуації з метою розширення зовнішніх джерел кредитування; удосконалення заходів щодо мінімізації ймовірності виникнення кредитних ризиків у процесі реалізації кредитного механізму.

13. Проаналізовано чутливість кредитного механізму розвитку соціально-економічних систем до монетарних впливів та його дієвість в контексті глобальних викликів. Визначено, що фінансові інституції грошового ринку слабо виконують перерозподільну функцію, оскільки не забезпечують ефективної трансформації вільних грошових засобів у вигляді заощаджень у інвестиції. Встановлено, що зниження вартості кредитних ресурсів не

призводить до зростання обсягів кредитування, особливо в сегменті довгострокових ресурсів, а кредитування практично виключене із фінансового забезпечення капітальних інвестицій, мало присутнє як джерело фінансування оборотних активів підприємств.

14. Визначено важливість кредитного механізму фінансового менеджменту як чинника розвитку аграрного сектору. Встановлено, що найбільші можливості для сільськогосподарського підприємства пов'язані з розширенням асортименту продукції та розширенням ринків збуту продукції, а найбільшими загрозами є кризові явища в економіці країни та в агропромисловому секторі зокрема. Обґрунтовано пріоритетні напрямки поліпшення роботи сільськогосподарських підприємств, що повинні бути складовою частиною їх основної діяльності.

15. Визначено пріоритети та напрямки удосконалення організаційно-економічного механізму кредитування в Україні, реалізація яких сприятиме забезпеченню вітчизняних суб'єктів господарювання необхідними кредитними ресурсами за рахунок яких можна підвищити прибутковість та ліквідність фінансово-господарської діяльності господарюючих суб'єктів та економіки в цілому.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПОЛОЖЕННЯ про обласний конкурс проектів місцевих ініціатив

І. Загальні положення

1. Цим Положенням регулюється процедура проведення обласного конкурсу проектів місцевих ініціатив (далі – Конкурс), розроблених органами самоорганізації населення, громадськими організаціями, благодійними фондами, ініціативними групами, сільськими, селищними, міськими радами, радами об'єднаних територіальних громад (далі – ОМС) області (далі – Конкурсанти).

2. Метою Конкурсу є відбір проектів місцевих ініціатив (далі - проекти), які фінансуються за рахунок коштів обласного бюджету відповідно до вимог бюджетного законодавства, а також інших джерел, не заборонених чинним законодавством, і спрямовані на розв'язання актуальних проблем територіальних громад та розвиток місцевого самоврядування області, а також поширення позитивного досвіду, набутого у процесі їх реалізації.

3. Основні завдання Конкурсу:

- стимулювання діяльності щодо самоорганізації громад шляхом надання фінансової підтримки їх ініціативам;
- об'єднання ресурсів громад та ОМС для вирішення соціально важливих проблем;
- розвиток співпраці між ОМС, суб'єктами підприємницької діяльності, громадськими організаціями, органами самоорганізації населення, ініціативними групами, благодійними фондами;
- вирішення місцевих проблем територіальних громад області;
- підвищення професійного рівня представників органів місцевого самоврядування, громадськості з питань управління проектами;
- поширення позитивного досвіду розв'язання проблем місцевого розвитку, набутого в процесі реалізації проектів;
- розвиток співпраці органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємницької діяльності та громадського сектору в реалізації проектів місцевого розвитку.

II. Основні напрямки, за якими розробляються проекти.

1. Основними напрямками, за якими розробляються проекти є:

- облаштування вулиць, територій та зон відпочинку (озеленення та освітлення території, встановлення обмежувачів руху транспорту, парканів, контейнерних площадок, впорядкування кладовищ тощо);
- організація дозвілля та спорт (облаштування ігрових та спортивних майданчиків для дітей та молоді, культурно-мистецькі заходи, облаштування

місць для проведення змістовного дозвілля, облаштування відкритих спортивних майданчиків та стадіонів, ремонт та оснащення спортивних залів, у тому числі придбання спортивного інвентарю та спортивної форми тощо);

- покращення умов проживання людей з обмеженими фізичними можливостями та сімей, які опинились у важких життєвих обставинах;
- впровадження енергозберігаючих технологій;
- покращення екологічної ситуації (створення нових зелених зон, встановлення смітників, ліквідація стихійних сміттєзвалищ тощо);
- інші суспільно-корисні соціальні проекти.

2. Щороку визначається перелік пріоритетних напрямків Конкурсу на рік. Такий перелік затверджується розпорядженням голови обласної ради при оголошенні Конкурсу.

Підставою для оголошення Конкурсу є рішення обласної ради про виділення коштів на проведення Конкурсу. Голова обласної ради своїм розпорядженням оголошує Конкурс.

Офіційне повідомлення про оголошення Конкурсу та умови його проведення публікуються на веб-сайті обласної ради, в друкованих засобах масової інформації, в інших засобах масової інформації із зазначенням кінцевого строку подання заяв на участь у ньому.

3. Для формування переліку пріоритетних напрямків Конкурсу на рік голова обласної ради проводить консультації із депутатами ради, а також з представниками місцевих рад та громадських організацій області.

III. Умови реалізації проекту

1. Вимоги до Конкурсантів:

1) для ініціативних груп:

- склад ініціативної групи повинен містити не менше трьох осіб (при поданні заявки вказується склад ініціативної групи з зазначенням ПІБ, року народження та місця проживання особи);

- наявність протоколу створення ініціативної групи (зразок подано у додатку 1);

- відповідальна особа за підписання угоди повинна досягти 18 річного віку та бути громадянином України;

2) для інших категорій конкурсантів:

- наявність зареєстрованої юридичної особи;

- наявність розрахункового рахунку в банку;

- не може перебувати в стані ліквідації та реорганізації, бути в установленому порядку визнаний банкрутом, чи стосовно якого порушено справу про банкрутство.

Конкурсант повинен мати погодження (дозвіл) від кінцевого отримувача матеріальних цінностей проекту щодо згоди прийняття їх на баланс та подальшого утримання (фінансування) продукту проекту за свій кошт. Також, інші дозволи (погодження) передбачені законодавством.

Не фінансуються проекти, які передбачають:

- отримання заробітної плати, винагороди та інших компенсаційних виплат Конкурсантам;
- погашення боргових зобов'язань та матеріальних збитків;
- купівлю ліцензій, патентів, товарних знаків;
- купівлю і ремонт техніки для ініціативних груп, громадян;
- випуск авторських робіт, організацію та проведення персональних виставок;
- спрямування на політичну та виборчу діяльність;
- отримання прибутку і прямої матеріальної допомоги;
- фінансування об'єктів, які перебувають у державній чи приватній власності.

3. Реалізація проектів повинна бути завершена до 25 грудня поточного року. Після реалізації проекту, Конкурсант подає до обласної ради звіт про реалізацію проекту (згідно додатків 5, 6). Звіт про реалізацію проекту подається до 20 січня року, наступного за роком реалізації проекту.

4. Кожен учасник Конкурсу при поданні проектних заявок повинен підтвердити залучення власного обов'язкового фінансового або нефінансового внеску (виконання робіт, послуг, придбання матеріалів) у розмірі 10% від загальної суми витрат, необхідних для реалізації проекту, що повинно бути підтверджено гарантійними листами.

5. Переможець Конкурсу зобов'язаний інформувати виконавчий апарат обласної ради про основні заходи та хід реалізації проекту. При цьому на усіх публічних заходах та підготовлених матеріалах проекту переможець Конкурсу повинен зазначати, що реалізація проекту здійснюється за рахунок коштів обласного бюджету.

6. Конкурсна рада, після розподілу субвенції з обласного бюджету місцевим бюджетам на співфінансування проектів місцевих ініціатив, у 2-х місячний термін проводить моніторинг використання коштів проектів на місцях і приймає рішення щодо окремих проектів, які не реалізуються та їх заміни наступними за рейтингом проектами, відповідно до обсягу фінансування Конкурсу на поточний рік.

7. До участі в Конкурсі не допускаються проекти в таких випадках:

- невідповідність проекту та Конкурсанта вимогам цього Положення;
- Конкурсант подав заявку пізніше, ніж визначено оголошенням про Конкурс;
- Конкурсант подав офіційний лист про відкликання проекту;
- перелік документів, що додається до проекту, є не повним, не відповідає умовам проведення конкурсу, виявлені розбіжності які не усунені Конкурсантом;
- Конкурсант подав документи, які містять недостовірні дані, що виявлені під час попереднього розгляду документів.

IV. Конкурсна рада

1. Для організації Конкурсу розпорядженням голови обласної ради затверджується склад Конкурсної ради.

2. Конкурсна рада є вищим органом, який здійснює загальне керівництво щодо проведення Конкурсу, а також визначає переможця шляхом оцінки проекту.

Головою Конкурсної ради є голова обласної ради або перший заступник голови обласної ради.

3. До складу Конкурсної ради входять працівники виконавчого апарату обласної ради, можуть входити депутати обласної ради, представники місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх об'єднань, громадських організацій, незалежні експерти та науковці (за згодою).

4. Голова, заступник голови та члени Конкурсної ради здійснюють свої повноваження на громадських засадах.

5. Конкурсна рада:

- затверджує план здійснення необхідних організаційно-технічних заходів;
- готує, розглядає і затверджує документи, необхідні для проведення Конкурсу;
- оцінює проекти, визначає переможців Конкурсу.

6. Робота конкурсної комісії здійснюється у формі засідань. Рішення Конкурсної ради приймаються простою більшістю голосів її членів присутніх на засіданні і оформляються протоколом. У разі рівної кількості голосів "за" і "проти" вирішальним є голос голови Конкурсної ради.

Всі рішення конкурсної ради оформляються протоколом, який підписується всіма присутніми членами конкурсної ради.

7. Організаційну підтримку проведення Конкурсу забезпечують відповідальні особи виконавчого апарату обласної ради, які зазначаються в розпорядженні голови обласної ради про оголошення конкурсу, та на яких покладаються обов'язки з:

- забезпечення підготовки і проведення Конкурсу;
- реєстрації проектів та інших необхідних документів, здійснення перевірки проектів на відповідність вимогам Конкурсу;
- підготовки проекту угоди про реалізацію проекту між обласною радою та переможцем Конкурсу;
- здійснення аналізу результатів реалізації проектів та підготовка зведеної інформації на розгляд Конкурсної ради;
- забезпечення поширення інформації про Конкурс, форм заявок на участь у Конкурсі, вимоги до розроблення проектів;
- забезпечення організаційно-технічної та інформаційної підтримки, надання консультацій з питань проведення Конкурсу.

V. Процедура проведення Конкурсу

1. Голова обласної ради своїм розпорядженням оголошує Конкурс, затверджує склад Конкурсної ради та відповідальних працівників виконавчого

апарату обласної ради за організацію проведення Конкурсу, граничний розмір витрат на один проект за рахунок коштів обласного бюджету, умови проведення конкурсу.

2. Офіційне повідомлення про оголошення Конкурсу та умови його проведення публікуються на офіційному веб-сайті обласної ради, в офіційних друкованих засобах масової інформації, в інших засобах масової інформації із зазначенням кінцевого строку подання заяв на участь у ньому.

Подання заявок на участь у Конкурсі розпочинається наступного дня після публікації офіційного повідомлення про початок Конкурсу і здійснюється впродовж строку, визначеного в умовах проведення конкурсу.

До заявок на участь у Конкурсі, Конкурсант долучає Реєстраційну картку проекту місцевих ініціатив за встановленою у додатку 2 формою, Зміст проекту місцевих ініціатив за встановленою у додатку 3 формою, документи, перелік яких визначено у додатку 4.

Конкурсна документація, що надійшла після кінцевої дати її подання, зазначеної в оголошенні про проведення конкурсу, не розглядається.

3. У процесі підготовки проектів їх розробники мають право звертатися, у разі потреби, до відповідальних працівників виконавчого апарату обласної ради для одержання додаткової інформації.

4. Розгляд поданих проектів проводиться у два етапи.

На першому етапі розглядаються заявки на участь у Конкурсі та приймається рішення щодо відповідності документів, поданих Конкурсантом, умовам участі у Конкурсі та щодо реєстрації Конкурсанта як учасника Конкурсу у Журналі реєстрації учасників обласного конкурсу проектів місцевих ініціатив, або щодо відмови у реєстрації.

У разі відмови у реєстрації Конкурсант повідомляється в письмовій формі про причини відмови.

На другому етапі Конкурсною радою розглядаються проектні заявки учасників Конкурсу та визначаються його переможці.

5. Конкурсна рада впродовж одного місяця, після завершення терміну подачі проектів, вивчає подані проекти та приймає рішення про визначення переможців Конкурсу.

6. Оцінювання проектів Конкурсною радою здійснюється за критеріями.

7. Інформація про результати Конкурсу оприлюднюється на офіційному веб-сайті обласної ради.

8. З переможцем Конкурсу укладається угода про реалізацію проекту між ним та обласною радою. Угода підписується уповноваженими представниками сторін. Строк укладення угоди не повинен перевищувати 30 днів від дня оголошення результатів Конкурсу.

9. Фінансування заходів з реалізації проектів, а також відповідне звітування переможців Конкурсу здійснюється відповідно до Порядку використання коштів, спрямованих на реалізацію проектів місцевих ініціатив, затвердженого обласною державною адміністрацією, та угод.

VI. ФІНАНСУВАННЯ ПРОЕКТІВ

1. Фінансування проектів-переможців здійснюється за рахунок коштів обласного бюджету, передбачених на відповідний рік шляхом їх спрямування у вигляді цільової субвенції відповідним місцевим бюджетам.

На підставі рішення Конкурсної ради департамент фінансів облдержадміністрації здійснює підготовку проекту змін до обласного бюджету на відповідний рік або розпорядження голови обласної державної адміністрації про розподіл субвенції з обласного бюджету місцевим бюджетам з метою фінансування проектів.

Внесення змін до розподілу субвенції відбувається з урахуванням пункту 6 цього розділу.

2. Кошти субвенції враховуються у складі відповідного бюджету і витрачаються згідно з Порядком використання коштів, спрямованих на реалізацію проектів місцевих ініціатив, затвердженого обласною державною адміністрацією.

3. Видатки, здійснені Конкурсантами до моменту оголошення переможців та після завершення терміну реалізації проекту, оплаті не підлягають.

4. Реалізація проектів Конкурсантів, які стали переможцями Конкурсу, здійснюється на підставі:

1) трьохсторонніх угод між переможцями Конкурсу та відповідними ОМС, на території яких реалізуються проекти, і обласною радою у випадку коли переможцями конкурсу є благодійні фонди, громадські організації, органи самоорганізації населення та ініціативні групи.

У випадку, коли об'єкт комунальної власності – об'єкт проекту, що знаходиться на території громади фінансується з районного бюджету, трьохстороння угода укладається з відповідним структурним підрозділом районної державної адміністрації – головним розпорядником коштів субвенції з обласного бюджету.

2) двосторонніх угод між відповідним ОМС та обласною радою у випадку коли переможцями конкурсу є ОМС.

Головним розпорядником коштів субвенції на місцевому рівні є ОМС (структурний підрозділ ОМС) крім випадку зазначеного в абзаці другому підпункту 1 пункту 4 цього розділу.

5. Головні розпорядники коштів здійснюють контроль за станом співфінансування і спрямовують кошти обласного бюджету на фінансування проектів пропорційно після проведення видатків на цю мету за рахунок коштів Конкурсанта.

6. У випадку невиконання переможцем Конкурсу своїх зобов'язань щодо реалізації проекту в установленій умовами конкурсу термін, Конкурсна рада має право прийняти рішення про виключення відповідного проекту з числа тих, які співфінансуватимуться з обласного бюджету.

На підставі рішення Конкурсної ради затверджуються розподіл чи зміни до розподілу субвенції між місцевими бюджетами у визначеному законодавством порядку.

VIII. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Усі матеріальні цінності набуті в результаті реалізації проекту передаються на баланс відповідного ОМС або комунального закладу.

2. Використання інформації, що міститься у конкурсній документації, здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про інформацію». Конкурсна документація зберігається в організатора Конкурсу.

3. Факт участі в Конкурсі означає, що всі учасники погоджуються з правилами, встановленими цим Положенням про Конкурс, а також з тим, що назва їх організації, органу самоорганізації населення, ініціативної групи, імена, прізвища учасників проекту, а також фото-і відео-матеріали, пов'язані з реалізацією проекту можуть бути використані органом місцевого самоврядування, організатором конкурсу в інформаційних, рекламних та інших матеріалах, спрямованих на популяризацію Конкурсу.

4. Конкурсанти, відповідно до чинного законодавства, несуть відповідальність за достовірність інформації та поданих документів.

5. Контроль за ефективним використанням коштів здійснюється в установленому законодавством порядку.

6. Відповідальність за цільове використання субвенції покладається на замовників робіт.

Зразок протоколу створення ініціативної групи для підготовки та реалізації
проекту обласного конкурсу місцевих ініціатив

ПРОТОКОЛ
зборів ініціативної групи міста (села, селища, ОТГ)
щодо здійснення проекту місцевих ініціатив обласної ради:
(Назва проекту)

_____ (Дата)

Всього було присутніх - __ осіб
Голова зборів: _____ (П.І.Б.)
Секретар зборів: _____ (П.І.Б.)

Порядок денний:

1. Про створення ініціативної групи міста (села, селища, ОТГ) з підготовки та реалізації проекту місцевих ініціатив обласної ради (назва проекту).

Слухали: _____ (П.І.Б.)
Виступили: _____ (П.І.Б.)

Вирішили:

1. Створити ініціативну групу зі здійснення проекту місцевих ініціатив обласної ради (назва проекту) у кількості ____ осіб.
2. Обрати головою ініціативної групи _____ (П.І.Б.)
3. Доручити:
 - 3.1. Члену ініціативної групи _____ (П.І.Б.) підготувати описову частину проекту;
 - 3.2. Члену ініціативної групи _____ (П.І.Б.) підготувати перелік необхідних матеріалів на виконання проекту, скласти кошторис витрат.
4. Голові ініціативної групи _____ (П.І.Б.) звернутися до жителів міста (села, селища, ОТГ), керівників підприємств (установ, організацій), депутатів з ініціативою співфінансування проекту та/або здійснення нефінансового внеску.
5. Уповноважити голову ініціативної групи підписати угоду про реалізацію проекту (за умови перемоги).

Голова зборів: _____ (Підпис) (П.І.Б.)

Секретар зборів: _____ (Підпис) (П.І.Б.)

З протоколом ознайомлений:

Голова органу місцевого самоврядування _____ (Підпис) (П.І.Б.)

Додаток 2
до Положення
(пункт 2 розділ V)

Реєстраційна картка проекту місцевих ініціатив

Назва проекту	
Результати проекту	
Перелік заходів проекту	
Назва пріоритету	
Заявник	
Тип заявника (зазначити) (орган самоорганізації населення/громадська організація/благодійний фонд/ініціативна група/сільська рада селищна рада/рада ОТГ/міська рада)	
Організації-партнери, співвиконавці проекту	
Адреса об'єкта, що подається на конкурс Район/ Місто/село/ Вулиця/ Номер	
ПІБ керівника проекту	
Місце праці	
Адреса, для листування	
Номер телефону керівника проекту	
e-mail керівника проекту	
ПІБ керівника організації/органу місцевого самоврядування, телефон	
Кількість жителів села/селища/міста/ОТГ, осіб	
Кількість отримувачів користі від реалізації проекту, осіб	
Коефіцієнт капіталомісткості проекту, тис.грн/особу	

Бюджет

Обсяг	Загальний бюджет	Обласний	Кошти конкурсанта	Інші кошти (вказати)	Нефінансовий внесок
тис.грн					
у % до підсумку	100,0				

Зміст проекту місцевих ініціатив

I. ОПИС ПРОЕКТУ

1.1. Актуальність проекту та опис проблеми, на розв'язання якої спрямовано проект (не більше 1-ї сторінки)

Необхідно подати інформацію про:

- існуючі проблеми в об'єднаній громаді/селі/селищі/місті;
- нагальність вирішення проблеми, на яку спрямовано проект;
- територію, що буде охоплена проектом;
- те, у якій мірі проект сприятиме розвитку села/селища/міста/ об'єднаної громади/району;
- категорії населення, на які спрямовані результати проекту;
- кількість отримувачів користі від реалізації проекту та відсоткове співвідношення до загальної кількості жителів населеного пункту/громади;
- належність проекту до конкретного пріоритету Конкурсу.

1.2. Мета і завдання проекту

Сформулювати мету проекту (1 - 2 речення).

Перерахувати завдання проекту (не більше 3 - 4 завдань).

1.3. Вказати організації-партнери, співвиконавців проекту

1.4. Опис заходів проекту (не більше 1-ї сторінки)

В описі заходів проекту варто:

- вказати заходи проекту (опис кожного заходу має дати можливість зрозуміти, що та як буде відбуватися);
- зазначити розподіл функцій партнерів для виконання заходів проекту;
- вказати форму участі громади та ініціативної групи у заходах проекту (в т.ч. у заходах, які передбачають нефінансовий внесок конкурсанта (участь у безоплатному виконанні робіт)).

1.5. Тривалість і план реалізації заходів проекту (не більше 1-єї сторінки)

Тривалість проекту складатиме ____ місяців.

У табличній формі необхідно подати план заходів. Не потрібно вказувати конкретні дати, лише слід зазначити конкретний період реалізації даного заходу ("1 місяць", "2 місяць" тощо). Також варто зазначити назву кожного заходу (детальний опис є зайвим).

Тривалість заходу	Захід	Виконавець
1-й місяць		
2-й місяць		

1.6. Очікувані результати проекту (не більше 1-єї сторінки)

- короткотривалі результати;
- довгострокові результати реалізації проекту.

1.7. Сталість проекту

Вказати інформацію про:

- а) фінансову сталість (джерела фінансування подальшої діяльності після завершення проекту);
- б) інституційну сталість (функціонування організацій та структур, які підтримуватимуть створені об'єкти після завершення проекту) (якщо стосується проекту);
- в) екологічна сталість (чи проект матиме позитивний/ негативний вплив на довкілля) (якщо стосується проекту).

1.8. Коефіцієнт капіталомісткості проекту ($K_{\text{кап}}$)

Коефіцієнт капіталомісткості – це відношення обсягу коштів обласного бюджету на реалізацію проекту до кількісного результату реалізації проекту (кількості отримувачів користі від реалізації проекту).

Одиницею обсягу коштів є одна тисяча гривень, надана з обласного бюджету на реалізацію проекту.

Одиницею результату є: кількість жителів, які отримають блага або інший показник, який підлягає кількісному виміру і характеризує результати проекту.

Приклади розрахунку.

1) Подано проект на добудову та обладнання дитячого садка. З обласного бюджету передбачається фінансування у 100 тис.грн. Місткість садка – 20 дітей. Коефіцієнт капіталомісткості проекту становить: $K_{\text{кап}} = 100 / 20 = 5$ тис.грн/особу.

2) Подано проект зі встановлення вуличного освітлення. З обласного бюджету передбачається фінансування у 100 тис.грн. Кількість жителів на вулиці – 50 осіб. $K_{\text{кап}} = 100/50 = 2$ тис.грн/особу.

II. БЮДЖЕТ ПРОЕКТУ

У цьому розділі слід описати всі необхідні кошти та зазначити джерело отримання коштів. Керівник проекту зобов'язаний самостійно визначати статті витрат за проектом відповідно до його цілей і завдань.

Загальний бюджет проекту

№	Стаття витрат	Розрахунок статті витрат	Джерела фінансування			Нефінансовий внесок
			кошти обласного бюджету	Кошти конкурсанта	Інші джерела (вказати)	
1						
2						
...						
Разом						

Зведена таблиця джерел фінансування проекту

Джерела фінансування	Сума, тис. грн	%
Кошти обласного бюджету		
Кошти конкурсанта		
Інші джерела (вказати)		
Нефінансовий внесок конкурсанта		
Усього		100

Рекомендується при поданні проекту враховувати критерії оцінки, подані у додатку 7 Положення. Текст проекту повинен бути чітким та лаконічним.

Додатки до заявки

До заявки Конкурсант подає такі додатки:

1. Для органів самоорганізації населення:

- копію протоколу зборів (конференції) жителів адміністративно-територіального утворення про створення органу самоорганізації населення;
- копію рішення виконавчого комітету відповідної ради (у випадку легалізації органу самоорганізації як юридичної особи);

2. Для громадських організацій, благодійних фондів:

- копію свідоцтва про державну реєстрацію;

3. Для ініціативних груп громадян:

- копію протоколу створення ініціативної групи, завірену керівником органу місцевого самоврядування за місцем створення ініціативної групи;
- персональний склад членів ініціативної групи із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження та місця проживання особи;

4. Для органів місцевого самоврядування:

- персональний склад учасників реалізації проекту із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження та місця проживання.

5. Електронну версію проекту з додатками (формується одним документом у форматі PDF. Назва документу повинна відповідати назві проекту).

6. Документи, що підтверджують співфінансування проекту з боку Конкурсанта та партнерських організацій.

7. Документи, що обґрунтовують видатки в рамках проекту (локальні кошториси, розрахунки тощо).

8. Погодження (дозвіл) від кінцевого отримувача матеріальних цінностей проекту (ОМС, комунального закладу) щодо згоди прийняття їх на баланс та подальшого утримання (фінансування) продукту проекту за свій кошт. Також, інші дозволи (погодження) передбачені законодавством.

9. Три фотознімки теперішнього стану об'єкта (майбутнього місця розташування об'єкта) в електронному вигляді.

Усі додатки разом з проектом подаються в друкованому та в електронному варіанті одним документом у форматі PDF (назва документу повинна відповідати назві проекту).

**Звіт про реалізацію проекту
місцевих ініціатив**

Звітний період: _____

Назва організації: _____

Назва проекту: _____

Керівник проекту: _____

Голова ОМС (керівник структурного підрозділу ОМС), керівник
структурного підрозділу РДА _____

Підпис керівника органу місцевого самоврядування:

Дата: _____

М.П.

Телефон: _____

Слід відповісти на такі питання:

- Чи досягнуто очікуваних результатів проекту.
- Заповніть, будь ласка, таблицю, у якій узагальніть діяльність, реалізовану в рамках проекту.

Заплановані заходи	Стан виконання

Слід надати три фотографії, які демонструють досягнення результатів проекту (фото подаються в електронному та друкованому вигляді).

Звіт про реалізацію проекту подається до 20 січня року, наступного за роком реалізації проекту.

**Акт нефінансового внеску про виконання робіт
у рамках проекту (додаток до звіту)**

_____ (назва проекту)

(дата)

(населений пункт)

Члени громади села/селища/міста/ОТГ (назва), а саме:

_____ упродовж (термін) _____ виконали такі роботи, що передбачені як нефінансовий внесок:

№	Найменування робіт і витрат згідно з кошторисом	Одиниця виміру	Кількість	Вартість одиниці, грн	Загальна вартість, грн (прямі витрати)	ППП виконавців, підписи

Усі роботи згідно проекту, що кваліфікуються як нефінансовий внесок конкурсанта, виконані відповідно проектно-кошторисної документації та якісно.

Загальна вартість робіт складає _____ грн (_____)

Керівник проекту (підпис) _____

Голова ОМС (керівник структурного підрозділу ОМС), керівник структурного підрозділу РДА – головний розпорядник коштів

(підпис і печатка) _____

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет

Наукове видання

**Функціональні аспекти фінансового менеджменту як інструменту
управління економічними системами**

Монографія

Авторський колектив:

Вахович І.М., Дорош В.Ю., Диль Х.М., Забедюк М.С., Іщук Л.І.,
Кондіус І.С., Коробчук Т.І., Кузьмак О.М., Мостовенко Н.А., Недопад Г.В.,
Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О., Погуляйко Ю.М.,
Поліщук В.Г., Чиж Н.М., Шейко Ю.О.

Комп'ютерна верстка Шейко Ю.О.

**Ф79 Функціональні аспекти фінансового менеджменту як інструменту
управління економічними системами** : монографія / Вахович І.М., Дорош В.Ю.,
Диль Х.М., Забедюк М.С., Іщук Л.І., Кондіус І.С., Коробчук Т. І., Кузьмак О.М.,
Мостовенко Н.А., Недопад Г.В., Ніколаєва А.М., Олександренко І.В., Пиріг С.О.,
Погуляйко Ю.М., Поліщук В.Г., Чиж Н.М., Шейко Ю.О., за ред. д.е.н., проф.
Вахович І.М. Луцьк: Відділ іміджу та промоції Луцького НТУ, 2021. 212 с.

Підписано до друку .05.2021 р.

Формат 60*84/16. Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Ум.друк. арк. 13,25. Обл.вид. арк. 13,0. Тираж 300.

Друк – Відділ іміджу та промоції Луцького НТУ.
Свідоцтво Держкомтелерадіо України ДК №4123 від 27.07.2011 р.
43018, м. Луцьк, вул. Львівська,75. Тел. (0332) 74-61-02

